

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Σάββατο 22 'Απριλίου 1995 • τεύχος 3 • δρχ. 500

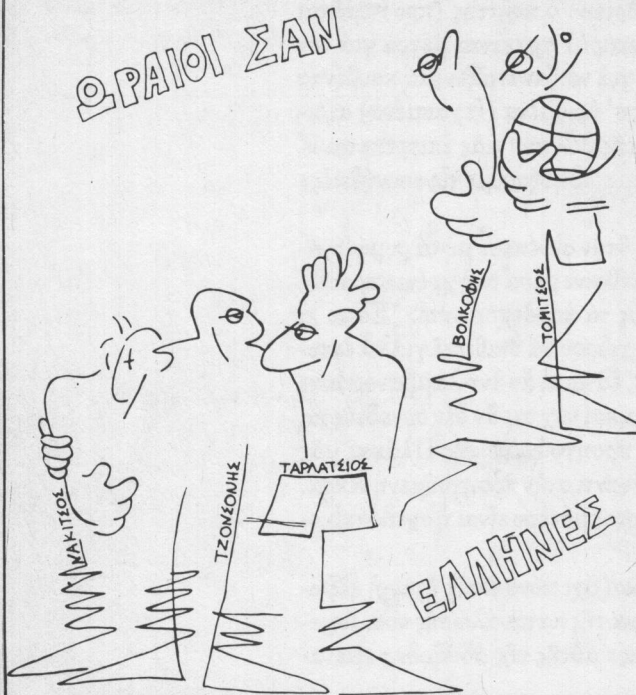
ἙΠΟΘΗΚΗ

Εἶπε: Πιστεύω σὴν ποίησιν, σὸν ἔρωτα,
σὸ δάναλο,
γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, πιστεύω σὴν ἀθανασία.
Γράφω ἕνα στίχο,
γράφω τὸν κόσμον· ὑπάρχω· ὑπάρχει ὁ
κόσμος.
Ἀπὸ τῆν ἀκρῆν ἔξ μικρῶν δαχτύλων μὲν
ρέει ἕνα ποτάμι.
Ὁ ἔρανος εἶναι ἐφάφορος χαράσιος.
Ἔστιν ἡ καθαρότης
εἶναι ὁ πάρι ἡ πρώην ἐπιθεῖα, ἡ λε-
γούσα μὲ δέξινσιν.

Γιάννης Σίκοις
(Ἀπ' ἰο, Τεχνικὸν μαγ.)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
 Σάββατο 22 'Απριλίου 1995
 τεύχος 3, τιμή 500 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Εσωτερικού έτήσια (26 τεύχ.) 10.000 δρχ.
 Εσωτερικού έξιμ. (13 τεύχ.) 5.000 δρχ.
 Ευρώπης έτήσια 13.000 δρχ.
 Άλλες χώρες έτήσια 15.000 δρχ.
 ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ-ΤΡΑΠΕΖΕΣ 20.000 δρχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
 Κέκροπος 2, Άθήνα 105 58
 Τηλ. 3239645 • FAX 3227706
 Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού, Στυμφαλίας 8,
 Περιστερί, Τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ: Γράφουν οί Β. Κιζήλου, Σταύρος Λιβαδάς, Νίκος Κοταρίδης, Νίκος Θεοτοκάς	6
ΔΑΜΙΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Πορευόμαστε δημοσκοπώντας	8
ΑΝΤΡΕΑΣ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Τό ΠΑΣΟΚ αλλάζει	10
ΒΑΣΙΛΗΣ ΖΟΥΝΑΛΗΣ, Ή καταστροφή του αγροτικού ύλικού πολιτισμού	13
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΜΙΑΝΟΣ, Άγροτική πολιτική και φορολόγηση τών αγροτών	16
ΡΟΥΛΑ ΚΥΛΙΝΤΗΡΕΑ, Άλγερία: ό πόλεμος του τσαντόρ	19
ΣΟΦΙ ΜΠΕΣΙΣ, Ό ισλαμισμός ένάντια στίς γυναίκες	21
ΕΜΙΛΙΑ ΣΙΜΟΣΚΑ, Μακεδονία: Οί μύθοι τής "μουσουλμανικής συναμοσίας" και τής "άπειλούμενης όρθοδοξίας"	22
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΧΙΖΑΣ, (Έτερο)αυτοδιάθεση τών Βορειοηπειρωτών	27
ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, Άπεταξάμην τήν πολιτική	28
ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ, Ό τρομοκράτης και τό φαινόμενο I	32
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Έφήμερη γαλήνη	34
ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ, Ό Ντερριντά, ό κ. Θ. Λιανός και γιατί ή ιστορία τών έπιστημών πρέπει να διδάσκεται στά Λύκεια	36
ΒΑΣΩ ΚΙΝΤΗ, Τά Άριθμητικά του Διόφαντου	39
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΨΑΛΗΣ, Λόγου περί όρέξεως τέλος	42
ΚΕΡΜΑΤΑ, ...	46
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ	49

Χρήστος Πικριδάς

Έξώφυλλο: πορτρέτο τής Έλεονόρας του Franz von Lenbach

ΜΙΑ ΑΝΑΣΑ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Αυτές τις μέρες, ἐπιτέλους, ζήσαμε τις κυκλοφοριακές ρυθμίσεις στο ἐμπορικό τρίγωνο του κέντρου τῆς Ἀθήνας. Οἱ εἰκόνες τῆς τηλεόρασης καὶ τῶν ἐφημερίδων, μέ τὰ χαμογελαστά πρόσωπα καὶ τὰ ἀμήχανα βήματα τῶν πεζῶν περιπατητῶν πού δείχνουν ν' ἀπολαμβάνουν πρωτόγνωρα συναισθήματα ἢ ν' ἀνασύρουν πολυκαιρισμένες μνημες βολτάροντας στήν ἀπελευθερωμένη ζώνη, ἀποτελοῦν ἀδιάφυστο μάρτυρα τῆς ὁμόθυμης ἀποδοχῆς του ἀπό τούς Ἀθηναίους.

Ἔστω ὑπό τρίμηνη προθεσμία, ἔστω ἐντός περιορισμένων ὁρίων: ὁ πολίτης (προ)τιμᾶται ὡς πεζός καὶ ὄχι ὡς γιωταχῆς· λαμβάνονται (μετά ἀπό πολύ καιρό) πρακτικά μέτρα γιά τόν περιορισμό τῆς ρύπανσης καὶ τοῦ νέφους· δημιουργοῦνται ὄροι γιά νά ξανανοίξει μιὰ κουβέντα γιά τόν τρόπο πού λειτουργεῖ αὐτή ἡ πόλη, γιά τό δικαίωμά μας σ' ὀρισμένα (ξεχασμένα) στοιχειώδη καὶ αὐτονόητα, ὅπως ἡ ἀπόλαυση τοῦ σουλάτσου καὶ τῆς βόλτας· μᾶς ἐπιτρέπεται ν' ἀρνηθοῦμε τή νομοτέλεια τῆς μιζέριας μας· ἐνθαρρυνόμαστε ν' ἀμφισβητήσουμε τίς «συνθήεις» μας.

Ἔστω κι ἂν τό δικαίωμα σ' αὐτή τή βόλτα κερδήθηκε, μόνο ὅταν συνέπεσε μέ τὰ συμφέροντα τοῦ «κερδῶου Ἑρμῆ», πού κι αὐτός λιμοκτονοῦσε καὶ ἀργοπέθαινε μέσα στή χρόνια συσσώρευση ἀθλιότητος στήν περιοχή, ἔστω καί μ' αὐτούς τούς ὄρους τό ἀποδεχόμαστε. Ἔστω κι ἂν γνωρίζουμε πώς τό μεγαλύτερο κομμάτι αὐτοῦ τοῦ ζωτικῆς χώρου θά διαθετεῖ γιά νά ἐκτεθοῦν τὰ ἑλληνικά κοσμήματα καὶ τὰ πάσης φύσεως τσολιαδάκια, ἔστω κι ἂν ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι τό κομμάτι τῆς πόλης δέν μπορεῖ νά ξαναποχτήσῃ ζωή, μέρα καὶ νύχτα, ἂν δέν συνοδεύεται ἀπό τίς γεύσεις τοῦ greek mousaka καὶ τῆς raysan salad (τό προηγούμενο τῆς Πλάκας μᾶς τό βεβαιώνει), ἔστω καί μ' αὐτούς τούς ὄρους τό προτιμοῦμε ἀπέναντι στήν προηγούμενη νέκρα.

Τό μόνο ἀρνητικό στοιχείο αὐτοῦ τοῦ κυριολεκτικά χωρίς κόστος μέτρου εἶναι ἡ σχεδόν εἰκοσάχρονη καθυστέρηση ἐφαρμογῆς του.

Κι ἂν αὐτό πού παρήγαγε αὐτή τήν παρακμή στήν περιοχή (καί ὄχι μόνο ἐκεῖ) ἦταν ἡ «ἔξω-ση» τοῦ κατοίκου - καταναλωτῆ γιά νά βουλευτοῦν τὰ ἀντικείμενα τῆς κατανάλωσής του, ἔπρεπε, ἄραγε, νά 'ταν τόσο ὑψηλό τό τίμημα, τόσοσ πολλός ὁ «ἀέρας» αὐτῆς τῆς ἀδιέξοδης «μετακόμισης»;

Βάσω Κιζήλου Σταῦρος Λιβαδάς

Ἦδη ἀπό τήν ἐποχή πού ἡ ἐθνική ομάδα ποδοσφαίρου προετοιμαζόταν γιά τό Μουντιάλ, κάποιοι φιλαθλοὶ ὑπονόμευσαν τήν ἐνορχηστρωμένη προσπάθεια πολιτικοποίησης

Ο ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ...

τῶν ἀθλητικῶν ἀναμετρήσεων καὶ ἀρνήθηκαν νά συνδέσουν τήν τύχη τῆς ἐθνικῆς ομάδας μέ τὰ ἐθνικά πεπρωμένα καὶ τό προφίλ τῆς κυβέρνησης.

Τότε, ἦταν οἱ πρῶτοι πού δέν συμμορφώθηκαν πρὸς τίς ὑποδείξεις τοῦ ἐθνικοῦ προπονητῆ καὶ τίς ὑστερίες τοῦ τύπου περί τῆς «ομάδας ὑπεράνω πάσης ὑποψίας», δηλαδή ὑπεράνω τῶν ἄλλων ομάδων. Εὐτυχῶς ἡ ἱστορία ἀποκάλυψε ἔκτοτε ὅτι σ' ἐκεῖνο τό Μουντιάλ ἐπενδύθηκαν φατριαστικά συμφέροντα καὶ ἰδιοτελεῖς ἐπιδιώξεις, πού καμιὰ σχέση δέν εἶχαν μέ τό ὄραϊο, τό μεγάλο καὶ τό ἐθνικό. Δηλαδή, ἐκεῖ διεμείφθησαν πράματα καὶ θάματα ἀκατονόμαστα, ἔως ἀντιπατριωτικά. Ὅχι βεβαίως ἀπό φιλάθλους...

Τότε, πολιτικοὶ καὶ καλλιτέχνες πού δέν μποροῦν νά ξεχωρίσουν τόν Ὀλυμπιακό ἀπό τόν ΠΑΟΚ τάχθηκαν μέ τήν «ομάδα ὑπεράνω πάσης ομάδος», ἐπιβεβαιώνοντας τήν ἀδυναμία τους νά διακρίνουν τὰ πράγματα καὶ τίς ἰδιομορφίες τους. Στό τελευταῖο εὐρωπαϊκό πρωτάθλημα στή Σαραγόσα, ὁ πατριωτισμός τῶν Ἑλλήνων καλλιεργεῖ τήν ἀδυναμία νά διακρίνει κανεῖς

σέ τί διαφέρει ὁ Παναθηναϊκός ἀπό τόν Ὀλυμπιακό καί ἐπιτάσσει τή γενική ἀφασία πού κατ-
χει τό νόημα τῆς ἀναμέτρησης.

Οἱ κορόνες δέν ἄργησαν νά πλημμυρίσουν τά κανάλια. Πολιτικός καί τηλεοπτικός ἀστέρας,
εἰδικός ἐπί παντός τοῦ ἐπιστητοῦ, δηλαδή μακριά νυχτωμένος γενικῶς, ἀπεφάνθη ὅτι, σέ ἀντί-
θεση μέ τόν Σαμαρά πού φήμισε τόν Στεφανόπουλο γιά Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί ὡς ἐκ
τούτου δικαίως φέρεται τόν τίτλο τοῦ πατριώτη, ὅσοι συμμετεῖχαν στόν ἐμφύλιο σπαραγμό στή
Σαραγόσα καί οἱ πανηγυρίζοντες τήν ἡττα τοῦ Ὀλυμπιακοῦ στή Θεσσαλονίκη εἶναι ἀντιπα-
τριῶτες.

« Ἡ ὑποστήριξη τῶν ἐλληνικῶν ὁμάδων ἐπαφίεται στόν πατριωτισμό τῶν Ἑλλήνων, ὅπως
καί ἡ τήρηση τοῦ Συντάγματος ». Ὅσο εἶναι ὁ καιρός τῆς ἀναθεώρησης.

Νίκος Κοταρίδης

ΘΥΜΩΜΕΝΑ ΚΕΦΑΛΙΑ

Τό αἷμα ἀπό τό σπασμένο, τό δύστροπο κε-
φάλι τῆς πεσμένης διαδηλώτριας στόλισε τά
πρωτοσέλιδα τοῦ ἡμερήσιου Τύπου. Τό αἷ-
μα, ὡς γνωστόν, πουλáει, στίς μέρες μας.
Καθ' ἑαυτό. Ἔτσι, ἡ διπλωμένη στό ὁδό-
στρωμα γυναικεία φιγούρα, μέ τό κεφάλι

ἀνοιγμένο καί αἱμορραγές, καταχωρήθηκε στά, κατά τίς ἐφημερίδες μας, ἀξιοθαύμαστα τῆς
ἡμέρας. Τό αἷμα στό ὁδόστρωμα. Γκροπλάν. Στιγμή παγωμένη σέ φωτογραφία, παρμένη μέ
φακό εὐρυγώνιο. Φωτογραφία πρωτοσέλιδου. Τό σπασμένο κεφάλι καθ' ἑαυτό, καί ὅσα τό
ἔκαναν νά σταθεῖ μπροστά σ' ἐκείνους πού τό ἔσπασαν δέν ἀπασχολοῦν κανέναν. Κανέναν μας.
'Αλλιῶτικα, ξένα ἦθη. Ὅπως λέμε, αὐτοί εἶναι ξένοι. Ἄλβανοί. Βαρέστε τους, ἄν μᾶς χαλᾶνε
τήν ἡσυχία ἢ τίς βεβαιότητες πού θέλουμε νά ἔχουμε.

Οἱ «ἀναρχικοί» πού, τό ἴδιο βράδυ, ἔσπασαν τά πανεπιστήμια καί τίς βιτρίνες τῶν γύρω
καταστημάτων (ἐκφράζοντας μ' αὐτόν τόν τρόπο τή διαμαρτυρία τους γιά τό μαχαίρωμα, ἀπό
φασιστογενές ὑποκείμενο, νεαροῦ καταληψία ἐγκαταλελειμμένου οἰκήματος) ἀντιμετωπίζον-
ται σάν ζωντανά τεκμήρια τῆς ἀδυναμίας τῆς πολιτείας νά μᾶς ἐξασφαλίσει ἡσυχία. Τά θυμω-
μένα κεφάλια καθ' ἑαυτά, καί ὅ,τι εἶναι αὐτό πού τά κάνει νά θυμῶνουν, δέν ἀπασχολοῦν κανέ-
ναν. Κανέναν μας. Ἄλλιῶτικα, ξένα ἦθη. Ὅπως λέμε, αὐτοί εἶναι ξένοι. Ἄλβανοί. Βαρέστε
τους, ἄν μᾶς χαλᾶνε τήν ἡσυχία ἢ τίς βεβαιότητες πού θέλουμε νά διατηρήσουμε.

Οἱ πιτσιρικάδες πού λίγο πρὶν, τή νύχτα πού ἔχασε ὁ Ὀλυμπιακός στή Σαραγόσα, ἔσπασαν
τά «ἴν» μαγαζιά τοῦ Πειραιᾶ κι ἐκεῖνοι πού τό ἴδιο βράδυ ξαγρύπνησαν στήν Πάτρα, τόν Βόλο
ἢ τή Θεσσαλονίκη ἀντιμετωπίζονται σάν φαινόμενα πρὸς πάταξη. Ἐπειδή ντροπιάζουν τό φί-
λαθλο ἔθνος. Τά θυμωμένα κεφάλια καθ' ἑαυτά δέν ἀπασχολοῦν κανέναν. Κανέναν μας. Ἄλ-
λιῶτικα, ξένα ἦθη. Ὅπως λέμε, αὐτοί εἶναι ξένοι. Ἄλβανοί. Βαρέστε τους, ἄν μᾶς χαλᾶνε
τήν ἡσυχία ἢ τίς βεβαιότητες πού θέλουμε νά ἔχουμε.

Οἱ διαφορές παραπέμπουν σέ ἀλλιῶτικες ράτσες. Βαρέστε τους, ἄν χαλᾶνε τήν ἡσυχία μας.
Κι ἄς εἶναι τό παιδί τοῦ γείτονα. Κι ἄς εἶναι ὁ μισός μας ἑαυτός ἢ ὁ παλιός γνωστός, πού δέν
βολεύεται στό καθῶς πρέπει πού συμερίζονται οἱ πολλοί.

Ἡ μισαλλοδοξία δέν περιορίζεται στά παραμύθια γιά τόν Μέγα Ἀλέξανδρο καί τήν κόκκινη
μηλιά. Φέρνει μαζί της, στήν ἐπιφάνεια, ἀρχαϊσμούς καί φαντάσματα πού ὑπονομεύουν τά δι-
καιώματα καί τήν ὑπόληψη τοῦ πολίτη. Τοῦ κάθε πολίτη.

« Ἐν τῷ μεταξύ σήμερα, κατά πάσα πιθανότητα, θά χειρουργηθεῖ ἡ 38χρονη Μέλπω Κορω-
ναίου, πού τραυματίστηκε ἀπό ἄνδρες τῶν ΜΑΤ καί νοσηλεύεται στό Γενικό Κρατικό... »

Νίκος Θεοτοκᾶς

ΠΟΡΕΥΟΜΑΣΤΕ ΔΗΜΟΣΚΟΠΩΝΤΑΣ

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Πρίν από δύο δεκαετίες οι δημοσκοπήσεις χρησιμοποιήθηκαν κυρίως προεκλογικά προκειμένου να ανιχνεύσουν τις τάσεις του εκλογικού σώματος, να «μάθουμε» τί πρόκειται να γίνει στις εκλογές. Από τότε, περίπου, της περασμένης δεκαετίας οι κυβερνήσεις (ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δηλαδή) άρχισαν να χρησιμοποιούν τις δημοσκοπήσεις και ενδιάμεσως, κατά τακτά χρονικά διαστήματα, ώστε να γνωρίζουν κάθε στιγμή που βρίσκονται, ποιά στοιχεία της πολιτικής τους τις καθιστούν δημοφιλείς και, αντίθετα, ποιά κοστίζουν σε δημοτικότητα. Ανάλογα με τα αποτελέσματα γινόταν προσπάθεια, ιδίως κατά τον τελευταίο προεκλογικό χρόνο, να διορθωθούν ή να επανορθωθούν εκείνα τα σημεία που είτε έπληξαν είτε ήταν αντιδημοφιλή στο εκλογικό σώμα.

Στις μέρες μας η δημοσκοπήσι από παράλληλη (και μάλιστα δευτερεύουσα) λειτουργία έχει αναχθεί σε κύριο λειτουργικό χαρακτηριστικό του πολιτικού συστήματος: Η δημοσκοπήσι δεν μετράει πιά τα αποτελέσματα μιάς μέσα από άλλους δρόμους ελλημμένης πολιτικής, αλλά, αντίθετα, αποτελεί τό βασικό, αν όχι και τό μόνο, βοήθημα στή χάραξη πολιτικής. Θά ήταν ίσως άδικο να χρεώσουμε σε κάποιον από τούς πολιτικούς δημοτικότητας από τούς άλλους, άφου, ό καθένας με τόν τρόπο του, όλοι «άφουγκράζονται» τόν λαό, προσπαθώντας να βρίσκονται «ούτε μπροστά του, ούτε πίσω του αλλά δίπλα του», κατά τήν πετυχημένη ρήσι του Μ. Έβερτ. Έστω και χωρίς τή βοήθεια δημοσκοπήσεων, ό Παπανδρέου τής δεκαετίας του '70 (και του '80) άφουγκράστηκε τό λαό, κι άπ' ό, τι φαίνεται τόν άφουγκράστηκε πετυχημένα. Τό ίδιο προσπαθεί να κάνει και ό Ά. Σαμαράς στίς μέρες μας — άλλωστε ή εξέλιξη και ή άνέλιξη του Παπανδρέου άποτελούν γι' αυτόν τό πρότυπο πρόσ μίμηση. Όμως, όπως και να τό κάνουμε, ό Μ. Έβερτ τό κάνει κάπως άλλιώς, πιά έπιστημονικά. Ό Μ. Έβερτ δεν έμπιστεύεται τόσο τή χαρισματικότητα τής πολιτικής του διαίσθησις, όσο τούς άριθμούς που του δίνουν οι έταιρείες. Άποτελεί κοινό μυστικό ότι ό Μ. Έβερτ μετράει καθημερινά σχεδόν τίσ διαθέσεις τής κοινής γνώμης και ότι αυτά που του παραδίδονται ως άποτελέσματα μιάς δημοσκοπήσις τό πρωί συνήθως εξαγγέλλονται ως πολιτική τής Νέας Δημοκρατίας τό μεσημέρι.

Η συνταγή αυτή οδηγεί σχεδόν αλάνθαστα προς τήν έπιτυχία. Τήν ίδια άλλωστε συνταγή ακολουθούν — πολύ πριν από τούς πολιτικούς — κυρίως τά όπτικοακουστικά μέσα μαζικής ενημέρωσις, τά όποια επιδίδονται σε καθημερινή έρευνα τής άκροαματικότητας του προ-

γράμματός τους. Άξίζει τόν κόπο να άσχοληθούμε λίγο περισσότερο με τόν τρόπο που χρησιμοποιούν τά ΜΜΕ τίσ δημοσκοπήσεις, καθώς τό κατάντημά τους είναι ενδεικτικό του καταντήματος που έπέρχεται με γοργούς ρυθμούς και στα πολιτικά πράγματα.

Η άποτίμηση και ή αξιολόγηση ενός τηλεοπτικού προγράμματος με μόνο κριτήριο τήν άκροαματικότητα που δείχνει ή δημοσκοπήσι προϋποθέτει τήν ισχύ ενός και μόνο συστήματος άξιών, τό όποιο δεν είναι άλλο από τήν έμπορικότητα, δηλαδή τό κέρδος. Τό τηλεοπτικό πρόγραμμα δεν είναι παρά ένα προϊόν κι αυτό, όπως εκείνα που βρίσκονται στα ράφια του σουπερ μάρκετ, με έναν και μόνο προορισμό: να πουλήσει, ή μάλλον να πουληθεί όσο τό δυνατόν ευρύτερα. Έ, αυτό άκριβώς μετράει ή δημοσκοπήσι (σε σχέση πάντα με τό τί πωλούν τήν ίδια ώρα οι ανταγωνιστικοί σταθμοί, δηλαδή οι αντίπαλοι), ή όποια θά χρησιμεύσει άλλωστε να γίνει καλύτερο, δηλαδή έμπορικότερο. Σ' αυτή τή βάση εκατοντάδες αξιολογές έκπομπές έχουν εξαφανισθεί ή έξοβελισθεί στήν άγρια νύχτα προκειμένου να αντικατασταθούν με ευτελέστερες πλην έμπορικότερες — και είμαστε ακόμη στήν αρχή. Παραδείγματος χάριν, σιγά σιγά οι δημοσκοπούντες, ή μάλλον οι παραγγέλλοντες τή δημοσκοπήσι θά ανακαλύψουν ότι όλόκληρα είδη προγράμματος, π.χ. οι ειδήσεις, πουλάνε λιγότερο από άλλα, λ.χ. από ένα σόου. Για τήν ώρα τό πρόβλημα μπορεί να αντιμετωπίζεται με τό να γίνονται οι ειδήσεις πιά γαργαλιστικές ή αίμοσταγείς, μεθάρσιο μπορεί να αποφασίσουν να τίσ μικρύνουν ή και να τίσ καταργήσουν. Άλλά δεν πρέπει να άνησυχούμε, γιατί τό σύστημα, όπως είπαμε, είναι αλάνθαστο. Άν καταργώντας τίσ ειδήσεις κάνουν κάποιο λάθος, αν λόγου χάριν ό κατακλυσμός του προγράμματος με τηλεοπτικά σόου καταστήσει τό πρόγραμμα μονότονο και βαρετό, ή δημοσκοπήσι και πάλι θά τό δείξει και οι υπεύθυνοι προγράμματος θά σπεύσουν να επανορθώσουν, άποκαθιστώντας και πάλι τίσ ειδήσεις ή βάζοντας κάτι άλλο στή θέση τους. Έν πάση περιπτώσει ένα είναι γεγονός: με τήν άπόλυτη προσήλωση στο σύστημα τής δημοσκοπήσις (δεν μπαίνω εδώ καθόλου στο πόσο πιστά άποδίδει τήν πραγματικότητα) δεν υπάρχει περίπτωση να χάσει. Η συνταγή «πουλάω άρα υπάρχω», τήν όποια νομίζω κατέστησε δημοφιλή ως θεία έντολή ό Π. Κωστόπουλος του Κλίχ, είναι αλάνθαστη ως συνταγή έπιδύωσις. Τό χειρότερο: όποιος τήν ακολουθεί με εύλαθεια, όποιος καταργεί (πουλάει) τόν έαυτό του για να ταχθεί στήν ύπηρεσία τής μέτρησις, είναι σε θέση να εξαφανίσει, να καταργήσει όποιον δεν ακολουθεί τίσ έπιταγές τής μέτρησις, όποιον δεν θέλει να αυτοκαταργηθεί. Η ύποταγή στίς έπιταγές τής δημοσκοπήσις καθίσταται ό μόνος τρόπος έπιδύωσις.

Προκαλεί μάλιστα εντύπωση τό γεγονός — για νά ανοίξουμε καί μιά παρένθεση — ότι στην κουβέντα ή πίο σωστά στό πόλεμο πού έχει ξεκινήσει ανάμεσα στα άμερικανικά καί τά ευρωπαϊκά όπτικοακουστικά προϊόντα, στή μάχη πού δίνουν κυρίως οί Γάλλοι, ή διάσταση τής εμπορικότητας του προϊόντος άπουσιάζει ή υποδαμίζεται. Πέρα από τίς ποσοτώσεις πού θά πρέπει ή δέν θά πρέπει νά επιβληθούν στίς ευρωπαϊκές τηλεοράσεις (μήπως καί στίς αίθουσες κινηματογράφου;), πέρα από τό γεγονός ότι τό άμερικανικό όπτικοακουστικό προϊόν είναι, λόγω τής μεγάλης άμερικανικής άγοράς, φτηνό, ίσχυει καί τοῦτο: ότι τό άμερικανικό προϊόν κυριαρχεί γιατί είναι έκ κατασκευής εμπορικό, έπειδή δηλαδή παράγεται από μιά βιομηχανία πού άκολουθεί μέ τή μεγαλύτερη δυνατή συνέπεια καί μεθοδικότητα τήν έπιταγή τής εμπορικότητας. "Οχι ότι οί Ευρωπαίοι δέν κάνουν τό ίδιο, αλλά οί Άμερικανοί τό κάνουν συνεπέστερα, καλύτερα καί επί πολύ περισσότερα χρόνια. Προηγούνται δηλαδή. Αυτό λοιπόν πού χαρακτηρίζεται ως άμερικανική παραγωγή είναι κατά κανόνα τό εμπορικό προϊόν, ενώ αυτό πού άποκαλείται ευρωπαϊκό είναι λιγότερο εμπορικό καί μερικές φορές πίο ποιοτικό. "Ίσως μάλιστα ακριβώς σ' αυτό νά έγκειται ή ευρωπαϊκότητά του. Καί έπειδή ύποψιάζομαι ότι όσσι αγωνίζονται νά διασωσουν τήν ευρωπαϊκή παραγωγή ή στην πραγματικότητα νοιάζονται για τή διάσωση τής ποιοτικής παραγωγής, γι' αυτό καλό είναι νά λέγονται τά πράγματα μέ τό όνομά τους ώστε νά αναδεικνύονται οί πραγματικοί όροι του προβλήματος. Γιατί άλλως, άργά ή γρήγορα, θά ανακαλυφθεί ή μόνη μέθοδος διάσωσης τής ευρωπαϊκής παραγωγής, πού είναι ό άνταγωνισμός μέ τήν άμερικανική στό ίδιο τό γήπεδο πού οί Άμερικανοί όρισαν, στή γήπεδο τής εμπορικότητας, μέ άλλα λόγια ή διάσωση του ευρωπαϊκού διά τής άποβολής τής όποιας ευρωπαϊκότητάς του.

Αυτοί λοιπόν πού θαύμασαν καί ζήλεψαν τήν άμεση δημοκρατία άς μήν άνησυχούν, γιατί μέ τήν κυριαρχία τής δημοσκόπησης ή κοινωνία προχωράει σέ μιά μορφή άν όχι άμεσης, τουλάχιστον άμεσότερης δημοκρατίας. "Οχι πιά κάθε τέσσερα χρόνια αλλά κάθε οδομάδα, ή καί κάθε μέρα, ό λαός εκφράζει μέσω των άρμόδιων έταιρειών τή βούλησή του, πού ό Μ. Έβερτ τήν παίρνει καί τήν καθιστά πολιτική. "Ο λαός, μέ άλλα λόγια, «κάνει πολιτική», αυτός τή σχεδιάζει.

Βέβαια από τήν άλλη πλευρά ό λαός δέν σχεδιάζει άπολύτως τίποτα, ούτε καί κάνει πολιτική όταν δημοσκοπείται. Σέ αντίθεση δηλαδή μέ τήν άμεση δημοκρατία, όπου ό καθένας αναγκάζεται, έστω μέ τά πενιχρά έφόδια πού έχει, νά σκεφθεί πολιτικά, νά αισθανθεί τήν ευθύνη τής λήψης μιάς άπόφασης, στην άμεση δημοσκόπηση τέτοια ευθύνη δέν ύπάρχει. Οί εκ-

πρόσωποι του λαού πού βουλευόνταν μπορεί σιγά σιγά νά καταργούνται, όμως ό δημοσκοπούμενος λαός σέ καμιά περίπτωση δέν βουλεύεται. Άπλως βούλεται. Για νά τό πούμε μέ άλλα λόγια, άν στην άμεση δημοκρατία ό λαός είναι ό «ιδιοκτήτης του μαγαζιού», στή σημερινή δημοκρατία καταστηματούχος είναι ό (όποιος) Μ. Έβερτ καί πελάτες οί δημοσκοπούμενοι πολίτες. Κατά κόρον έχει λεχθεί ότι ό κόσμος τά τελευταία χρόνια επιλέγει ποίο πολιτικό κόμμα θά ψηφίσει μέ τόν ίδιο τρόπο πού επιλέγει τό προϊόν πού θά άγοράσει στό σουπερ μάρκετ. Άλλά έξίσου ίσχυει πλέον καί τό αντίστροφο: οί πολιτικοί καί τά πολιτικά κόμματα πλασάρουν τήν πολιτική τους ή τήν «πολιτική» τους όπως οί έμποροι πλασάρουν τά προϊόντα τους.

Ίσως νά μήν άξιζε καν νά τά αναφέρουμε όλ' αυτά, άν, ειδικά όσον άφορά τήν πολιτική, δέν ύπήρχε μιά θεμελιώδης αντίφαση: ότι δηλαδή τό μάρκετινγκ καταργεί τό προϊόν, τήν πολιτική, πράγμα πού δέν συμβαίνει μέ άλλα προϊόντα άπ' αυτά νά θρίσκονται στα ράφια ενός σουπερ μάρκετ. Ένα κουτί μπισκότα, στην όποια συσκευασία, μέ τήν όποια διαφήμιση από πίσω του καί μέ τά όποια σχήματα, έξακολουθεί νά περιέχει μπισκότα. Γι' αυτό καί ό κόσμος τά άγοράζει.

"Όμως τό πολιτικό προϊόν πού θά πουλήσει ό Μ. Έβερτ ή ό Παπανδρέου ή ό Σαμαράς καί τό όποιο τους τό έχουμε υπαγορεύσει κατά γράμμα έμεις ως δημοσκοπούμενοι μās είναι ταυτόχρονα τελείως άχρηστο. Μās είναι άχρηστο γιατί δέν υπερβαίνει τόν καθένα από μās ως άτομο, δέν μās ένώνει, δέν μās οργανώνει, δέν μās οδηγεί, μās αφήνει νά πορευόμαστε τυφλά, γιατί κοντολογίς δέν είναι πολιτική.

Πορευόμαστε τυφλά: τό μάρκετινγκ, πολιτικό ή άλλο, είναι βγαλμένο μέσα από τόν άνταγωνισμό, έχει δηλαδή μιά άξια σχετική. Διδάσκει πώς νά επιδιώξεις έσύ καί όχι ό άνταγωνιστής σου, πώς θά πουλήσεις περισσότερα από αυτόν, πώς θά κερδίσεις περισσότερα. Είναι ή τέχνη τής επιδίωσης σέ έναν άνηλεή πόλεμο όπου ή επιδίωση του ενός είναι συνώνυμη μέ τό θάνατο του άλλου. Άφορά τόν παραγωγό καί όχι τόν καταναλωτή.

Η πολιτική, αντίθετα, είναι για όλους έξίσου. Η πολιτική, καί όχι μόνον ή πολιτική τής Άριστεράς, προτείνει νά επιδιώσουμε όλοι καί νά επιδιώσουμε ζώντας καλύτερα. "Όταν οί κανόνες του μάρκετινγκ καταφέρνουν νά εισβάλουν στην πολιτική, αυτό σημαίνει ότι ή πολιτική έχει πρό πολλού καταργηθεί. Άνθούν μόνο όρισμένοι επιτήδειοι πού προσπαθούν νά πουλήσουν τόν έαυτό τους στην πολιτική άγορά.

ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΑΛΛΑΖΕΙ

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

Η ρητορική περί του τέλους της μεταπολίτευσης τον τελευταίο καιρό είναι κυρίαρχη. Από την πολιτική ως την οικεία επιστημονική κοινότητα, περνώντας από την αντίστοιχη δημοσιογραφική, οι διαπιστώσεις ταυτίζονται. Τό κλείσιμο του μεταπολιτευτικού κύκλου θεωρείται ως άμεσα επερχόμενο, αν δεν έχει επέλθει ήδη ούσιαστικά. Οι έσωκομματικές κρίσεις σε όλα τα κόμματα κατά την τελευταία πενταετία οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα. Κανένας δεν μπορεί να άμφισθητήσει με αξιοπιστία ότι οι κραδασμοί που υφίστανται οι πολιτικές δυνάμεις, ή «απομάκρυνση» των πολιτών από τους πολιτικούς και τα κόμματα, ή εξατομίκευση των κοινωνικών αιτημάτων-προσδοκιών, με δυό λόγια ή κρίση της πολιτικής κοινότητας (κόμμα-συνδικάτο-πολιτισμική δραγάνωση) είναι σήμερα παρούσα. Σε κανένας κύκλος, συνήθως δημοσιογραφικούς, ή άπογοήτευση προσλαμβάνει σκωπτικό χαρακτήρα, γίνεται «είρωνική» καταγγελία, τροφοδοτεί μιά ιδιότυπη χαρά για τή «σιωπηρή» χειραφέτηση των πολιτών. Αν και τό «γερασμένο» κατεστημένο αντιιστέκεται, ή κοινωνία τό πληρώνει με τήν αυξουσα άδιαφορία της.

Πίσω, όμως, από αυτή τήν επιφανειακή αντίληψη των πραγμάτων — πού, πολλές φορές, μετατρέπει τούς πολιτικούς σε σχολιαστές και τούς σχολιαστές σε πολιτικούς — γίνονται άλλες πού περνούν άπαρατήρητες. *Μία άπ' αυτές είναι ή προϊούσα άλλαγή του ΠΑΣΟΚ, ή επώδυνη επιχείρηση μετασχηματισμού του σε τυπικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα.* Βέβαια, θά ήταν άδικο και αυθαίρετο αν χρεώναμε σε όλους τούς άναλυτές της ελληνικής πολιτικής ζωής αυτή τήν άβλεπία: αν για κάτι μάς πληροφορεί ο Τύπος, έντυπος και ηλεκτρονικός, είναι οι συγκρούσεις στο έσωτερικό αυτού του κόμματος, οι αντιπαράθεσεις, οι εκατέρωθεν «απρέπειες». Κι όμως, τό ιστορικό για τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ στοίχημα παραβλέπεται, άποσιωπούνται τό μέγεθος των ρήξεων και, κυρίως, οι προοπτικές πού άνοίγονται ή κλείνουν για τό πάλοι ποτέ «ρωμαλέο Κίνημα». Επιπλέον, υπερτονίζονται διαφορές και άποκλίσεις, δραματοποιούνται γεγονότα και συσκοτίζεται μιά έσωτερική κομματική έξη πού «κρατά» σήμερα τό κόμμα ένωμένο, άδιάσπαστο, παρ' όλο τόν ρητορικό ριζοσπαστισμό σχεδόν του συνόλου των άνώτατων στελεχών του.

Οι αντιφάσεις της μετεξέλιξης

Η μετεξέλιξη του ΠΑΣΟΚ δεν είναι φαινόμενο των τελευταίων μηνών. Η σημερινή κομματική «άταξία» έχει μεγάλο παρελ-

θόν και τυπικά θά μπορούσε να έντοπισθεί στά μέσα της προηγούμενης δεκαετίας, με τό διαβόητο «πρόγραμμα λιτότητας» Σημίτη της διετίας 1985-1987 και τήν άποπομπή του από τήν κυβέρνηση, τις καταγγελίες της Β. Παπανδρέου για «συντροφικά μαχαιρώματα», τήν άυτονόμηση του «εργατικού τομέα» της ΠΑΣΚΕ (ΣΣΕΚ, 1988), τις έσωκομματικές διαφοροποιήσεις για τό σκάνδαλο Κοσκωτά, τέλος, με τήν άποσοθηθείσα ρήξη του «Πεντελικού» στη συνεδρίαση της Κεντρικής Έπιτροπής του κόμματος (1989). Ήδη από τότε, ή έσωκομματική κυριαρχία του Άνδρέα Παπανδρέου κλονίζεται άνεπανόρθωτα και έχει ως άποτέλεσμα τή συγκρότηση ενός νέου, άνέκδοτου για τό ΠΑΣΟΚ, τύπου κομματικής ένότητας. Η διαφορά λαϊκιστές-έσκυγχρονιστές άφετηριάζεται στη βάση συσσωρευσης αυτών των εξέλιξεων. Η «δίκη του αιώνα» θά παγώσει πρόσκαιρα αυτή τή διαδικασία και οι άναπληρωματικές έκλογές στη Β' Άθηνών θά άποκαθάρουν τό ΠΑΣΟΚ συνολικά από τά στίγματα του άνήθικου συγχρωτισμού του με έναν «μεγαλοπατεώνα», άποενοχοποιώντας, ταυτόχρονα, και τό κοινωνικό του άκροατήριο. Η επί του έθνικού πολιτική και ιδεολογική ήττα του μητσοστακικού νεοφιλελεύθερου έσκυγχρονισμού θά σημάνει τήν έπιστροφή του ΠΑΣΟΚ στην έξουσία.

Η ιδεολογική βάση, όμως, των διαφορών είναι παρούσα και ή τριβή με τήν έξουσία θά διευρύνει τό χάσμα. Επιπλέον, οι συνθήκες στο διεθνές περιβάλλον έχουν αλλάξει δραματικά, οι βεβαιότητες του παρελθόντος γκρεμίζονται, οι «επιφυλάξεις», τά «μνημόνια», τά «βέτο» στις διεθνείς σχέσεις της χώρας άποτελούν μόνο προσφιλή άνάμνηση μιάς άνεπιστρεπτι περασμένης ιστορίας. Έν όψει της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, νέες αντιθέσεις έσωτερικεύονται, διασπώντας τήν ιδεολογική συνοχή της πασοκικής ρητορικής. Ο γνωστός λαϊκιστικός λόγος του ΠΑΣΟΚ φαίνεται τραγικά έλλειμματικός, άνελαστικός στην άφομοίωση των νέων αντιφάσεων: ο πασοκικός έθνικολαϊκισμός των μη προνομιούχων, των «δυό κόσμων», του άντιδεξιού συνδρόμου, άποτελεί άντιχείμενο χλευασμού από μέρος του παραδοσιακού του άκροατηρίου, πού κονιορτοποιείται, υίοθετώντας πρακτικές του πιό γνήσιου κορπορατισμού. Από τούς δικηγόρους, τούς γιατρούς, τούς έλεγκτές έναέριας κυκλοφορίας ως τούς «μικρομεσαίους», τούς άγρότες και τούς συνταξιούχους, σημαντικές κοινωνικές μερίδες άποσπώνται από τήν κομματική «τους» αντιπροσώπευση, περιφέροντας τά αίτήματά τους σε κάθε κομματικό σχηματισμό πού θά ήταν πρόθυμος να τά εισακούσει.

Τό ρήγμα στην κοινωνική βάση του ΠΑΣΟΚ όμολογείται σή-

μερα απ' όλους, του 'Ανδρέα Παπανδρέου συμπεριλαμβανομένου:

«Μπορεί τό αρχικό πεδίο τῶν μή προνομιούχων, μέ τη ρευστή καί ἄκρως κινητική διάταξή του, νά ἀλλάζει σήμερα μορφή καί σχέσεις. Ἡ ἀπόσβεση, ὅμως, κάθε ριζοσπαστικῆς διάθεσης, πού συνυπάρχει μέ ἕναν ἐμφανή κοινωνικό συντηρητισμό, δέν μπορεῖ νά παραμένει ἡ πραγματικότητα τοῦ καιροῦ μας».¹

Ἡ ἐπιχείρηση, ὅμως, ἐπαναδιαπραγμάτευσης τῆς σχέσης τοῦ ΠΑΣΟΚ μέ τήν κοινωνία διχάζει βαθιά τό κόμμα. Ἡ σημερινή ἐσωκομματική πλειοψηφία, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νά προσδίδει στόν 'Α. Παπανδρέου καί νά τόν θεωρεῖ ἐγγυητή τῆς ἐνότητος καί τῆς ιδεολογικῆς φυσιογνωμίας τοῦ κόμματος ῥέπει πρὸς ἕναν ἐλεγχόμενο ἐκσυγχρονισμό (οἰκονομικό καί κοινωνικό), ὁ ὁποῖος δέν θά ἀφίσταται τῶν ἐθνικῶν προτεραιοτήτων, ἀντίθετα θά τίς κατοχυρώνει. Ὁ ἴδιος ὁ 'Α. Παπανδρέ-

ου θά προσπαθήσει νά συναρθρώσει κοινωνικά αἰτήματα καί ἀντικειμενικές οἰκονομικές ἀναγκαιότητες:

«Ἐχομε πάντα τόν ἑλληνοκεντρικό μας χαρακτήρα, πού συνυπάρχει πιά μέ τόν εὐρωπαϊκό μας προσανατολισμό. Εἴμαστε ἀναπόσπαστο μέλος τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης. Δέν παρακολουθοῦμε ὅμως παθητικά τήν ἐπιβολή τῶν ὑπερεθνικῶν θεσμῶν στό κράτος-ἔθνος, μιά ἀντιπαράθεση πού δέν ἔχει κριθεῖ καί ἔχει πολύ δρόμο μπροστά της».²

Ἡ παλιά «ἀντιστασιακή» πασοκική ρητορική ἐπιχειρεῖ νά συγχρονισθεῖ μέ τή συγκυρία, διατηρώντας, ὅμως, ἀνέπαφο τόν σκληρό πυρήνα της:

«Εἶναι βέβαια σέ όλους μας σαφές ὅτι μόνος ὁ ἐκσυγχρονισμός δέν μπορεῖ νά συνιστᾷ πολιτική ἰδεολογία. Ἄν ὁ ἐκσυγχρονισμός ἀπεκδυθεῖ τόν κοινωνικό καί δημοκρα-

τικό του χαρακτήρα, οδηγεί σε απόλεια κάθε κοινωνικού ερείσματος. 'Η εμπειρία του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα».³

'Η δήλωση αυτή έχει προσδιορισμένους αποδέκτες. 'Η «πρωτοβουλία των 4», πού πάνω απ' όλα αναγνωρίζεται στον «κεντροαριστερό εκσυγχρονισμό», πού στοχεύει σε μία τυπική σοσιαλδημοκρατική μετεξέλιξη του εθνικολαϊκιστικού ΠΑΣΟΚ, οφείλει να πείσει για την ιδεολογική έγκυρότητα του διαδήματος της. 'Εντούτοις, οι «4» εμφανίζονται επιχειρησιακά έτοιμοι να δράσουν έναν μακρόχρονο αγώνα, διαθέτοντας μία πολιτική στρατηγική πού ο 'Ανδρέας Παπανδρέου και οι σύμμαχοί του μάταια για την ώρα αναζητούν. Διαθέτουν, δηλαδή, μία, περισσότερο ή λιγότερο, συνεκτική πολιτική πρόταση πού απαντά θετικά στα αίτούμενα της συγκυρίας, στον οικονομικό και κοινωνικό εκσυγχρονισμό της χώρας. 'Η αυτόδυναμία της πολιτικής τους έγκειται στο ότι έχουν επιλέξει όριστικά, με δική τους βούληση και όχι ως προϊόν άδηριτων εξαναγκασμών, την ευρωπαϊκή προοπτική για την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό και βρίσκονται σε διαρκή έπαφή με οικεία πολιτικά και ιδεολογικά ρεύματα της Ευρώπης, πού βαδίζουν τον ίδιο δρόμο. Οι αντίληψεις τους για την πολιτική, για τό κράτος, για τό κόμμα, για τή σχέση κόμματος-πολιτών αναγνωρίζονται στα διεθνή πρότυπα, πού αυτή τή στιγμή εμφανίζονται ως τό απόσταγμα ρασιοναλιστικής επαναδιαπραγματεύσης των όρων ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου.⁴ 'Η όμοιότητα του προβληματισμού με τόν αντίστοιχο στό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, κυρίως της ανανεωτικής του πτέρυγας (Ντελόρ, Ροκάρ), οι αναζητήσεις ενός διαφανούς δημόσιου διαλόγου ως βάση συγκρότησης των πολιτικών υποκειμένων — αφού τό 'Υποκείμενο έχει όριστικά ενταφιασθεί... —, ή αξιοκρατία, ή αλληλεγγύη, ή ισότητα κλπ. δείχνουν ότι ο σχετικός 'ύπαινιγμός του 'Α. Παπανδρέου δέν είναι καθόλου τυχαίος.

Βέβαια, στό σημείο αυτό θά μπορούσαν να έγερθούν ενστάσεις. 'Ο ίδιος ο 'Α. Παπανδρέου δηλώνει ότι ή σημερινή του προσφορά στον πολιτικό διάλογο, πού ασύντακτα διεξάγεται στό έσωκομματικό επίπεδο, συνίσταται στις έξης λέξεις: «Δημοκρατία· Ενότητα· Αλληλεγγύη· Αποτελεσματικότητα».⁵ 'Ενώ συχνές είναι οι αναφορές του στην αξιοκρατία, τή διαφάνεια, τήν ανάπτυξη, τήν αποκέντρωση κλπ. 'Από αυτή τήν άποψη θά μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο 'Α. Παπανδρέου πλαγιοκοπεί τή στρατηγική των «4», οικειοποιείται μέρος τουλάχιστον της προβληματικής τους, στερώντας τους τό πολιτικό μονοπώλιο μιάς ρεαλιστικής πολιτικής.

'Η παρατήρηση αυτή είναι κατά ένα μέρος όρθή, άλλωστε άς μήν λησμονούμε ότι όλοι άποτελούν στελέχη του ίδιου πολιτικού χώρου... 'Εντούτοις, ή ουσία του προβλήματος δέν βρίσκεται έδω αλλά στην αντίληψη για τό κόμμα, για τό ΠΑΣΟΚ ως πολιτικό κόμμα. Στο θέμα αυτό καταγράφονται δύο διαφορετικές σχέσεις ανάμεσα στο κόμμα και τήν κοινωνία. 'Η πρώτη, του 'Α. Παπανδρέου: «'Η ενότητα χωρίς δημοκρατία καταλήγει σε μία τεχνητή και επιφανειακή επίκληση πού άγνοεί πραγματικές αντιθέσεις και δέν οδηγεί στις αναγκαίες συνθέσεις. 'Αντίστοιχα, ή επίκληση της έσωκομματικής δημοκρατίας χωρίς κοινή ιδεολογική αναφορά, συνειδητή πολιτική συμφωνία και ενότητα, χωρίς θετική συμβολή και δράση του Κινήματος, τό μετατρέπει σε λέσχη συζητητών και σχολιαστών».⁶ 'Η επίκληση της «κοινής ιδεολογικής αναφοράς» προσημαίνει τό πρότυπο ενός «ιδεολογικού κόμματος», ενός κόμματος με «καθαρή» ιδεολογική ταυτότητα, ή συνέχεια, στις νέες, σημερινές συνθήκες του ΠΑΣΟΚ τής 3ης του Σεπτέμβριου.

'Η δεύτερη, (τό διάδημα των «4») αντίθετα έχει όριστικά

απαγκιστρωθεί από τις έμμονές της «ιδεολογικής μόλυνσης» — ο 'Α. Παπανδρέου θά υποστηρίξει, άνοίγοντας τή συνεδρίαση τής Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ: «Τά νέα ιστορικά δεδομένα μπορεί να μήν επηρεάζουν τόν πυρήνα της φυσιολογίας μας, επηρεάζουν, όμως, άρκετές της όψεις» — και διά χειρός Β. Παπανδρέου υποστηρίξει: «Πρέπει να συναποφασίσουμε τή δημιουργία του νέου ΠΑΣΟΚ, πού θά λειτουργήσει στη βάση πολιτικής και όχι ιδεολογικής συμφωνίας...».⁸ 'Εδω, προάγεται ή μορφή του κόμματος πολιτικής ενότητας, ένας πολιτικός χώρος πού δέν όμογενοποιείται στη βάση κοινών ιδεολογικών αναφορών, αλλά στη βάση όμορων πολιτικών προβληματισμών και ευαισθησιών, πού θά συντίθενται, κάθε φορά, και θά παράγουν πολιτική άπέναντι σε συγκεκριμένα προβλήματα.

Στό πλαίσιο αυτό, μικρή σημασία έχει αν υπάρχει μία «στρατηγικού τύπου» επικάλυψη των άπόψεων των «4» άπό τόν 'Α. Παπανδρέου. Τό κίριο είναι ότι αυτές οι άπόψεις άρθρώνονται στη βάση διαφορετικών πολιτικών αναφορών, παράγουν διακριτούς ιδεολογικούς συμβολισμούς, συνάπτουν άνομοιογενείς σχέσεις με τήν κοινωνία. Οι λαϊκιστές παραμένουν λαϊκιστές και οι εκσυγχρονιστές παραμένουν εκσυγχρονιστές, άσχετα άπό τό αν επικαλούνται και οι δύο τήν οικονομική ανάπτυξη κλπ. Και ως τέτοιοι «προσλαμβάνονται» άπό τήν κοινωνία, παρ' όλες τις πρόσκαιρες πολιτικές συγχύσεις πού μπορεί να υπάρχουν.

Τό ΠΑΣΟΚ λοιπόν πού γνωρίζαμε μιάς άποχαιρετά. Μαζί του και ή παντοδυναμία του εθνικολαϊκισμού. Τό βάρος της παράδοσης του, όμως, παραμένει, παρ' όλες τις σημαντικές ρωγμές πού έχει υποστεί. 'Εντούτοις, ή προοπτική πού άνοιξε ή «πρωτοβουλία των 4» δέν είναι σίγουρο ότι θά ευδοιωθεί. Θά έξαρθη από πολλούς παράγοντες, άκόμα και από προσωπικές στάσεις. Τό κρίσιμο, όμως, σημείο όπου θά διακυβευθεί ή φερεγγυότητα της πολιτικής τους πρότασης έγκειται στο αν θά κατορθώσουν να ολοκληρώσουν τήν πολιτική τους στρατηγική, αν θά μπορέσουν να πείσουν και να επιβάλουν — εντός και εκτός ΠΑΣΟΚ — μιά άλλη αντίληψη για τό εθνικό συμφέρον, στις σημερινές συνθήκες της «πτώσης» των εθνικών συνόρων. 'Εγχείρημα ιδιαίτερα δύσκολο, αφού ή έννοια του εθνικού συμφέροντος, όπως πάντα, έμπεριέχει, εκτός άπό τήν πατριωτική και τή λαϊκή διάσταση, έγκαλεί στην οικοδόμηση μιάς εθνολαϊκής ταυτότητας, πού επιζητεί άσφάλεια και προστασία έναντι του άλλου, πραγματικού ή φανταστικού. 'Αραγε οι 'Ελληνες κεντροαριστεροί σοσιαλιστές θά πετύχουν εκεί πού ως σήμερα απέτυχαν οι Γάλλοι σύντροφοί τους;

1. 'Ομιλία του 'Α. Παπανδρέου στην 4η Σύνοδο τής Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, 'Εξόρμηση, 16.5.95.

2. Στο ίδιο.

3. Στο ίδιο.

4. Βλ. τις τοποθετήσεις των Κ. Σημίτη και Β. Παπανδρέου στην ίδια Σύνοδο τής Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, 'Ελευθεροτυπία, Νέα, 15.4.95. 'Επίσης, Βάσω Παπανδρέου, «Σχέδιο Εισήγησης για τήν Πανελλήνια 'Οργανωτική Συνδιάσκεψη», προς τόν γραμματέα τής Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ 'Ακη Τσοχατζόπουλο, 'Αθήνα, 17.2.95· προτάσεις για τήν κομματική άνασχηματιστική περιλαμβάνονται και σε σχέδιο εισήγησης των Κ. Σημίτη και Π. 'Αυγερινού προς τό Ε.Γ. του ΠΑΣΟΚ, 'Ελευθεροτυπία, 21.1.95.

5. 'Οπ. παρ.

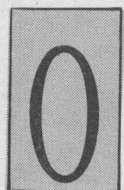
6. 'Οπ. παρ. (ή υπογράμμιση δική μου).

7. 'Οπ. παρ. (ή υπογράμμιση δική μου).

8. Βάσω Παπανδρέου, «Σχέδιο...», όπ. παρ., σελ. 10 (ή υπογράμμιση δική μου).

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

του Βασίλη Ζουναλή

Ονομάζω υλικό πολιτισμό τις γνώσεις, την πρακτική και τα τεχνολογικά επιτεύγματα σέ αντιδιαστολή με τὰ ἠθικά καὶ πνευματικά επιτεύγματα πού ἀναφέρονται συνήθως ὡς πνευματικός πολιτισμός.

Προκειμένου νά ἀποφύγουμε τὰ διαφορούμενα καὶ τὶς ἐνστάσεις γιὰ τὸ γόνιμο μιᾶς τέτοιας διάκρισης (υλικό-πνευματικό, ὕλη-πνεῦμα) διευκρινίζω: δέν θά ἐντρυφήσουμε στή χειρτεία νή διάκριση ὑποκειμενικοῦ πνεύματος (πνευματικός πολιτισμός) καὶ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος (υλικός πολιτισμός). Θά περιοριστοῦμε στήν κοινωνική ὀργάνωση, τήν τεχνική καὶ τήν τεχνολογία πού ἐξασφαλίζουν τόν ἔλεγχο καὶ τήν ἀναπαραγωγή τῆς κοινωνίας καὶ μάλιστα ὄχι τῆς ἐν γένει κοινωνίας, ἀλλά ἐπιμερικότερα, τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας καὶ πρωτίστως τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς.

Ἡ ἀγροτική μεταρρύθμιση (1922) ἔθεσε τὶς βάσεις γιὰ μιὰ νέα γεωργία: ἐγκαινίασε τήν περίοδο κυριαρχίας τῆς οἰκογενειακῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης.

Εἶναι σχεδόν κοινή ἡ διαπίστωση πὼς τὸ νέο ἑλληνικό χωριό ἔπαψε ἀπὸ νωρὶς νά ἔχει τὰ χαρακτηριστικά ἐνός «περιχαρακωμένου κόσμου». Τὰ σημαντικά γεγονότα τῆς τελευταίας ἑκατονταετίας (προσάρτηση νέων ἐδαφῶν — Θεσσαλία, Μακεδονία, Ἡπειρος, Δωδεκάνησα —, Πρῶτος καὶ Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Καταστροφή, ἐμφύλιος πόλεμος, ἀλλεπάλληλες ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς μεταναστεύσεις, μαζικὲς εἰσοδοὶ καὶ ἐξοδοὶ προσφύγων) ἀποδεικνύουν τοῦ λόγου τὸ ἀληθές.

Συνέπεια τῶν ἀνωτέρω ἦταν μιὰ δραματικὴ ἀνακατανομή τοῦ πληθυσμοῦ ἀνάμεσα στήν ὑπαίθρου καὶ στὶς ἀστικὲς περιοχές. Ὁ ἀστικός πληθυσμός ἀυξάνεται συνεχῶς, ἐνῶ ὁ ἀγροτικός μειώνεται.

Ὁ Ἐμφύλιος, ἡ φυγή πρὸς τὴν Ἀθήνα, ἡ νέα μαζικὴ μετανάστευση δέν εἶχαν ὡς μόνη συνέπεια τὴν ἐρήμωση τῆς ὑπαίθρου, ἀλλὰ ἐπενέργησαν καταλυτικὰ καὶ στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας.

Ἐδῶ, ὅμως, ἐπιβάλλεται νά σταθοῦμε στήν τομὴ πού ἐπέφερε ἡ δεκαετία τοῦ '40. Πρὶν ἀπὸ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο καὶ τὸν Ἐμφύλιο πού ἀκολούθησε, αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ τάση μετακίνησης ἀπὸ τὸ χωριὸ πρὸς τὴν πόλη, ἀπὸ τὰ ὄρεινά πρὸς τὰ πεδινά, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία ἐνός δικτύου πολλῶν ἀστικῶν κέντρων μὲ ἐσωτερικὴ ζωὴ, μὲ ἐπαρκῶς αὐτόνομη συλλειτουργία μὲ τὶς γύρω ἀγροτικὲς περιοχές. Παρὰ τὶς ὅποιες ἀνισορροπίες καὶ τὶς ὅποιες καταστροφὲς στοιχείων τοῦ προϋπάρχοντος ἀγροτικοῦ υλικοῦ πολιτισμοῦ, πού σημειώθηκαν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα ὡς τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ἀποκαταστάθηκαν νέες ἰσορροπίες, νέες συνθήκες παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἀγροτικοῦ υλικοῦ πολιτισμοῦ, σέ στενὴ πλέον σχέση μὲ τὸ οἰκεῖο ἀστικὸ του κέντρο. Οἱ ἀγρότες ἄρχισαν νά προσδοκοῦν γιὰ μιὰ καλύτερη μοῖρα, σέ μιὰ νέα γεωργία.

Τὸ ἱστορικὸ «ἀγροτικὸ ζήτημα», τὸ πρόβλημα τῆς κατάργησης τῆς μεγάλης γαιοκτησίας καὶ τῆς διανομῆς τῶν ἀγροκτημάτων στοὺς ἄμεσους καλλιεργητὲς ἔληξε στὴ χώρα μας κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου. Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση (1922) δέν θεράπευσε ἀπλῶς προϋπάρχουσες κοινωνικὲς ἀθλιότητες, μῆτε περιορίστηκε στήν ἀποκατάσταση 1,5 ἑκατομμυρίου προσφύγων τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ἀλλὰ ἔθεσε καὶ τὶς βάσεις γιὰ μιὰ νέα γεωργία: ἐγκαινίασε τήν περίοδο κυριαρχίας τῆς οἰκογενειακῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης. Ἡ ἐνεργοποίηση τῆς ἀγροτικῆς ἦταν χωρὶς προηγούμενο. Οἱ νέες τεχνικὲς καὶ ὁ ἀπαραίτητος ἐκσυγχρονισμός τῆς παραγωγῆς ἐνσωματώθηκαν στὶς οἰκογενειακὲς ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις μὲ θετικὸς τρόπους, ἔτσι ὥστε νά σημειωθεῖ μιὰ νέα ἀνάπτυξη τοῦ ἀγροτικοῦ υλικοῦ πολιτισμοῦ.

Κύριο χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ ἦταν τὸ ὅτι ἡ ἀγροτικὴ ἐκμετάλλευση δέν εἶχε τὸ καπιταλιστικὸ κέρδος ὡς κύρια οἰκονομικὴ ἐπιδίωξη, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ ὅσο γινόταν πιὸ ἀξιοπρεπὴ — γιὰ τὶς συνθήκες τῆς ἐποχῆς — ἐπιβίωση καὶ ἀναπαραγωγή τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας. Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Μεσοπολέμου πέτυχε, ὡς ἓνα σημείο, τὴν κοινωνικὴ ἔνταξη τοῦ ἀγροτικοῦ υλικοῦ πολιτισμοῦ στὸν ἐγχώριο κοινωνικὸ σχηματισμὸ κατὰ συμπληρωματικὸ τρόπο. Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἐπωφελήθηκε, ἔτσι, πολλαπλὰ καὶ κυρίως ἐξυπηρετήθηκαν οἱ στόχοι πού ἔθεσαν, γιὰ λογαριασμό τῆς, οἱ κυρίαρχες πολιτικὲς δυνάμεις τῆς ἐποχῆς: ἀνάπτυξη τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος, ἐκδιομηγάνιση, σταθεροποίηση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας.

Ὁφείλω, παράλληλα, νά τονίσω ὅτι ὁ ἀγροτικὸς υλικὸς πολιτισμὸς παρέμεινε, ἐντούτοις, ὀργανικὰ ὑποταγμένος στὸ ἀστικὸ κεφάλαιο καὶ τὸ κράτος γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο. Ἐάν οἱ

τοιφλικὰδες λειτουργοῦσαν εἰς βάρος τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση παραχώρησε στήν τότε κοινωνία τὴ δυνατότητα νά ἀναπτυχθεῖ εἰς βάρος τῆς ἀγροτικῆς. Οἱ τοιφλικὰδες εἶχαν, σέ τελευταία ἀνάλυση, νά καθορίζουν τὶς ἐπιθυμητὲς, γι' αὐτοὺς, τιμές γιὰ τὰ ἀγροτικὰ προϊόντα, ἐνῶ οἱ οἰκογενειακὲς ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις ἀδυνατοῦσαν νά ἐπιβάλουν τὶς ἐπιθυμίες τους. Παραπέμπουμε στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ στοιχεῖα ἐπ' αὐτῶν.

Εἶναι, πάντως, γεγονός ὅτι αὐτὴ ἡ ἀδυναμία ὑποχρέωνε τοὺς ἀγρότες ἀφ' ἐνός νά ἐντατικοποιήσουν τὴν ἐργασία τους καὶ ἀφ' ἑτέρου νά ἐκσυγχρονίσουν τὴν παραγωγή τους, ὥστε νά ἐπιβιώσουν. Ἐπιβλήθηκε, ἔτσι, ἡ ἀνάγκη τῆς πολυκαλλιέργειας, ἡ ἐναλλακτικὴ ἀπασχόληση μὲ τὴν κτηνοτροφία ἢ καὶ τὴν ἄλιεα, ὥστε οἱ ἀπώλειες ἀπὸ τὶς χαμηλὲς τιμές ὀρισμένων προϊόντων νά ἀντισταθμίζονται ἀπὸ τὶς ὑψηλότερες κάποιων

άλλων. Και όχι μόνο γι' αυτόν τό λόγο: η αγροτική οικογένεια εξασφάλιζε έτσι τά περισσότερα από τά απαραίτητα τρόφιμα, δέν πλήρωνε για νά τά αγοράσει.

Ο εγχώριος αγροτικός ύλικός πολιτισμός κατάφερε νά αντιμετωπίσει τήν κρίση του 1929 καί στήριξε τήν εθνική οικονομία στα δύσκολα χρόνια πού ακολούθησαν.

Χαρακτηριστικό γεγονός πού έπαλήθευσε τίς δυνατότητες επιβίωσης αυτού του αγροτικού ύλικού πολιτισμού, ακόμα καί στις πιό αντίξοες συνθήκες, είναι η αντίδραση τής εγχώριας αγροτιάς στη διεθνή οικονομική κρίση (Κράχ του 1929). Η Ελλάδα εισέπραξε αυτή τήν κρίση καί ως κρίση των παραδοσιακών εξαγωγών (σταφίδα, καπνός, λάδι). Τό πλήγμα στις μονοκαλλιέργειες πού είχαν εξαγωγικό, κυρίως, προσανατολισμό (ή εγχώρια κατανάλωση ήταν αδύνατον νά απορροφήσει τίς τεράστιες ποσότητες αυτών των προϊόντων) ήταν καίριο. Ήταν, όμως, ταυτόχρονα καί μιá σημαντική προειδοποίηση για τίς βλαβερές συνέπειες ενός αγροτικού ύλικού πολιτισμού αὐστηρώς έμπορευματικού τύπου. "Ας μήν ξεχνούμε ότι υπήρχαν από τότε έντονες τάσεις καί σημαντικές φωνές για αναδιάρθρωση τής αγροτικής οικονομίας, για άπεμπλοκή από τόν οικογενειακό της χαρακτήρα, για περαιτέρω καπιταλιστικό ένσυχρονισμό του αγροτικού τομέα. Η κρίση του 1929 έξουδετέρωσε —έστω προσωρινά, πλην ευτυχώς— αυτές τίς τάσεις. Κι αυτό γιατί ο εγχώριος αγροτικός ύλικός πολιτισμός κατάφερε τότε όχι μόνο νά αντιμετωπίσει ο ίδιος καί για τόν έαυτό του αυτή τήν κρίση, αλλά κατόρθωσε νά στηρίξει τήν εθνική οικονομία στα δύσκολα χρόνια πού ακολούθησαν. Προσανατολίστηκε, πολύ γρήγορα, στην παραγωγή προϊόντων πού είχε ανάγκη ή τόπια αγορά, όχι μόνο για νά τραφεί η ελληνική κοινωνία αλλά καί για νά βρει πρώτες ύλες η ελληνική βιομηχανία.

Η έπερχόμενη καταστροφή του αγροτικού ύλικού πολιτισμού δέν όφείλεται σ' αυτή καθ' έαυτή τήν ΚΑΠ. Όφείλεται στον τρόπο μέ τόν όποιο καλείται νά συμμορφωθεί προς αυτές η ελληνική αγροτιά.

Άσφαλώς, ο αγροτικός ύλικός πολιτισμός του Μεσοπολέμου δέν ήταν στό σύνολό του ένα «όμορφος κόσμος, ήθικός, άγγελικά πλασμένος», ώστε νά τόν αναπολεί κανείς σήμερα καί μάλιστα νά επιθυμεί τήν αὐτούσια έπαναφορά του. Είναι άδιανόητο νά καταδικάσει κανείς, εκ νέου, τήν αγροτιά στην ήθικοθηρηκευτική αποβλάκωση τής αγροτικής κοινωνικής όργάνωσης του Μεσοπολέμου. "Αν τά ήθη καί τά έθιμα τής έποχής, τό άνδρικό γόητρο, η παρθενιά, η μοιρολατρία, η πατριαρχία, η προίκα καί τόσα άλλα σχετικά, λίγο η πολύ γνωστά, εξασφάλιζαν τή συνοχή του αγροτικού πολιτισμού, αυτό συνέβαινε έπειδή ήταν άποδεκτοί κώδικες ένώ σήμερα είναι παρωχημένοι, καθόσον άπαράδεκτοι.

Αυτό, πάντως, δέν σημαίνει ότι ο σκληρός πυρήνας του ελληνικού αγροτικού ύλικού πολιτισμού, η πολυκαλλιέργεια, οι έναλλακτικές άσχολιες των μελών τής αγροτικής οικογενειακής έκμετάλλευσης, η λελογισμένη εισαγωγή νέων τεχνικών καί μηχανικών μέσων, λιπασμάτων καί φυτοφαρμάκων, είναι για πέταμα. Η όχι άμιγώς καπιταλιστική συγκρότηση τής αγροτικής έπιχείρησης, ο προσανατολισμός προς αγροτικά προϊόντα ποιότητας δέν είναι ξεπερασμένη ρομαντική αναπόληση.

Ο Έμφύλιος, η φυγή πρό τήν Άθήνα, η νέα μαζική μετανάστευση δέν είχαν ως μόνη συνέπεια τήν έρήμωση τής ύπαίθρου, αλλά έπενέργησαν καταλυτικά καί στις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη τής αγροτικής οικογένειας.

Στό προηγούμενο τεύχος του *Δεκαπενθήμερου Πολίτη* ισχυ-

ρίσθηκα ότι συντελείται μπροστά στα μάτια μας μιá έκτεταμένη καταστροφή του αγροτικού ύλικού πολιτισμού. Όχι, άσφαλώς, έπειδή η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ έπιχειρεί νά φορολογήσει τούς αγρότες. Οί αγρότες όφείλουν νά πληρώνουν φό-

ρους, όπως πληρώνουν ήδη οι μισθωτοί καί οι συνταξιούχοι, όπως έξάλλου όφείλουν νά πληρώνουν καί όλοι όσοι διαφεύγουν νομοπαράνομα σήμερα. Ο αγροτικός ύλικός πολιτισμός δέν κινδυνεύει από αυτούς τούς φόρους. Η έπερχόμενη, τρόπος του λέγειν, καθόσον έχει ήδη έπέλθει μερικώς, καταστροφή είναι άλλης τάξης. Είναι, κατ' άρχήν, άπόρροια επί μέρους καταστροφών πού σημειώθηκαν από τόν Έμφύλιο καί έντεϋθεν. Η τάση μετακίνησης του πληθυσμού από τίς αγροτικές περιοχές προς τά αστικά κέντρα, τάση παγκόσμια, ήταν σύμμετρη κατά τόν Μεσοπόλεμο. Αναφέραμε, προηγουμένως, τό δίκτυο των πόλεων πού αναπτύχθηκε στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου καί τή λίγο ως πολύ γόνιμη ένσωμάτωση των αγροτικών οικισμών, των χωριών, των κωμοπόλεων σ' αυτή τή σύμμετρη αστικοποίηση. Αυτή, πάντως, η «ύγιής» αστικοποίηση έγινε «άνθυγιεινή» από τόν Έμφύλιο καί έντεϋθεν: κατέστη όμαδική έξοδος τής έπαρχίας προς τήν Άθήνα καί προς τή Θεσσαλονίκη δευτερευόντως. Τό δίκτυο των πόλεων μέ τήν ένδοχώρα τους καί τή σχετικά αυτόνομη κοινωνικοοικονομική λειτουργία άρχισε νά διαλύεται. Ο αγροτικός ύλικός πολιτισμός άρχισε, έτσι, νά χάνει ένα από τά βασικά σημεία αναφοράς καί ευστάθειάς του.

Η συσπείρωση τής αγροτικής οικογένειας γύρω από τά άπαράβαρα, ως τότε, πρότυπα άρχισε ταυτόχρονα νά χαλαρώνει επικίνδυνα. Ο Έμφύλιος, η φυγή προς τήν Άθήνα (καί τή Θεσσαλονίκη), η νέα μαζική μετανάστευση προς τήν Άμερική, τήν Άυστραλία καί μετέπειτα προς τή Γερμανία δέν είχαν ως μό-

νη συνέπεια την ερήμωση της υπαίθρου, την απώλεια των νέων ατόμων για την οικογενειακή εκμετάλλευση (αδυναμία αναπαραγωγής της), αλλά επενέργησαν καταλυτικά στις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της αγροτικής οικογένειας, ταρακούνησαν την κοινωνική οργάνωση της αγροτιάς. Φορείς τώρα μιάς «ανάβαθμισμένης» άστικης συμπεριφοράς και ενός έντελως διαφορετικού τρόπου ζωής (άλλιώδης βαραίνει ή Αθήνα κι άλλιώδης ή Στυλίδα, άλλιώδης ή Φραγκφούρτη κι άλλιώδης οί Σέρρες) έσπειραν ζιζάνια στην αγροτική οικογένεια και στά χωριά τους προς κάθε κατεύθυνση: στον τρόπο διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, στις καταναλωτικές επιλογές, στον προσανατολισμό της αγροτικής εκμετάλλευσης προς τό καπιταλιστικό κέρδος (έγκατάλειψη της άμυντικής πολυκαλλιεργείας, στροφή προς πιά έπικερδείς εκμεταλλεύσεις, πιά ένεργός συμμετοχή στό παιχνίδι της άγοράς, ένταση του έκχρηματισμού της αγροτικής οικονομίας μέ τελική συνέπεια, σέ πολλές περιπτώσεις, την έκποίηση αγροτικής γής για άποπληρωμή των χρεών). Τή δεκαετία του '70, ήταν πλέον έμφανής ή στροφή προς διαφορετική χρήση της αγροτικής γής. Άρχισε τό ξερίζωμα όπωροφόρων δένδρων, καλλιέργειες έγκαταλείπονταν για νά αναγεθούν έννοικιαζόμενα δωμάτια ή για νά πουληθούν σέ τουριστικές επιχειρήσεις ή νά γίνουν οικόπεδα έξοχικών κατοικιών.

Η έπερχόμενη καταστροφή του αγροτικού ύλικού πολιτισμού δέν όφείλεται σ' αυτή καθ' έαυτή την ΚΑΠ και σ' αυτές καθ' έαυτές τις έπιταγές της GATT. Όφείλεται στον τρόπο μέ τον όποιο καλείται νά συμμορφωθεί, προς αυτές, ή ελληνική αγροτιά.

Ό αγροτικός ύλικός πολιτισμός έπλήγη καιρία από τά παραπάνω. Έπιπρόσθετο πλήγμα ήταν ή διεύρυνση της «ψαλίδας» μεταξύ των τιμών αγροτικών και διομηχανικών προϊόντων. Ό καραμανλισμός, καθ' άρχάς, και οί μετέπειτα κυδερνήεις διεύρυναν την ύπαγωγή της αγροτικής οικονομίας στους μεταπράτες, τούς τραπεζίτες, τούς εργολάβους, τούς νεοδιομηχανούς.

Πλήγματα καιρία, πλύν όχι μοιραία. Ό εγχώριος αγροτικός ύλικός πολιτισμός λαδώθηκε από τά άνωτέρω, αλλά δέν κατεστράφη είσέτι. Η καταστροφή έτέρχεται από την Κοινή

Άγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) και τή Γενική Συμφωνία Δασμών και Έμπορίου (GATT).

Έξηγουμαι: ή έπερχόμενη καταστροφή του αγροτικού ύλικού πολιτισμού δέν όφείλεται σ' αυτή καθ' έαυτή την ΚΑΠ και σ' αυτές καθ' έαυτές τις έπιταγές της GATT. Όφείλεται στον τρόπο μέ τον όποιο καλείται νά συμμορφωθεί, προς αυτές, ή ελληνική αγροτιά. Καλείται, από ποιούς; Άπό την ελληνική κοινωνία, των αγροτών μή έξαιρουμένων. Καλείται, μέ ποιόν τρόπο; Καλείται νά γίνει διεθνώς άνταγωνιστική, νέτα-σκέτα. Υπάρχουν, όμως, άνταγωνισμοί και άνταγωνισμοί. Η ελληνική αγροτιά δέν θά μπορέσει ποτέ νά καταστεί άνταγωνιστική, στίς περισσότερες των περιπτώσεων, παράγοντας όρισμένα μόνον είδη, φτηνά και μαζικά. Δέν έχει τις γεωφυσικές προϋποθέσεις γι' αυτό. Και όχι μόνον.

Ό τυφλός μιμητισμός «όσο περισσότερα, όσο φτηνότερα, τόσο καλύτερα», ή προχειρότητα στίς έπιλογές, ή άερόλογη δημαγωγία, δέν θά όδηγήσουν παρά μόνο στην όλοσχερή καταστροφή.

Άς δοθηθούμε μέ ένα παράδειγμα. Κάτω από την πίεση του περιώνυμου άνταγωνισμού, διαστικά, χωρίς τον άπαραίτητο πειραματισμό, χωρίς τις άπαραίτητες γέφυρες ένσωμάτωσης της νέας τεχνολογίας, τά εγχώρια άμπέλια για παραγωγή κρασιού άλλαξαν σχήμα και μεριά. Μετακόμισαν από τις πλαγιές στους κάμπους, όπου τά ισόπεδα χωράφια έπιτρέπουν την κίνηση των μηχανημάτων. Άλλαξαν άποστάσεις, τρόπους λίπανσης, έγιναν γραμμικά (ή ελληνική προπολεμική παράδοση έδωσε στό φυτό της άμπέλου τό σχήμα «κύπελλου», πλύν έξαιρέσεων) και από ξηρικά έγιναν ποτιστικά (πώς νά αναπτυχθούν τά φυτά στον κάμπο χωρίς νερό;). Άποτέλεσμα: διπλασιάστηκαν οί άποδόσεις, ύποβαθμίστηκε ή ποιότητα. Η Νάουσα, ή Ραφάνη, ή Νεμέα και άλλες περιοχές μέ όνομαστά κρασιά ποιότητας καταρρέουν. Σώθηκαν, εύτυχώς, κάμποσες χιλιάδες στρέμματα ξηρικά άμπέλια και έπιδιώνουν άκόμη όρισμένα τοπικά κρασιά ποιότητας. Τό πότισμα αύξησε την ποσότητα, ό εκμηχανισμός έριξε τό κόστος, αλλά χάλασε ή ποιότητα. Σέ τί ώφέλησε ή έπιπλέον ποσότητα; Όχι μόνο δέν ώφέλησε, αλλά έβλαψε: λόγω ποσοτώσεων της ΚΑΠ καλούνται σήμερα οί οίνοπαραγωγοί νά ξερίζωσουν τά άμπέλια τους έναντι πινακίου φακής (έπιδότηση). Αυτό δέν συνιστά καταστροφή της ελληνικής άμπελουργίας;

Άντίστοιχα παραδείγματα υπάρχουν και θά ύπάρξουν για σχεδόν όλα τά αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα. Δέν θά έπεκταθώ για λόγους οικονομίας του κειμένου. Έπιθυμώ, πάντως, νά ξανατονίσω πώς ό έν πολλούς άπαραίτητος έκσυγχρονισμός του ελληνικού αγροτικού πολιτισμού, ώστε νά καταστεί ικανός νά παράγει διεθνώς άνταγωνιστικά προϊόντα, είναι άδιέξοδος: ό τυφλός μιμητισμός «όσο περισσότερα, όσο φτηνότερα, τόσο καλύτερα», ή προχειρότητα στίς έπιλογές, ή έλλειψη ψυχραιμίας και νηφαλιότητας, ή άερόλογη δημαγωγία δέν θά όδηγήσουν παρά μόνο στην όλοσχερή καταστροφή.

Μένει νά γίνουν πολλά, ώστε ό εκσυγχρονισμός νά είναι, για άλλη μία φορά (όπως και προπολεμικά), γόνιμος. Είμαι περίπου βέβαιος ότι αυτό είναι ίσως άδύνατο στή σημερινή Ελλάδα. Πάντως, εκ των ών ούκ άνευ και μέχρι νεωτέρας, μακάρι νά κρατηθεί στή ζωή ό «σκληρός πυρήνας» του εγχώριου αγροτικού ύλικού πολιτισμού, έστω και λαδωμένος, έστω και μέ οικονομικές θυσίες όλων ήμών των ύπολοίπων. Για τά λοιπά, για τή στροφή προς αγροτικά προϊόντα ποιότητας, προς περισσότερες ποικιλίες συμβατές μέ τά έδάφη και τό κλίμα της χώρας όφείλουμε νά επανέλθουμε και θά επανέλθουμε.

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ

του Δημήτρη Δαμιανού

Ενα από τα χαρακτηριστικά των πρόσφατων κινητοποιήσεων των αγροτών ήταν η συνεχής μεταβολή των διεκδικήσεων στη διάρκεια του δεκαπενθήμερου. Στην αρχή ως αίτημα τέθηκε η απόσυρση κάθε μέτρου φορολόγησης των αγροτών. Αργότερα προβλήθηκαν μέτρα για τη στήριξη του εισοδήματος των αγροτών, όπως η επιδότηση των αγροτικών εφοδίων, η αύξηση των συντάξεων και η μείωση του συντελεστή του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας. Τέλος, διατυπώθηκαν αιτήματα που αφορούν τις ίδιες τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας, τους κανόνες δηλαδή που απορρέουν από την Κοινή Αγροτική Πολιτική και την GATT.

Σκοπός της σύντομης αυτής αναφοράς είναι να φωτιστούν ορισμένες πλευρές της άσκησης φορολογικής πολιτικής στον αγροτικό τομέα, που αφορούν τόσο τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής γεωργίας, όσο και τις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται υπό την επίδραση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής.

Η Κοινή Αγροτική Πολιτική, στη βάση της αρχής της κοινής οργάνωσης των αγορών, περιλαμβάνει μέτρα που αποβλέπουν στη σταθεροποίηση των τιμών και των εισοδημάτων. Η πολιτική αυτή επηρεάζει άμεσα την οργάνωση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, τους τρόπους διαχείρισης του αγροτικού τομέα και τις σχέσεις του αγροτικού τομέα με τους άλλους τομείς της οικονομίας. Πρόκειται για σύστημα ρύθμισης των αγορών και προγραμματικών παρεμβάσεων. Τα συμπληρωματικά δέ μέτρα διαρθρωτικού χαρακτήρα επιδιώκουν, ενθαρρύνοντας την αύξηση της παραγωγικότητας, να επιφέρουν μειώσεις στο κόστος παραγωγής των αγροτικών προϊόντων.

Η εκάστοτε διαμόρφωση της αγροτικής πολιτικής αντανάκλαζεν μέρος το συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων που επηρεάζουν τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι ευνόητο ότι κατά τη διαδικασία αναθεώρησης της αγροτικής πολιτικής κάθε κράτος-μέλος αναζητά και επιδιώκει εκείνες τις λύσεις που προστατεύουν καλύτερα τα εθνικά του συμφέροντα. Έξάλλου η ιδιαιτερότητα των συμφερόντων απορρέει από το γεγονός ότι ενώ η Κοινή Αγροτική Πολιτική θεσπίζει ενιαίους κανόνες, αυτοί εφαρμόζονται σε χώρες των οποίων η γεωργία έχει ανομοιογενή χαρακτηριστικά. Η διάρθρωση των εκμεταλλεύσεων, η κατανομή του εισοδήματος, τα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα, η κατάσταση των υποδομών και η οργάνωση της δημόσιας διοίκησης εμφανίζουν αποκλίσεις και διαφορές ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αυτό αντιβαίνει στη βασική αρχή της άσκησης πολιτικής, σύμφωνα με την οποία οι στόχοι κάθε πολιτικής πρέπει να είναι σαφείς και αυτή όφειλε να ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στον συγκεκριμένο τομέα. Συνεπώς η Κοινή Αγροτική Πολιτική δεν μπορεί να αποτελεί εκ των πραγμάτων την «ιδανική» πολιτική για τη γεωργία κάθε κράτους-μέλους. Υπόκειται σε τέτοιους περιορισμούς που εκ των πραγμάτων παράγουν συναθροίσεις, αντιφάσεις και ελ-

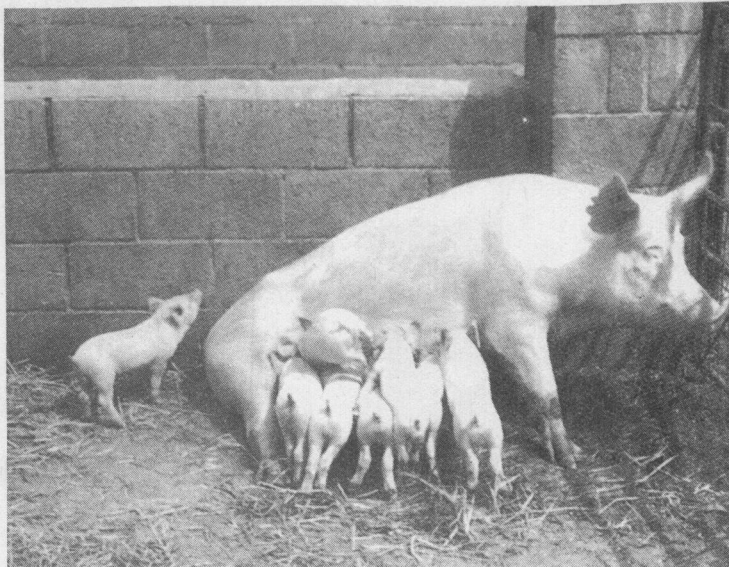
λειψη συνοχής. Αυτό ισχύει και στην περίπτωση των περιοδικών αναθεωρήσεων της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, που εμφανίζεται ως η αναγκαία διαρκής προσαρμογή της στα νέα δεδομένα.

Στις σημερινές συνθήκες η αναθεώρηση της αγροτικής πολιτικής ενώ αναμένεται να έχει σημαντικές επιπτώσεις στην ελληνική γεωργία, εντούτοις αυτές παραμένουν μάλλον αδιερεύνητες. Με ελάχιστες γνώσεις για την ακριβή παραγωγική και εισοδηματική δομή της ελληνικής γεωργίας σήμερα, τό ξργο της αποτίμησης των συνεπειών γίνεται αντικείμενο γενικόλογων διακηρύξεων. Τό ζήτημα περιπλέκεται από τό γεγονός ότι οι επιδιώξεις και οι λόγοι που οδήγησαν στην πρόσφατη αναθεώρηση της πολιτικής δεν μεταγράφονται με μονοσήμαντο τρόπο στις συνέπειες που αυτές έχουν στις διάφορες κοινωνικές ομάδες, μέσα κι έξω από τον αγροτικό χώρο.

Η ελληνική γεωργία έχει αλλάξει πολύ στις τελευταίες δεκαετίες. Τό αγροτικό νοικοκυριό στηρίζεται όλο και λιγότερο στη γεωργία για να εξασφαλίσει τά μέσα αναπαραγωγής του. Πρόσφατες μελέτες επισημαίνουν ότι στό σύνολο των αγροτικών νοικοκυριών μόλις τό 55% του εισοδήματός τους προέρχεται από γεωργικές πηγές ενώ τό 45% προέρχεται από δραστηριότητες εκτός της αγροτικής εκμετάλλευσης. Τό φαινόμενο της πολυαπασχόλησης είναι σαφώς πιο διαδεδομένο στα νοικοκυριά με μικρότερες ιδιοκτησίες και μειώνεται στην περίπτωση των νοικοκυριών με ύψηλότερα γεωργικά εισοδήματα.

Τό εισόδημα στον αγροτικό χώρο είναι άνισα κατανομημένο. Παραδείγματος χάριν, στα πλουσιότερα νοικοκυριά, που είναι τό 5% του συνόλου των νοικοκυριών και τά όποια και καλούνται να πληρώσουν φόρο, αντιστοιχεί τό 27% του συνολικού αγροτικού εισοδήματος. Αντίθετα, τό 40% των φτωχότερων νοικοκυριών μοιράζεται τό 14% του εισοδήματος. Η άνιση αυτή κατανομή δεν προκύπτει μονοσήμαντα από διαφορές στό μέγεθος της ιδιοκτησίας. Καθώς η γεωργία όλο και περισσότερο υπόκειται στη διαδικασία της αύξησης της παραγωγικότητας μέσω επενδύσεων σε εξοπλισμό και σε τεχνικές παραγωγής, τά πλουσιότερα νοικοκυριά ενισχύουν τη θέση τους μέσω της ενοικίασης γής, αυτής που διατίθεται από τους ιδιοκτήτες που κατοικούν πλέον στα αστικά κέντρα.

Η εφαρμογή των κανόνων της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής είνονει κατά κανόνα τις μεγάλες και αποδοτικότερες αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Η υποστήριξη δέ «ύψηλων» τιμών στα αγροτικά προϊόντα δημιουργεί την έν μέρει αληθή εντύπωση ότι οι καταναλωτές και οι φορολογούμενοι φέρουν τό κόστος στήριξης δυσανάλογα ύψηλων εισοδημάτων στον αγροτικό χώρο. Τό ίδιο αποτέλεσμα επιφέρουν και τά μέτρα επιδότησης των αγροτικών εφοδίων. Και οι δύο κατηγορίες μέτρων έχουν περιορισμένο αντίκτυπο στην περίπτωση των μικρών παραγωγών, όπου οι μέθοδοι παραγωγής είναι λιγότερο έντατικές και

οί μεταβολές στις τιμές επιφέρουν μόνο οριακές μεταβολές στην εισοδηματική κατάσταση αυτών των νοικοκυριών. Ως πύο κατάλληλη πολιτική, γιά τήν επιβίωση τών αγροτικών νοικοκυριών καί τών αγροτικών κοινοτήτων, θεωρείται πλέον ή δημιουργία νέων θέσεων εργασίας εκτός γεωργίας, καθώς καί ή αναβάθμιση τής κοινωνικής πολιτικής.

Η Κοινή Αγροτική Πολιτική δέν επιτρέπει σέ εθνικό επίπεδο τή λήψη μέτρων στήριξης τών τιμών ή επιδότησης τού κόστους παραγωγής. Ο ρόλος τού εθνικού κράτους έχει σαφώς προσανατολιστεί πρός άλλους εξίσου ζωτικούς τομείς: τήν προσφορά οικονομικής καί κοινωνικής υποδομής στή γεωργία, τήν τεχνική υποστήριξη τής παραγωγής καί διάθεσης τών προϊόντων, τήν ίδρυση καί ανάπτυξη θεσμών ικανών νά στηρίξουν τήν παραγωγική καί κοινωνική βάση τών αγροτικών κοινοτήτων, τό συνταξιοδοτικό καί ασφαλιστικό καθεστώς, καί φυσικά τό καθεστώς φορολόγησης.

Στίς αναπτυγμένες χώρες ό αγροτικός τομέας δέν υπόκειται σέ συστηματική φορολόγηση. Αν καί πρόκειται γιά οικονομίες μέ υψηλό δείκτη φορολόγησης τού συνολικού εισοδήματος, όπου τό κράτος ανακτά περίπου τό μισό ΑΕΠ, ό αγροτικός τομέας, εξαιτίας τού μικρού ειδικού θάρους πού έχει στήν οικονομία καί τών ιδιαιτεροτήτων πού εξακολουθεί νά έχει, δέν φορολογείται. Στήν περίπτωση τής Ελλάδας, όπου τό ειδικό θάρους τού αγροτικού τομέα παράμενει υψηλό καί όπου ή παραδοσιακή ανισότητα αγροτικών καί αστικών εισοδημάτων έχει εν μέρει εκλείψει, ή φορολόγηση τής αγροτικής γής μπορεί νά οδηγήσει σέ σημαντικά έσοδα γιά τό κράτος καί νά αποτελέσει μόνιμο πεδίο δημοσιονομικών παρεμβάσεων.

Τό επίκαιρο έγχείρημα τής επέκτασης τής φορολογίας στόν τομέα τής γεωργίας, ενώ εμφανίζεται ως νά εκπορεύεται από τίς δημοσιονομικές ανάγκες τού κράτους, εντούτοις έχει στοιχεία πού άπτονται τού αναπτυξιακού ζητήματος. Μέ τήν επέκταση τής φορολογίας στόν αγροτικό τομέα διευκολύνεται ή αποδέσμευση πόρων πού είναι εξίσου αναγκαίοι σέ άλλους τομείς τής οικονομίας, τομέων πού στό ισχύον σύστημα επιβαρύνονται δυσανάλογα. Ένισχύει τήν εμπιστοσύνη στή δίκαιη βάση τού φορολογικού συστήματος. Έπιτρέπει τήν παρέμβαση τού κράτους στή χρήση τής γής καί στήν αναδιανομή τού εισοδήματος στό έσωτερικό τού γεωργικού τομέα.

Τό σύστημα τών αντικειμενικών κριτηρίων, πού στηρίζεται στήν κατά προσέγγιση εκτίμηση τού εισοδήματος μέ βάση τίς στρεμματικές αποδόσεις κατά προϊόν καί περιοχή, ισοδυναμεί μέ σύστημα φορολόγησης τής αγροτικής γής. Μέ δεδομένη τήν παντελή έλλειψη στοιχείων γιά τήν εισοδηματική κατάσταση τών αγροτικών νοικοκυριών καί δεδομένη τή βραδύτητα κατάρτισης εθνικού κτηματολογίου, τό σύστημα αυτό αποτελεί κατ' ουσίαν «μοναδική» επιλογή. Η επιβολή φόρου μέ βάση τήν αξία τής αγροτικής γής, κατ' αναλογία τής αστικής, θά ήταν ακόμα πύο περίπλοκο καί άδικο σύστημα. Ακόμα καί μέ τό προτεινόμενο σύστημα αντικειμενικών κριτηρίων, ή γενικευμένη του εφαρμογή θά άπαιτούσε ένα τεράστιο διοικητικό καί οργανωτικό κόστος.

Συνεπώς, μέ δεδομένες τίς διοικητικές αδυναμίες τού ελληνικού κράτους, ή επιλογή τής περιορισμένης εφαρμογής τού μέτρου μόνο στήν κατηγορία τών πλούσιων νοικοκυριών ήταν σχεδόν αναπόφευκτη. Μόνο πύο, όπως σέ κάθε τέτοιο σύστημα, δημιουργούνται εύλογες καί δικαιολογημένες ένστάσεις ως πρός τήν αντικειμενικότητα τού μέτρου καί τήν καταλληλότητα τής φορολογικής βάσης· ιδιαίτερα στίς οριακές γραμμές πού διαχωρίζουν αυτούς πού καλούνται νά πληρώσουν φόρους από αυτούς πού εξαιρούνται τής φορολογίας.

Οί επιπρόσθετες ένστάσεις άφορούν τήν ίδια τήν έλλειψη όποιασδήποτε ανταποδοτικότητας από τή νέα φορολογία. Τό κράτος άδυνατεί νά πείσει ότι ή επιβολή φόρων θά συνδεθεί μέ κάποια μέτρα στήριξης τών αγροτικών κοινοτήτων ή ότι προτίθεται νά αλλάξει στό έλάχιστο τήν παραδοσιακή, καί παρωχημένη πλέον, περιστασιακή αντιμετώπιση τής αγροτικής πολιτικής.

Δέν ύπάρχει άριστο σύστημα φορολογικής πολιτικής. Πρόκειται γιά μιά συνεχή διαδικασία όπου δέν ύπάρχουν αϊφνίδιες καί όριστικές «λύσεις» σέ χρονίζοντα προβλήματα. Η Κοινή Αγροτική Πολιτική επιδεινώνει τίς ανισότητες στόν αγροτικό χώρο καί ή εισαγωγή ενός φορολογικού συστήματος μπορεί εν μέρει νά αντισταθμίσει τίς ανισότητες αυτές. Αυτό μπορεί νά αποβεί σέ όφελος τής βιωσιμότητας τών αγροτικών κοινοτήτων. Μόνο πύο στίς σημερινές συνθήκες δέν ύπάρχουν οί προϋποθέσεις γιά νά πείσει ή κυβέρνηση ότι μπορεί νά διαχειριστεί αξιόπιστα τό σύνολο τών μέτρων πού αναπόφευκτα διαπλέκονται μέ τή φορολόγηση τών αγροτών.

Κασμπά, στο Άλγέρι. Στόν τοίχο τό σύνδημα: «Σέ λίγο, κράτος ισλαμικό». Καί ή μαρτυρία τῆς Λίντα: «Οί ισλαμιστές ἀδερφοί μου παραμονεύουν πότε βγαίνω καί πότε ἐπιστρέφω, ἔφτασαν μέχρι τοῦ σημείου νά κουρελιάσουν μέ τό γαλίδι ὅλα μου τά τζήν καί ἀπέιλησαν ὅτι δέν δά μου ἐπιτρέγουν νά πηγαίνω στό λύκειο ὅπου διδάσκω γαλλικά. Χρωστάω τή σωτηρία μου στόν μεγαλύτερο ἀδελφό μου πού ἔμπαινε στή μέση ὅταν οἱ ἄλλοι μου ὀρμούσαν. Τίς πιό πολλές φορές μέ φώναζαν 'καφιρά' (ἀποστάτρια)».

ΑΛΓΕΡΙΑ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ ΤΣΑΝΤΟΡ

της Ρούλας Κυλιτηρέα

Η σημερινή κατάσταση στην ΆλγερΙΑ εκφράζει την κρίση εμπιστοσύνης μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Ο διχασμός της χώρας ανάμεσα στους στρατιωτικούς που εμποδίζουν την άνοδο των ισλαμιστών στην εξουσία τό 1992 και στους φονταμενταλιστές οδηγεί τη χώρα σε εμφύλια σύρραξη. Όσο κι αν τὰ αίτια βρίσκονται στην έγγενή αδυναμία της πλευράς που κατείχε την εξουσία επί τριάντα χρόνια να εγκαθιδρύσει ένα δημοκρατικό πολίτευμα χωρίς όξεις κοινωνικές αντιθέσεις, αυτό που συμβαίνει σήμερα στην ΆλγερΙΑ αποτελεί μιά απόδειξη του που μπορεί να οδηγήσει ο θρησκευτικός φανατισμός όταν προβάλλεται ως κοινωνικό όραμα, προτάσσοντας τό θρησκευτικό δόγμα εις βάρος οποιασδήποτε ορθολογικής αντιμετώπισης της πραγματικότητας.

Η έκρηξη βίας στον εμφύλιο πόλεμο της ΆλγερΙΑς έχει αναπόφευκτα άγγίξει τίς διαστάσεις του παράλογου. Καί παρ' όλα αυτά, μέσα στην τρέλα υπάρχει μιά μέθοδος. Οί στρατιωτικοί, επιδιώκοντας τή διαίωνιση της εξουσίας τους, βάλλουν μέ βασανιστήρια και θανατικές καταδίκες κατά των φονταμενταλιστών, ενώ οί ισλαμιστές έχουν στό στόχαστρο όλους εκείνους που εκπροσωπούν τό δυτικό μοντέλο επηρεάζοντας τήν κοινή γνώμη: δημοσιογράφους, εκπαιδευτικούς, καλλιτέχνες, δικηγόρους, γιατρούς και βέβαια τίς γυναίκες που δέν ύποτάσσονται στίς επιταγές της θρησκείας τους.

Στό συμβολικό επίπεδο για τούς ισλαμιστές ή γυναίκα ενσαρκώνει ό,τι αντιμάχονται: τήν έννοια της προσωπικής έπιλογής πέραν των επιταγών της θρησκείας, μαρτυρία των έπιρροών της Δύσης και του έκσυγχρονισμού στον όποιο αντιδρούν γιατί τόν θεωρούν συνώνυμο της δυστυχίας τους. Στόν πόλεμο κανείς δέν εξαιρείται του κινδύνου και πολύ περισσότερο όταν τό πεδίο μάχης είναι ή ίδια ή κοινωνία. Τό Ίσλάμ είναι βαθιά χαραγμένο στην πραγματικότητα της ΆλγερΙΑς και ή θέση της γυναίκας σε αυτή δέν ήταν ποτέ ζηλευτή. Παρά τή συμμετοχή των γυναικών στον πόλεμο της άνεξαρτησίας, τό πεδίο έλευθερίας τους ήταν πάντα όριοθετημένο όπως συμβαίνει σε όλες τίς ισλαμικές κοινωνίες. Μιά παλιά παροιμία των Καμπύλιων λέει ότι τή «θέση της γυναίκας σκύλος δέν θά τήν έξήλενε».

Ήδη από τό 1984 ό οικογενειακός κώδικας που ψηφίστηκε εισήγαγε τήν ανισότητα μεταξύ άνδρων και γυναικών πολύ πριν από τή δημιουργία του Ίσλαμικού Μετώπου Σωτηρίας (FIS). Η γυναίκα τελούσε υπό καθεστώς κηδεμονίας. Η σχετική, όμως, έλευθερία που της είχε παραχωρηθεί, της επέτρεπε να εκφράζεται, να επιλέγει τό επάγγελμά της, να συγγράφει διδλία, να βγαίνει στη σκηνή του θεάτρου, να παίζει στον κινηματογράφο, να γράφει και να έρμηνεύει τραγούδια, να τρέχει στο στίβο, να προσέχει τήν εμφάνισή της, να μή φορά τό τσαντόρ. Σήμερα όλ' αυτά ισοδυναμοούν μέ θανατική καταδίκη.

Τόν Οκτώβριο του 1994 ή Διεθνής Άμνηστία αναφέρει:

«Μετά τήν κήρυξη του Κράτους Έκτακτης Άνάγκης (Φεβρουάριος 1992) σκοτώθηκαν πάνω από 10.000 άτομα. Οί δυνάμεις ασφαλείας και οί ένοπλες ισλαμιστικές ομάδες κατάπατησαν τό δίκαιο. Μία από τίς πρώτες γυναίκες θύματα ήταν ή Καρίμα Μπελχάτζ, είκοσι έτών, υπάλληλος στά αρχεία της Έθνικής Ασφάλειας. Δολοφονήθηκε τόν Ίανουάριο του 1993 από μιά ένοπλη ομάδα γιατί άρνήθηκε να δώσει πληροφορίες σχετικά μέ τίς δυνάμεις ασφαλείας. Τόν Οκτώβριο του 1993, μιά αισθητικός δέχθηκε γράμμα μέ τό όποιο τήν απειλούσαν μέ θάνατο αν δέν έκλεινε τό ίνστιτούτο της κομμώτριες έγιναν αντικείμενο παρόμοιων απειλών».

Η Οργάνωση των Έλευθερων Νέων Άλγερίνων (OJAL), αντιισλαμιστική κίνηση, άρχισε τό φθινόπωρο του 1993 να απειλεί μέ θάνατο ισλαμιστές πολίτες. Τόν Φεβρουάριο του 1994, μετά τή δολοφονία μιās μαθήτριας λυκείου που δέν φορούσε τό χιντζάμπ, ή OJAL διακήρυξε: «Αν μιά γυναίκα δεχθεί επίθεση γιατί δέν φορά τό τσαντόρ, ή OJAL έγγυάται ότι θά εκδικηθεί τό θάνατό της εκτελώντας είκοσι γυναίκες που τό φορούν». Λίγο μετά, δύο μαθήτριες λυκείου που φορούσαν τσαντόρ σκοτώθηκαν σε μιά στάση λεωφορείου, σε ένα προάστιο του Άλγερίου.

Η Χασίμπα Μπουλμέρκα, μία από τίς φυσιογνομίες του παγκόσμιου άθλητισμού, πρωταθλήτρια κόσμου στα 1.500 μέ-

τρα στο Τόκιο τό 1991, νικήτρια στους Όλυμπιακούς τής Βαρκελώνης τό 1992 καί καταδικασμένη σέ θάνατο από τούς Ισλαμιστές, καταθέτει σέ συνέντευξή τής στήν Άλγερινή Έλ Βατάν: «Κατά βάθος δέν γνωρίζουμε τί συμβαίνει στήν Άλγερία...». Οί Ισλαμιστές τήν καταδίκασαν γιατί τρέχει μέ κοντό παντελονάκι στους άγώνες. «Όπως είναι άδύνατο νά πάει κανείς στό τζάμι μέ σόρτς, έξίσου άδύνατο είναι νά τρέξεις μέ χιτζάμπ».

Στόν πόλεμο κανείς δέν έξαιρείται του κινδύνου κι οί Ισλαμιστές ως έπίδειξη δυνάμεως διαλέγουν θύματα ανάμεσα στους καλλιτέχνες, πολύ περισσότερο δέ αν πρόκειται γιά γυναίκες. Η δημοτικότητα των καλλιτεχνών μετά τή δολοφονία του τραγουδιστή τής ράι Σέμπ Χασιό όχι μόνον παύει νά αποτελεεί άσπίδα προστασίας αλλά άπ' ό,τι φαίνεται αποτελεί έξασφάλιση θανατικής ποινής. Πρώτοι στή σειρά είναι εκείνοι πού αναγορίζονται εύκολα, δηλαδή ήθοποιοί καί τραγουδιστές.

Τους τελευταίους 6 μήνες οί δολοφονίες γυναικών έχουν διπλασιαστεί. Στίς λεπτομέρειες πού προηγούνται του θανάτου προστίθεται τελευταία ή πρακτική των συλλογικών βιασμών. Τό σώμα τής γυναίκας δέν άρκει νά θανατωθεί αλλά πρέπει νά υποστεί όλα εκείνα τά βασανιστήρια τής ολοκληρωτικής ταπείνωσης. Άπαγωγές κοριτσιών, πολλές φορές μέ τή συναίνεση του πατέρα. Έπειτα ή έξαθλίωση μέ τίς πολλαπλές κακοποιήσεις καί τούς άλληπάλληλους βιασμούς. Μετά ό θάνατος προσφέρει μιά κάποια «λύτρωση». Όσο κι αν οί ειδικοί θεωρούν ότι οί βιασμοί αυτοί μαρτυρούν γιά τή στρατολόγηση έγκληματικών στοιχείων ότό μέτωπο των Ισλαμιστών, ώστόσο ή έπιλογή των θυμάτων βεβαιώνει γιά τήν κυρίαρχηση τής τρομοκρατίας.

Αν ή θρησκεία δέν μπορεί νά έξηγήσει πλήρως αυτό πού συμβαίνει στήν Άλγερία, σίγουρα έπαρκεί γιά νά έξηγήσει τό φα-

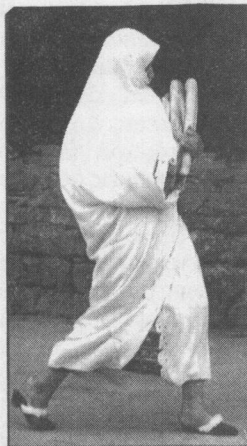
νατισμό πού δημιουργείται όταν τή μετατρέπουν σέ πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων.

Η υπόθεση των γυναικών εικονογραφεί μέ ακρίβεια τους φόβους πού προέρχονται από τούς Ισλαμιστές, οί όποιοί έπιζητούν τή θέση τής γυναίκας μέσα στό σπίτι, τής επιβάλλουν φερετζέ όταν θγαίνει, τή θέλουν ύποταγμένη. Αν ό Ισλαμισμός, τουλάχιστον στήν έκδοχή πού έπέβαλαν οί Άλγερίνοι φονταμενταλιστές, προσφέρει μιά πολιτική καί πολιτιστική ταυτότητα στους άντρες, σέ ό,τι άφορά τίς γυναίκες δέν έξασφαλίζει ούτε τά στοιχειώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Παρ' όλ' αυτά ενώ ό φόβος όργανώνει τήν καθημερινότητα των ανθρώπων, μέ τή θέληση όλων αυτών πού διεκδικούν τό δικαίωμα νά αναπνέουν έλεύθερα στή χώρα τους ύπάρχουν καί λειτουργούν έστίες αντίστασης στήν τρομοκρατία: διανοούμενοι, συγγραφείς, μουσικοί τής ράι πού μέ τά τραγούδια γιά τόν έρωτα, άγαπημένα τής νεολαίας όλης, ένοχλούν αυτόν «τόν άνικανοποίητο Ισλαμισμό», εκπαιδευτικοί πού άνοίγουν τά σχολεία καί συνεχίζουν τά μαθήματα μέ όλο τόν κίνδυνο πού διατρέχουν, μαθητές καί φοιτητές πού έπιμένουν νά συνεχίζουν τίς σπουδές τους εκτιθέμενοι καθημερινά στήν άπειλή. Κοντά σ' αυτούς τά χωριά πού όργανώνουν πιά μόνα τους τήν αυτοάμυνά τους: εκείνοι πού σύμφωνα μέ έναν συγκεκριμένο κώδικα κρεμούν στά παράθυρά τους χρωματιστά πανιά γιά νά ειδοποιήσουν τούς κατοίκους πού κινδυνεύουν. Οί γιατροί καί οί δικηγόροι. Καί οί γυναίκες, άνεξαρτήτως μορφωτικού έπιπέδου ή πολιτικών πεποιθήσεων, πού άντιστέκονται προσωπικά καί συλλογικά στήν έπιβολή του τσαντόρ, στίς δολοφονίες. Γιατί στόν εμφύλιο πόλεμο τής Άλγερίας οί Ισλαμιστές σκοτώνουν τίς γυναίκες όχι γι' αυτό πού κάνουν αλλά γι' αυτό πού είναι.

Ο ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ

τής Σοφί Μπεσίς

Η Σοφί Μπεσίς είναι δημοσιογράφος καί συγγραφέας. Τό άπόσπασμα πού έδώ μεταφράσαμε άποτελεί μέρος άρθρου πού, μέ τόν ίδιο τίτλο, δημοσιεύτηκε στή *Le Monde*, 2/11/94.

«Η ταυτότητα του Ισλαμικού σχεδίου διαπνέεται από τήν ίδια — κοινή — λογική μέ όλες τίς ολοκληρωτικού τύπου έπιχειρήσεις: τόν έλεγχο του κοινωνικού πεδίου. Στο Μαγκρέμπ, ό κοινωνικός έλεγχος περνά μέσα από τόν έλεγχο των γυναικών, στό μέτρο πού κάθε εξέλιξη τής κοινωνικής τους θέσης λειτουργήσει μέχρι σήμερα ως μεγθυπτικός καθρέφτης των κοινωνιολογικών μετασηματισμών.

Οί έμμονές των Ισλαμιστών ως προς αυτό τό ζήτημα δέν είναι τυχαίες. Άποτελούν τήν ήχώ των άνδρικών έμμενων σέ όλο τό Μαγκρέμπ. Μιά μεγάλη πλειοψηφία τους, παγιδευμένη στα διφορούμενα μιας άνεξέλεγκτης καί άκρωτηριασμένης έκσυγχρονιστικής διαδικασίας, άποδίδει τήν κατάσταση άνομίας στήν όποία αισθάνονται ότι έχουν περιέλθει, στήν άποσάρθρωση των παραδοσιακών σεξουαλικών ιεραρχιών. Η έξοδος των γυναικών από τόν ιδιωτικό χώρο, ή συμμετοχή τους — όσο μικρή καί αν είναι — σέ δραστηριότητες πού παλιότερα θεωρούνταν άνδρικές άποτελούν γι' αυτούς τά πιό έμφανή σημάδια τής σημερινής «άταξίας».

Τό Ισλαμικό σχέδιο δέν άποσκοπεί στό νά όδηγήσει έκ νέου τίς γυναίκες στό σπίτι, αλλά στό νά έξουδετερώσει τό δυναμισμό τους καί στό νά μήν άμφισβητηθεί ή άνδρική πρωτοκαθεδρία. Έτσι, ή έπιστροφή στήν «τάξη» έμπεριέχει τήν έγκαθίδρυση ενός σεξουαλικού άπαρτχάντ, πού δά ζαναδώσει στήν κοινωνία τήν αίσθηση τής άσφα-

λειας και τί χαμένη συνοχή της. Τό ὅτι οἱ γυναῖκες ὑποχρεώνονται νά φοροῦν φουλάρι δείχνει μέ τόν πιό θεαματικό τρόπο τήν νίκη τῶν «γενειοφόρων» ἰσλαμιστῶν. Σήμερα, περισσότερο ἀπό ποτέ ἄλλοτε, ἡ πολιτικά ἱεροποιημένη θρησκεία στεριώνει ἕνα πολιτικό σύστημα πού ἀρνεῖται νά παραδώσει τά ὄπλα.

Ποιός δά ἀντισταθεῖ στήν πραγματοποίηση ἑνός τέτοιου σχεδίου; Μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, οἱ διανοούμενοι τοῦ Μαγκρέμπ δέν κινητοποιοῦνται γιά τά δικαιώματα τῶν γυναικῶν, παραπέμποντάς τα, στήν καλύτερη περίπτωση, γιά ἀργότερα, στό ὄνομα ἄλλων προτεραιοτήτων. Στήν Ἀλγερία καί στό Μαρόκο συμβιβάζονται, στόν ἕναν ἢ στόν ἄλλο βαθμό, μέ μιά νόμιμη σεξουαλική διάκριση, συναινώντας σέ νόμους πού χρονολογοῦνται μετά τήν Ἀνεξαρτησία. Οἱ γυναῖκες, κληθήκαν νά βοηθήσουν τή δημοκρατία ὄχι ὅταν αὐτές μόνες ὑφίστανται τήν καταπίεση, ἀλλά ὅταν αὐτή ἀπειλεῖτο πέραν ἀπό αὐτές...

Σέ αὐτό τό πλαίσιο, ἡ πραγματικότητα τῆς χειραφέτησης δέν ἐγκκεῖται τόσο, γιά πολλές γυναῖκες, στό ἄν δά φοροῦν φουλάρι, ὅσο στήν πρόσβαση στό σχολεῖο, στήν ἀντισύλληψη καί στή μισθωτή ἐργασία. Οἱ ἰσλαμιστές, ἀμφισβητώντας αὐτές τίς κατακτήσεις, δά προσκρούουν σέ μιά σοβαρή γυναικεία ἀντίσταση...

Οἱ γυναῖκες τοῦ Μαγκρέμπ δέν δά παγιδευτοῦν, ὅπως οἱ προοδευτικές Ἰρανές, πού ἔφεραν ἐναντίον τοῦ Σάχη τό τσαντόρ ὡς σημαία. Καμιά γυναίκα στό Μαγκρέμπ δέν

φορᾶ φουλάρι χωρίς νά τῆς τό ἔχει ἐπιβάλει τό περιβάλλον της. Στήν Τυνησία, τά δικαιώματα πού ἔχουν κατακτήσει δέν εἶναι διαπραγματεύσιμα καί ἡ ὑπεράσπισή τους ἀποτελεῖ οὐσιαστική διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα σέ συντηρητικούς καί νεωτεριστές. Οἱ Μαροκινές κατόρθωσαν, παρά τίς τεράστιες ἀντιστάσεις, νά δημιουργήσουν ρήγματα στόν οἰκογενειακό κώδικα. Οἱ Ἀλγερινές, πρακτικά μόνες στήν ἀντιμέτωπιση τῆς ἐξουσίας ὅλα τά χρόνια κατά τά ὅποια κυριαρχοῦσε τό μοναδικό κόμμα, ἀπαρνοῦνται διαρκῶς τίς ἰσλαμικές ἐπιταγές.

Οἱ γυναῖκες τοῦ Μαγκρέμπ μάχονται μόνες τους. Κάθε μάχη πού χάνουν δείχνει τήν παραίτηση τῶν νεωτεριστῶν μπροστά στούς συντηρητισμούς τῶν κοινωνιῶν τους. Σπυρρίζουν τίς γυναῖκες, μόνο ὅταν τούς εἶναι χρήσιμο νά ἐργαλειοποιήσουν τούς ἀγῶνες τους ἢ τήν ἀπογοήτευσή τους. Τό πρόβλημα τῆς θέσης τῶν γυναικῶν στίς ἀραβομουσουλμανικές κοινωνίες, τό γεγονός ὅτι οἱ ἰσλαμιστές τίς καθιστοῦν κεντρικό στοιχεῖο τοῦ μηχανισμοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου, ἀποτελεῖ γιά τούς πολιτικούς καί τούς παρατηρητές περιφερειακό ζήτημα.

Οἱ αὐτοαπακαλούμενες νεωτερικές δυνάμεις φαίνεται νά μὴν ἔχουν καταλάβει ὅτι ἡ δημοκρατία στό Μαγκρέμπ δέν δά μπορεῖ νά οἰκοδομηθεῖ ἐναντία στόν ἰσλαμισμό χωρίς τή διεκδίκηση τῆς ἐλευθερίας τῶν γυναικῶν.

Ἀπόδοση: Κώστας Ἀργυρός

Ὁ ροδόξο τόξο ἐναντίον μουσουλμανικοῦ τόξου στὰ Βαλκάνια; Τὴν ἔμμομη ἰδέα ὅτι οἱ νέες συγκρούσεις στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο (ἢ μᾶλλον στὴν ἐρύτερη ζώνη τῆς ἀναταραχῆς, ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη μέχρι τὴ Μέση Ἀνατολή) ἔχουν πολιτισμικό-θρησκευτικό χαρακτήρα τὴν συμμερίζονται πνεύματα ἄκρως διαφορετικά: ἀπὸ τὸν κ. Χάντιγκτον, τῶν Foreign Affairs, ὑπεραπιστῆ τῆς οἰκουμενικότητας τῶν δυτικῶν ἀξιών μετὰ τὴν πολὺ στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ἕως καὶ τὴν ἀντιδυτικὴ μερίδα τῆς ἑλληνικῆς διανόησης μετὰ τοὺς τηλεθέες τῆς στὴν «ἀφρόκρεμα» τῶν ἐγχώριων μέσων ἐνημέρωσης.

Τὸ ἄρθρο πού ἀναδημοσιεύουμε θὰ μπορούσε σὲ γενικὲς γραμμές νὰ ἀναφέρεται καὶ στὴν Ἑλλάδα: Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιχειρηματικὴ παρουσίαση, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ πολιτικοῦ ἐπιστήμονα καὶ τοῦ κοινωνιολόγου, τῶν καταστροφικῶν ἀποτελεσμάτων πού παράγουν σὲ μιὰ κοινωνία πολυπολιτισμικὴ οἱ ἰδεολογίες τοῦ πολιτισμοῦ καὶ θρησκευτικοῦ διαχωρισμοῦ. Καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι γιὰ νὰ ἰσχυρίζεται κανεὶς ὅτι ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ σημερινὲς κοινωνίες εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο πολυπολιτισμικὲς. Ἡ συγγραφέας Ἑμίλια Σίμοσκα εἶναι ἀπὸ τὴν πρώην Γιουγκοσλαβικὴ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας. Τὸ ἄρθρο δημοσιεύθηκε στὴν ἀγγλόγλωσση ἐκδόση τοῦ Balkan Forum (ἐκδίδεται στὰ Σκόπια) τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1993. Στὴ γειτονικὴ χώρα ἀναφέρεται τὸ κείμενο, ἀλλὰ μπορούμε νὰ καταλάβουμε εὐκολὰ ὅτι καὶ γιὰ μᾶς μιᾶ ὁ μῦθος.

Ἡ πολιτικὴ διαμάχη, ἡ σύγκρουση γιὰ τὴν ἐξουσία μεταξὺ τῶν ἔθνοκεντριστῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς πολλαπλότητας τῶν ταυτοτήτων καὶ τῆς χαλάρωσης τοῦ ἐθνικοῦ κράτους ἀφ' ἑτέρου ἐμφανίζεται σήμερον στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ στὶς σλαβικὲς χώρες ὀρθόδοξης παράδοσης, ἀπὸ τὴ Ρωσία μέχρι τὴ Σερβία καὶ τὴ ΠΓΔΜ, μετὰ μιὰ συγκεκριμένη πολιτισμικὴ συσκευασία: Ἐμφανίζεται ὡς σύγκρουση ἀντιδυτικῶν καὶ δυτικώτροπων ἀνάδελφων καὶ κοσμοπολιτῶν, ὡς ἄμυνα τῆς ὀρθόδοξης μοναδικότητας ἐναντίον τῆς ὑποτιθέμενης περσιστασιακῆς συμμαχίας τοῦ καθολικισμοῦ μετὰ τὸν μουσουλμανισμό. Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἕνας γυμνὸς ἀγώνας γιὰ τὴν ἐξουσία ἐνδύεται τέτοιο μανδύα καὶ χρησιμοποιεῖ ὡς ὄπλα τοὺς μῦθους καὶ τὶς μανιχαϊστικὲς διπολικὲς διαιρέσεις. Μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ ἄλλαξαν μόνον οἱ μῦθοι καὶ ἐφευρίσκονται καινούργιοι ἥρωες, ἔστω ἄλλου ἀναστήματος καὶ μετὰ ἄλλες στολές. Ἄλλωστε, εὐκαιρίες γιὰ «ἥρωικὲς» πράξεις ὑπάρχουν περισσότερες μετὰ τὴν πτώση τοῦ Τείχους.

«Ὅταν (καὶ ἂν) ὁ κόσμος γίνῃ πράγματι μεταδιπολικός, τέτοιοι μῦθοι πού κρατοῦν τοὺς πόλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαχωρισμένους δέν θα εἶναι ἀναγκαῖοι», καταλήγει ἡ Ἑμίλια Σίμοσκα. Λόγος ἀπὸ τὸν «ἀπέναντι πόλο» αὐτῆς τῆς ἑτεροχρονισμένης μακεδονικῆς διαμάχης γιὰ σύμβολα, μῦθους καὶ παλιούς βασιλιάδες. Πρόβλημα πού εἶναι δικὰ τους καὶ δικὰ μας. Ἡ μήπως ἀρκεῖ τὸ πρῶτο πληθυντικόν, αὐτὸ πού ὑποδηλώνει τὸ κοινὸ πεπρωμένο μας ὡς Εὐρωπαίων καὶ γειτόνων;

Γιώργος Ριτζούλης

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ:

τῆς Ἑμίλια Σίμοσκα

Ἐνα ἀπὸ τὰ πράγματα ἑξαιτίας τῶν ὁποίων τὰ τελευταῖα χρόνια θὰ μείνουν στὴ μνήμη ὄλων τῶν δημοκρατιῶν τῆς πρώην Γιουγκοσλαβίας εἶναι ἡ τεράστια διάδοση διαφόρων μυθολογιῶν πρὸς χάριν πολιτικῶν σκοπῶν, ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ συγκροτήσουν πολιτικὲς στρατηγικὲς. Εἶναι πολὺ γνωστὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ πολιτικοὶ μῦθοι ἐμφανίζονται σὲ καιροὺς ριζοσπαστικῶν μεταπτώσεων. Εἶναι πρᾶγμα φαινόμενα πού χαρακτηρίζουν «μιὰ ἐποχὴ ἢ ἕναν τόπο πού βρίσκεται σὲ μεταίχμιο». ¹ Φυσικά, τὰ περιεχόμενα τῶν μῦθων καὶ τὰ ἀποτελέσματα πού παράγουν ἔχουν τὸ καθένα τὴ δική του χροιά, ἢ ὅποια ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἱστορία, τὴν ἐθνικὴ ψυχολογία κλπ., ἀλλὰ ὁποιοδήποτε τὸς χρειάζεται κανεὶς, θὰ βρεῖ σ' αὐτοὺς δοκιμασμένα διεγερτικὰ γιὰ πολιτικὴ δράση.

Θεωρητικὰ, ἡ Μακεδονία ἀποτελεῖ ἕνα τέλειο μέσο, ἐπάνω σὲ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀσκήσει κανεὶς μιὰ τέτοια πρακτικὴ, καθὼς ἔχει μιὰ πολὺ εἰδικὴ ἱστορία, εἶναι μιὰ πολυεθνικὴ καὶ πολυθρησκευτικὴ κοινωνία καὶ, φυσικά, βρίσκεται σήμερον σὲ μιὰ θέση ἐξαιρετικὰ ἀπροσδιόριστη.

Σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀπέφυγε μετὰ ἐπιτυχία νὰ πέσει στὴν παγίδα καὶ νὰ καθοδηγηθεῖ ἀπὸ μιὰ πολιτικὴ πού παράγει μῦθους. Δοκίμασε μόνον τὴν ἐμπειρία μιᾶς ὀρισμένης ἀναβίωσης τοῦ ἀναπόφευκτου πλέγματος πού ὁ E. Burke ἀποκαλεῖ «πολιτικὴ μνήμη μιᾶς κοινωνίας», τὸ ὁποῖο ἀναδείχθηκε μόνον μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῆς προβολῆς τοῦ «ἐθνικοῦ ρομαντισμοῦ» (αὐτὸ φυσικά εἶναι κάτι μετὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ συμβιώσουν οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς χώρες πού δοκιμάζουν τὴν ἐμπειρία τοῦ νὰ ἐπιτυγχάνουν τὴν ἀνεξαρτησία τους).

Ὡστόσο, μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ἑνὸς μᾶλλον ἀναγνωρισίμου σεναρίου ἔχουν τελευταῖα διαδοθεῖ μέσα στὸν πληθυσμὸ παρ' ὅλο πού αὐτὰ δέν προέρχονται ἀπὸ ἐπίσημες ἀρχές καὶ πολιτικὲς κατευθύνσεις, θὰ μπορούσαν νὰ προκαλέσουν ἀναταραχές καὶ δέν πρέπει νὰ παραμελοῦνται ὡς πρόβλημα.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ σχετίζονται μετὰ μιὰ ἰδιαίτερη «ἀφήγηση», πού χρησιμοποιήθηκε στὴν περιοχὴ σὲ διάφορες χρονικὲς περιόδους (περισσότερο, ὅμως, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης ἐμφάνισής της) ἀποκλειστικὰ γιὰ πολιτικούς σκοπούς. Πρόκειται γιὰ τὸ μῦθος περὶ «ἀπειλούμενης ὀρθοδοξίας» καὶ περὶ «μουσουλμανικῆς συνωμοσίας», ὁ ὁποῖος ἀναμφίβολα δέν ἀποτελεῖ οὔτε πνευματικὴ οὔτε διαθρησκευτικὴ ὑπόθεση.

Τὰ ἐρωτήματα πού ἀξίζει νὰ μνημονευθοῦν μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία εἶναι τὰ ἑξῆς: Ὑπάρχουν στὴ μακεδονικὴ πολιτικὴ κουλ-

ΟΙ ΜΥΘΟΙ ΤΗΣ «ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ» ΚΑΙ ΤΗΣ «ΑΠΕΙΛΟΥΜΕΝΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ»

τούρα του παρελθόντος και του παρόντος στοιχεία που θα την μετέτρεπαν σε «εύφορη γη», ώστε να μπορέσουν πράγματι αυτοί οι μύθοι να αλλάξουν την κατεύθυνση της πολιτικής ζωής; Είναι η αναδυόμενη εικόνα της αντιπαράθεσης 'Ισλάμ και 'Ορθοδοξίας ένα αυθεντικό, έσωτερικό φαινόμενο ή είναι μόνον μία εισαγόμενη ιδεολογία; 'Εν τέλει, ποιές είναι οι σημερινές στάσεις του πληθυσμού (αξίες, προκαταλήψεις), όπως εμφανίζονται στα αποτελέσματα μερικῶν από τις τελευταίες έρευνες γνώμης στη δημοκρατία αυτή;

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή, ένα από τα βασικά προβλήματα σχετίζεται με τις ιδιαίτερες ιστορικές και με τις σημερινές πραγματικότητες, καθώς και με άλλα στοιχεία που καθιστούν κατάλληλη για εφαρμογή μία πολιτική μυθολογία αυτού του είδους. Για τό λόγο αυτό, και χωρίς καμιά πρόθεση βαθύτερης ανάλυσης του μύθου ως φαινόμενου, πρέπει να περιγράψουμε ένα τουλάχιστον από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματά του.

Η βασική λειτουργία του μύθου είναι, προφανώς, να εμφανίζεται στο προσκήνιο όποτε κάποιες πολιτικές λύσεις δεν είναι «άρκετά πειστικές», και απαιτείται μία πρόσθετη, ανορθολογική επικύρωσή τους. Με άλλα λόγια, οι μύθοι είναι αναγκαίοι σε καιρούς που απαιτείται ή ισχυρή συναισθηματική υποστήριξη τῶν ανθρώπων, προκειμένου να διαδοθεί, να ενισχυθεί ή να καταπολεμηθεί κάποια πολιτική σύλληψη. Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό παρελθόν της, ἡ Μακεδονία ἔχει τουλάχιστον δύο στοιχεία που τήν κάνουν εὐάλωτη στην ἐργαλειακή χρήση της πολιτικής μυθολογίας.

Τό βάρος του παρελθόντος

Πρώτα πρώτα, στο πρόσφατο παρελθόν της κομμουνιστικής περιόδου υπήρξε ἡ ἀξιοσημείωση ἐμπειρία της συνύπαρξης ἑνός αὐταρχικοῦ προτύπου ἀξιών και μίας κατάλληλης μυθολογίας που τό υποστήριζε ἐπίμονα, πράγμα που εἶχε δύο πολύ προφανή χαρακτηριστικά γνωρίσματα: Τό πρώτο ἦταν ἡ ἀρχή του να ἐρμηνεύεται τό παρόν με τή βοήθεια του διχοτομικοῦ σχήματος τῶν «ἡρώων» και τῶν «ἐχθρῶν», Ἀναμφίβολα, ὁ μύθος περι «ἐχθρῶν» δέν περιορίζεται μόνον στίς κομμουνιστικές κοινωνίες, ἀφοῦ πολλές ἀπό τίς παλαιές δημοκρατίες ἔχουν ἐπίσης οἰκοδομηθεῖ με τή βοήθειά του, ἀλλά μέσα στίς δικές μας εἰδι-

κές συνθήκες μπορεί να ἔχει ιδιαίτερες συνέπειες.

Γιά ὅ,τι ἀφορᾶ τήν πολιτική κουλτούρα και τόν ἔκκοινωνισμό τῶν πολιτῶν, τό ἄλλο χαρακτηριστικό της περιόδου ἐκείνης ἦταν ἡ ἔμφαση που δινόταν στόν κοινωνιοκεντρικό προσανατολισμό. Ἡ στάση που διακηρύσσει ὅτι «ὅλα ὅσα εἶναι δικά μας εἶναι καλά» τονώνει πάντοτε και παντοῦ τή συνοχή της κοινότητας, ἀλλά ἐμπεριέχει τόν κίνδυνο να μεταμορφωθεί εὐκολα σε μία στάση που διακηρύσσει ὅτι «ὅλα ὅσα δέν εἶναι δικά μας εἶναι κακά». Σέ μία πολυεθνική και πολυθρησκευτική κοινότητα ὅπως εἶναι ἡ Μακεδονία, αὐτό ὀδηγεῖ ἀναγκαστικά σε μία ἔθνοκεντρική πολιτική κουλτούρα. Στήν περίπτωσή μας, ἂν και αὐτό δέν ἐγινε ἐσκεμμένα, ἔφερε στό φῶς ἕνα παράδοξο: Ὁ ἔθνοκεντρισμός ἤλθε ὡς προϊόν ἑνός συστήματος τό ὁποῖο ἐπίσημα ἔδινε μεγάλη σημασία σε ἀξίες ὅπως ἡ ἐθνική και θρησκευτική ἀνοχή, ἡ ἀδελφότητα, ἡ ἐνότητα κλπ. Ἡ στάση ἐναντι «τῶν διαφοροτικῶν», ἡ ὁποία προσέκλυσε με φυσικό τρόπο, ἀφορᾶ πλέον τίς ἄλλες ἐθνότητες ἡ θρησκείματα.

Στή Μακεδονία ὁ ἔθνοκεντρισμός μπορεί να ἀποβεί πολύ ἐπικίνδυνος, ἂν γίνει ἡ βάση της πολιτικής κουλτούρας ἀκόμη και μέρους μόνον του πληθυσμοῦ, για τόν ἐξῆς λόγο: Ἡ ἱστορία κατά τή διάρκεια της ὁποίας ἦταν μόνιμος θύμα ποικίλων συμφερόντων μάλλον παρά ἐνεργός συμμετοχος, παρήγαγε μία ἐντονή αἴσθηση της ἀπειλής, της πάλης για τήν ἐπιβίωση μέσα σε ἐχθρικό περίγυρο και διατήρησε μία ἐθνική ταυτότητα σε ἀντιπαράθεση με πολύ ισχυρές προπαγάνδες.

Ἡ αἴσθηση της ἀπειλής εἶναι κάτι που οἱ ἄνθρωποι δέν ξεπερνοῦν εὐκολα, ιδιαίτερα ὅταν οἱ συνθήκες του περιγυρου δέν ἀλλάζουν, και ἀνοίγει ἕνα εὐρύ πεδίο για τή μακροπρόθεση ἐκμετάλλευσή της πρὸς χάριν ποικίλων σκοπῶν. Σέ τέτοιες περιπτώσεις, για να δημιουργηθεῖ μία ὀρισμένη πολιτική ἀτμόσφαιρα και να διοχετευθεῖ πρὸς τήν ἐπιθυμητή κατεύθυνση, χρειάζονται τρία στοιχεία: Τό «θύμα», ὁ «ἐχθρός» και ὁ «ὑπερασπιστής».

Τόν τελευταῖο χρόνο ἐγιναν στή Μακεδονία μερικές προσπάθειες πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή, χρησιμοποιώντας τό μῦθο με τή «μουσουλμανική συνωμοσία» στή θέση του «ἐχθροῦ» και τήν «ἀπειλούμενη Ὀρθοδοξία» στή θέση του «θύματος». Ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ, οἱ μύθοι που σχετίζονται με τήν ἀπειλούμενη Ὀρθοδοξία εἶναι πολύ καλά δοκιμασμένοι σ' αὐτή τήν περιοχή και

στόν ευρύτερο περίγυρο. Οι αναλυτές της ιστορίας θά αναγνωρίσουν ότι οι μύθοι αυτοί εμφανίζονται όταν ή σύγκρουση μεταξύ δυτικών και ανατολικών συμφερόντων φθάνει σέ κρίσιμο σημείο: "Όποτε πρέπει νά αποκατασταθεί μιά νέα «ισορροπία» των δεικτών τής πολιτικής πυξίδας, αυτών πού δείχνουν πρὸς τίς ἀντιτιθέμενες πλευρές τοῦ κόσμου. Ἡ Μακεδονία ἀποτελεῖ ἐδῶ καί ἀρκετό διάστημα ἐπίμαχο σημείο αὐτῆς τῆς τομῆς των συμφερόντων, ἐπειδή ή «σωτηρία καί ή προστασία» πού τῆς προσέφερε ὁ ὀρθόδοξος κόσμος καί ή ἰδεολογία πού ἐκπορεύεται ἀπ' ὅλα αὐτά εἶναι τό στοιχείο πού χρησιμοποιεῖται συχνότερα στήν προπαγάνδα ή ὁποία ἀσκειῖται μέσα στόν πληθυσμό.

Δύο ἐρωτήματα εἶναι τά σημαντικότερα πού ἀναφύονται μέσα στό πλαίσιο αὐτό: Γιατί τέτοια φαινόμενα ἐμφανίζονται ἐντονότερα τελευταία καί γιατί χρησιμοποιοῦνται οἱ μουσουλμάνοι ὡς ἀντικείμενο;

Συγκυρία πού εὐνοεῖ τή μυθοπλασία

Γιά ὅ,τι ἀφορᾷ τό πρῶτο ἐρώτημα, μποροῦμε νά πούμε ἀκριβολογώντας ὅτι αὐτός ἀκριβῶς ὁ τελευταῖος χρόνος προσφερόταν τέλεια γιά τήν ἐφαρμογή μιάς τέτοιας μεθόδου. Ὁ βασικός λόγος ἔχει σχέση μέ τό παγκόσμιο πλαίσιο, τό ὅποιο ἐπικουροῦσε σέ μεγάλο βαθμό. Ἄλλωστε, ἄν ἀναφερόμαστε στό παρόν ὡς τόν «μεταδιπολικό κόσμο», αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὁ καθένας ἀπό τούς δύο «πόλους» ἔπαψε νά ἔχει τήν ἀντανάκλαση του στήν περιοχή αὐτή τοῦ κόσμου.

Ἐνας ἄλλος λόγος προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ μύθοι πού ἐμπλέκουν διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα ή ἐθνότητες ὡς θύματα καί ἐχθρούς ἐμφανίζονται συνήθως ὅταν ή ἐθνική ταυτότητα ἀπειλεῖται μέ τόν ἕνα ή μέ τόν ἄλλο τρόπο. Ἡ κατάσταση κατά τήν ὁποία μεγάλο μέρος τοῦ κόσμου ἀσχολεῖται μέ τήν «ὀνομασία» τῆς χώρας παρήγαγε ἕνα ἰσχυρό αἶσθημα φόβου μεταξύ τοῦ πληθυσμοῦ —φόβο ὅτι τό ἔθνος τους θά μπορούσε ἀπλά νά «ἐξαφανισθεῖ»—, μαζί μέ μιά ἐντονη ἀπομυθοποίηση γιά τήν ὑπαρξη βασικών δικαιωμάτων, τά ὁποία φαίνονται νά λειτουργοῦν γιά ὅλους ἐκτός ἀπό τή δική του χώρα.

Μέ τό ὑπόβαθρο κατάλληλα προετοιμασμένο, τό μόνο πού ἔπρεπε νά βρεθεῖ ἦταν ἕνας ταιριαστός ἐχθρός. Σέ μιά χώρα μέ ὑψηλό ποσοστό μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ δέν εἶναι πολύ δύσκολο νά βρεθεῖ μιά «ἀπόδειξη» τῆς «ἀπειλῆς». Ἡ δημογραφική δομή καί οἱ τάσεις της παράγουν πρόσθετα «ἐπιχειρήματα» ὅτι μιά ἡμέρα ὁ μουσουλμανικός πληθυσμός θά φθάσει καί θά ξεπεράσει τόν ὀρθόδοξο, καί ὅλ' αὐτά «καταπίνονται» εὐκόλα ἀπό μερικούς πολίτες. Ἐπίσης, δέν εἶναι δύσκολο νά χρησιμοποιηθοῦν καί οἱ μουσουλμάνοι καί οἱ ὀρθόδοξοι ὡς ὄργανα, καθῶς καί οἱ δύο πλευρές στή σημερινή κατάσταση δρῖσκονται ἤδη σέ ἀρκετή ἔνταση. Ἐθνικές καί θρησκευτικές προκαταλήψεις μποροῦν πάντοτε νά βρεθοῦν μέσα σέ ὁμάδες, καί κάθε ἀκραῖο περιστατικό —πού εἶναι πάντοτε πιθανό— μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς τό ἐπιχείρημα.

Ἐπίσης, εἶναι πολύ εὐκολότερο νά ἐκμεταλλευθεῖ κανεῖς τήν ὑπεράσπιση τῆς θρησκευτικῆς ἐνότητος παρά τῆς ἐθνικῆς, κυρίως γιά δύο λόγους: Πρῶτον, οἱ ἐθνικές πληθυσμιακές ὁμάδες ὑπόκεινται πάντοτε σέ ἐσωτερική διαφοροποίηση περιλαμβάνουν ἀνθρώπους μέ διαφορετικές πολιτικές ἀπόψεις, μέ διαφορετικούς βαθμούς ἀνοχῆς πρὸς τίς ἄλλες ἐθνότητες,

ἀνθρώπους πού προτιμοῦν νά βλέπουν τούς ἑαυτούς τους ὡς «πολίτες τοῦ κόσμου». Ὅλ' αὐτά κάνουν τήν «ἐθνικότητα» λιγότερο ἀξιοπίστο ἐργαλεῖο γιά ἐκμετάλλευση. Ἀντίθετα, τό θρησκευτικό δόγμα παράγει μιά εἰκόνα ἐνότητος «χωρίς δυνατότητα ἐπιλογῆς», μέ τήν ὁποία οἱ ἄνθρωποι ταυτίζονται εὐκολότερα.

Ὁ ἄλλος λόγος εἶναι τό γεγονός ὅτι ή ἐκφραση τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος ἔχει γίνει τελευταία πολύ τῆς μόδας μέσα στόν πληθυσμό — ὄχι γιά λόγους θρησκευτικούς, ἀλλά ὡς ἀντίδραση ἐναντίον τοῦ προηγούμενου συστήματος, τό ὅποιο δέν ἀντιμετώπιζε τή θρησκεία ὡς θετική ἀξία. Καί τά δύο δοῆθησαν τήν ὀρθοδοξία νά γίνει ἐλκυστικό στοιχείο γιά τό πολιτικό μαρκετινγκ. Ἐπειδή στό μαρκετινγκ πρέπει νά ὑπάρχει καί «ἀνταγωνιστής», χρησιμοποιεῖται ὁ μύθος τοῦ «προελαύνοντος Ἰσλάμ».

Ὅλ' αὐτά ἀντανάκλῶνται ἐντονα στούς πολίτες, ὅπως γίνεται σαφές ἀπό τά στοιχεῖα πρόσφατων ἐρευνῶν γνώμης πού ἔγιναν μέσα στό πλαίσιο τῆς μελέτης «Ἀποστάσεις μεταξύ των ἐθνότητων καί των θρησκευτικῶν δογμάτων στή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας», τήν ὁποία διεξήγαγε τό Κέντρο γιά τίς Σχέσεις Μεταξύ των Ἐθνότητων (Μάρτιος 1993). Τό ἐγχείρημα ἐστίαζε στήν ὑπαρξη προκαταλήψεων μεταξύ τοῦ πληθυσμοῦ καί τίς μορφές μέ τίς ὁποῖες ἐξωτερικεύονται αὐτές οἱ προκαταλήψεις, ἐνῶ παρόμοια στοιχεῖα ἔχουν συλλεγεί γιά ὅλη τήν τελευταία δεκαετία, πράγμα πού προσφέρει τήν εὐκαιρία γιά συγκρίσεις. Τό δείγμα περιλάμβανε δύο βασικές ὁμάδες, μία ὀρθόδοξη χριστιανική καί μία μουσουλμανική, καθεμιά ἀπό τίς ὁποῖες ἀντιπροσωπεύεται ἀναλογικά μέ τή συμμετοχή της στόν ὁλικό πληθυσμό τῆς δημοκρατίας.

Ἡ περιχαράκωση τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων σέ δημοσκόπηση

Τά πιό ἀξιοσημείωτα ἀποτελέσματα ἀφοροῦν τήν «αὐτοπεριχαράκωση» τῶν θρησκευτικῶν ὁμάδων, ή ὁποία, συγκρινό-

μνη με την περίοδο των τελευταίων χρόνων ή και του προηγούμενου έτους, έχει αυξηθεί.

Ένα από τα καλύτερα παραδείγματα που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να καταδείξουμε αυτή την τάση είναι ίσως η στάση απέναντι στους γάμους τους μεικτούς από την άποψη του θρησκευτικού δόγματος των συζύγων. Επιλέγουμε αυτό το παράδειγμα ως περισσότερο ένδεικτικό, επειδή οι οικογένειες φέρνουν στο φως το μικρόκοσμο στον οποίο αντανακλώνται οι σχέσεις, καθολικής ισχύος. Στο θέμα αυτό ανακαλύψαμε την εξής κατάσταση:

Μεταξύ του ορθόδοξου πληθυσμού, ένα 75% δεν θα παντρευόταν πρόσωπο άλλου θρησκείματος και σχεδόν όλοι και όλες από αυτό το ποσοστό δεν θα ενώνονταν με μουσουλμάνο ή μουσουλμάνα. Μόνον ένα 8% ανέφερε τους καθολικούς ή τις καθολικές ως «άνεπιθύμητους παρτεναίρ».

Μεταξύ του μουσουλμανικού πληθυσμού, ένα 78% δεν θα διάλεγε σύζυγο μη μουσουλμανικού δόγματος (τό 57% δεν θα ενώνονταν με ορθόδοξους ή ορθόδοξες και τό υπόλοιπο επιδεικνύει την απόστασή του απέναντι στους καθολικούς ή τις καθολικές.)

Ως γενική αρχή, περισσότερο από τό 70% και των δύο πληθυσμιακών ομάδων σκέπτεται ότι οι γάμοι πρέπει να γίνονται μόνον μεταξύ ατόμων του ίδιου θρησκευτικού δόγματος. Από την άλλη πλευρά, μόνον 45-47% (και των δύο πληθυσμών) υποστηρίζουν τους εθνικά ομοιογενείς γάμους.

Μιά μεγάλη έκπληξη, όταν συγκρίναμε τά πρόσφατα αποτελέσματα με αυτά της προηγούμενης χρονιάς, ήταν ή διαπίστωση ότι ή «εθνικότητα» ως παράγοντας χάνει σε σπουδαιότητα συγκρινόμενη με τό θρήσκευμα. Η μεγαλύτερη έκπληξη, πάντως, αφορά τόν μακεδονικό ορθόδοξο πληθυσμό, ό οποίος δεν είχε δείξει ποτέ προηγούμενως τόσο μεγάλη θρησκευτική προκατάληψη. Μόνον έναν χρόνο πρίν, μόλις ένα 20% του πληθυσμού, που ανήκε κατά βάση στις παλαιότερες γενεές και με αυθεντική θρησκευτική πίστη, απέρριπτε τή σύναψη συγγενικών σχέσεων με άτομα μη ορθόδοξου δόγματος. Είναι προφανές ότι οι λόγοι που αύξησαν τώρα τό ποσοστό αυτό στο 74%, και στρέφονται ειδικά κατά των μουσουλμάνων, δεν έχουν καθόλου θρησκευτικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με στοιχεία

από άλλη έρευνα, συμμετέχει ενεργά στη θρησκευτική ζωή όχι περισσότερο από τό 30% του ορθόδοξου πληθυσμού.

Οί ίδιες τάσεις παρατηρούνται σε ό,τι αφορά την επιλογή φίλων, συνεργατών και γειτόνων. Η απόσταση δεν επιδεικνύεται εδώ με τόσο μεγάλα ποσοστά, αλλά κατά την προηγούμενη περίοδο δεν υπήρχε κανένα δείγμα ότι τό θρήσκευμα αποτελούσε παράγοντα που υπεισέρχεται στους ποικίλους κοινωνικούς ρόλους και τις σχέσεις.

Ωστόσο, ένα ένδεικτικό εύρημα που επιτρέπει κάποια αισιοδοξία είναι τό εξής: Σέ πείσμα των στάσεων που προαναφέρθηκαν, περισσότερο από τό 70% των δύο πληθυσμών δηλώνεται ότι δεν αισθάνεται κανένα συναίσθημα μίσους έναντι των άλλων εθνοτήτων ή θρησκευτικών κοινοτήτων. Από άλλες έρωτήσεις που αφορούσαν αυτό τό πεδίο αλλά δεν μπορούν να παρουσιάσθουν όλες εδώ, διαπιστώνεται ότι μπορούμε να μιλούμε μόνον για «απόσταση», για κάτι που «επιπλέει στην επιφάνεια» και δεν έχει βαθύτερες συγκινησιακές ρίζες ή για στερεωμένη προκατάληψη. Επιπλέον στοιχείο είναι τό γεγονός ότι περισσότερο από τό 80% των δύο πληθυσμών δεν θα σκεπτόταν ποτέ να αρχίσει μιά σύγκρουση ή έναν «πόλεμο» βασισμένο σε θρησκευτικά ή εθνικά επιχειρήματα. Στην έρωτηση για τούς λόγους αυτής τής απόστασης ή «έλλειψης εμπιστοσύνης» προς τούς άλλους, ή λίστα των απαντήσεων ήταν μεγάλη: διαφορετικές παραδόσεις, έθιμα, γλώσσα, προβλήματα καθημερινής ζωής...

Κάτι ιδιαίτερα ενδιαφέρον: περισσότερο από τό 60% των δύο ομάδων έχει όντως επίγνωση του γεγονότος ότι τά διαθρησκευτικά προβλήματα προκύπτουν ως αποτέλεσμα πολιτικής εκμετάλλευσης: τήν ευθύνη τήν κατανέμουν στα πολιτικά κόμματα, στους εξτρεμιστές και των δύο πλευρών ή, σε αξιοσημείωτη έκταση, στην παρέμβαση άλλων κρατών. Φαίνεται παράδοξο, αλλά ακόμη και όσοι είναι στην πραγματικότητα θύματα τής ατμόσφαιρας που έχει δημιουργηθεί, έχουν σε κάποιο βαθμό συνειδητοποιήσει ότι χρησιμοποιούνται ως εργαλεία. Οί ορθόδοξοι αισθάνονται έναν κίνδυνο από τούς μουσουλμάνους που δεν μπορούν να ξεγηγήσουν και οι μουσουλμάνοι *vice versa*. Μένει ή έντύπωση ότι ή έλλειψη ανοχής είναι «κάτι που τό μαθαίνεις» μάλλον παρά τό αισθάνεσαι.

Ἡ θρησκεία στήν ὑπηρεσία διεθνοπολιτικῶν στόχων

Ἐνα μικρό ἔστω μέρος ἀπό τά εὐρήματα, μαζί μέ κάποιες παρατηρήσεις τῶν πολιτικῶν δρωμένων (πού δέν μπορούμε νά τά ἀναλύσουμε ἐδῶ) δείχνουν χωρίς ἀμφιβολία ὅτι τό θρησκευμα ἔχει εἰσαχθεῖ ὡς νέος πολιτικός παράγοντας στίς σχέσεις μεταξύ τῶν πολιτῶν. Ἀκόμη περισσότερο, μπορούμε ἐπίσης νά εἰμαστε βέβαιοι ὅτι γιά διάφορους λόγους εἶναι ἐπιτρεπτό νά χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο «ἔχει εἰσαχθεῖ». Πρῶτον, μιά τόσο σύντομη χρονική περίοδος δέν θά μπορούσε νά παράγει τόσο πολλούς «ἀληθινούς πιστούς», πού νά ἐπιδεικνύουν ξαφνικά ιδιαίτερη συμπεριφορά στό ὄνομα τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ, σύμφωνα μέ τήν ἔρευνα, δέν γνωρίζει καν τά βασικά δόγματα τῆς Ὀρθοδοξίας μέ τήν ὁποία ταυτίζεται καί τήν ὁποία εἶναι ἔτοιμος νά «ὑπερασπιστεῖ». Ἡ στάση του εἶναι στάση ὑπεράσπισης κάποιου πράγματος πού τό αἰσθάνεται ὡς μέρος τῆς πολιτισμικῆς του ταυτότητας καί συχνά δέν μπορεί νά τό διακρίνει ἀπό τήν ἐθνική του ταυτότητα. Ἡ αἴσθηση τῆς ἀπειλῆς καί ἡ στάση τοῦ ἀμυνόμενου παράγει αὐτόματα τό ἴδιο ἀποτέλεσμα στήν «ἄλλη πλευρά», γιά τούς ἴδιους λόγους καί συνήθως γιά τό ἴδιο ἀριθμητικό δυναμικό καί τόν ἴδιο τύπο πληθυσμοῦ. Νά ποῖό θά μπορούσε νά εἶναι τό ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα στό σενάριο πού περιγράψαμε: τό πρῶτο βῆμα εἶναι ἡ ἀπόσυρση κάποιου στό ἔσωτερικό τῆς δικῆς του κοινότητας· τό ἐπόμενο εἶναι νά ἀντιλαμβάνεται τήν ἄλλη κοινότητα ὡς κάτι ξένο καί ἀπόμακρο, καί ἀργότερα ἐχθρικό. Ἡ τελική ὠθησι θά ἦταν ἡ δημιουργία ἐντάσεων μεταξύ τῶν δύο ομάδων, οἱ ὁποῖες σέ μιά κατάλληλη στιγμή θά μπορούσαν νά μεταμορφωθοῦν σέ ἄμεση σύγκρουση, ὥστε καί οἱ δύο πλευρές νά ἀναγκασθοῦν νά στραφοῦν σέ κάποιους ἄλλους γιά νά βρεθεῖ λύση.

Ἡ δημιουργία μιᾶς σύγκρουσης στή Μακεδονία εἶναι σπουδαῖος στόχος γιά πολλούς: μιᾶς σύγκρουσης πού θά μπορούσε νά ἐμφανισθεῖ ὅτι προέκυψε ἐκ τῶν ἑνδον, ὡς λογικό ἀποτέλεσμα τῆς ὑπάρχουσας ἑλλειψῆς ἀνοχῆς. Οἱ λόγοι γιά ἕνα τέτοιο σενάριο εἶναι παμπάλαιοι: γιά νά ἀποδείξουν ὅτι αὐτή ἡ χώρα δέν μπορεί νά λύσει μόνη της τά προβλήματά της, ὅτι εἶναι ἀναγκασμένη νά ἀναζητήσει τή σωτηρία στόν ὀρθόδοξο κόσμο. Ἄν ταυτόχρονα ἡ χώρα εἶναι ἔντονα ταλαιπωρημένη (κοινωνικά καί οἰκονομικά), αὐτό θά ἦταν ἕνα ἀκόμη ἐπιχειρήματα ὅτι δέν μπορεί νά ὑπάρξει ἀνεξάρτητη καί ὅτι πρέπει νά πέσει ἐπιτέλους στήν ἀγκαλιά κάποιου ἄλλου. Τό τελικό βῆμα θά ἦταν ἡ εἰσαγωγή τοῦ μύθου τοῦ «ὑπερασπιστῆ», πάλι στό ὄνομα τῆς Ὀρθοδοξίας.

Τό μέγιστο παράδοξο σ' αὐτό τό τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ πού ἀποδέχεται μιά τέτοια εἰσαγωγή ἰδεολογίας, εἶναι ὅτι ξεχνοῦν μερικά σημαντικά ἱστορικά γεγονότα:

— Ὅτι μέχρι σήμερα ἡ Μακεδονία ἦταν πάντοτε θῦμα τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου· κάποτε διαμοιράσθηκε ἀνάμεσα σέ τρεῖς ὀρθόδοξες χώρες ὑπό τήν ὑψηλή ἐποπτεία μιᾶς τέταρτης, τῆς μεγαλύτερης, ὀρθόδοξης χώρας, τῆς ὁποίας τά συμφέροντα δέν ἔχουν ἔκτοτε μεταβληθεῖ σέ σημαντικό βαθμό.

— Ὅτι δέν ἔχει ποτέ παραδοσιακούς φίλους μεταξύ τῶν ὀρθόδοξων χωρῶν.

— Ὅτι ἡ μακεδονική Ὀρθοδοξία δέν ἔχει καν ἀναγνωρισθεῖ ἀπό τίς ἐθνικές ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Παρ' ὅλα ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ προηγουμένως καί μέσα στό

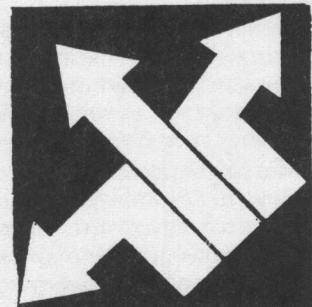
πλαῖσιο τοῦ ἐρωτήματος γιά τά ἀποτελέσματα καί τό «μέλλον» αὐτῆς τῆς ἀτμόσφαιρας, ὑπάρχουν ἀκόμη μερικά θετικά στοιχεία: πρῶτον, ὅτι τό μέρος τοῦ πληθυσμοῦ πού χρησιμοποιεῖται προκειμένου νά γίνει ἡ εἰσαγωγή τῆς ἰδεολογίας αὐτῆς ἢ γιά νά μεταβιβάσει μύθους δέν ἔχει τέτοιο μέγεθος ὥστε νά μπορεῖ αὐτή τή στιγμή νά προκαλέσει ὄντως ριζικές διαταράξεις. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν πολιτῶν πιστεύει ἀκόμη στό διάλογο, στήν εἰρήνη καί στήν ἀνοχή ὡς μοναδικές διεξόδους. Ἀναμφίβολα, ὁμως, δέν πρέπει νά ἀγνοηθεῖ τό πρόβλημα, ἀφοῦ εἰσάγει ὄντως ἕνα νέο στοιχείο πιθανῆς ἐντασης — ἑλλειψη θρησκευτικῆς ἀνοχῆς — μέ πιθανότητες πού δέν μποροῦν πάντοτε νά προβλεφθοῦν.

Τό ἄλλο θετικό στοιχείο εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ ἑλλειψη θρησκευτικῆς ἀνοχῆς δέν ἔχει ἱστορικές ρίζες στή χώρα αὐτή, μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν ἦταν ποτέ πηγή ἄμεσων, θερμῶν συγκρούσεων. Χρησιμοποιήθηκε μόνον — ὅπως χρησιμοποιεῖται τώρα — ὡς ἐπικουρικό ἐργαλεῖο γιά πολιτική συσπείρωση, μέ τήν προσδοκία νά ὀδηγηθεῖ αὐτή ἡ συσπείρωση πρὸς τήν κατεύθυνση μιᾶς ἀπό τίς πλευρές τοῦ διπολικοῦ κόσμου, τήν ἀνατολικο-ὀρθόδοξη, πράγμα πού συμβαίνει κατά τίς ἐποχές πού ἡ Δύση ἐμφανίζεται «ἀδιάφορη» γιά τήν ὅλη περιπλοκή σ' αὐτό τό τμήμα τῆς Βαλκανικῆς.

Ἡ Μακεδονία εἶναι ἕνα σημεῖο ὅπου συναντῶνται τρεῖς πολιτισμοί: ὁ δυτικός, ὁ ἀνατολικο-ὀρθόδοξος καί ὁ μουσουλμανικός, οἱ ὁποῖοι ἐπί αἰῶνες χρησιμοποιοῦν τό παιχνίδι τῶν «θυμάτων, ἐχθρῶν καί ὑπερασπιστῶν» σέ ὅλους τούς διαφορετικούς συνδυασμούς, μεταξύ τους καί μέ ἄλλους. Μποροῦμε μόνον νά ἐλπίζουμε στό ἐξῆς: ὅταν (καί ἂν) ὁ κόσμος γίνει πράγματι «μεταδιπολικός», τέτοιοι μῦθοι πού κρατοῦν τούς πόλους καί τούς ἀνθρώπους διαχωρισμένους δέν θά εἶναι ἀναγκαῖοι.

Τό ἄρθρο δημοσιεύθηκε στό περιοδικό *Balkan Forum*, No 4 (Σεπτέμβριος 1993).

Μετάφραση ἀπό τήν ἀγγλική: Γ.Β. Ριτζούλης

1. Turner V., *Myth and Symbol*, IESS, Mackimillan, N.Y., 1986, σελ. 576.

Ἡ Ἐμίλια Σίμοσκα διευθύνει τό Κέντρο γιά τίς Σχέσεις Μεταξύ τῶν Ἐθνότητων τοῦ Ἰνστιτούτου Κοινωνιολογικῶν, Πολιτικῶν καί Νομικῶν Ἐρευνῶν (Σκόπια).

(ΕΤΕΡΟ)ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

του Γιάννη Σχίζα

— ά συμφωνήσω λοιπόν κι εγώ με τό σχολίο του *Δεκαπενθήμερου Πολίτη*, όσον αφορά τό ότι ή αυτοδιάθεση δέν μπορεί νά είναι ...έτεροδιάθεση. Δέν μπορούμε έμεις, ως Έλληνες, νά βάλουμε τό ζήτημα μιάς πολιτειακής άλλαγής, τήν όποία δέν «φαίνεται» νά διεκδικούν οί ίδιοι οί ένδιαφερόμενοι Βορειοηπειρώτες. Λέω «φαίνεται» γιατί στήν πραγματικότητα ή βούληση τών τελευταίων νά παραμείνουν στό πλαίσιο του άλδανικού κράτους μάλλον «τεκμαίρεται» παρά διαφαίνεται μέσα από άδιάβλητες δημοκρατικές διαδικασίες. Ή συμπεριφορά του άλδανικού καθεστώτος άπέναντι στήν έλληνική μειονότητα είναι γνωστή, γι' αυτό άκριδώς ή διαφαινόμενη βούληση τής μειονότητας μπορεί νά θεθεί υπό άμφισβήτηση ως προϊόν βίας.

Άλλά άς υποθέσουμε γιά μιά στιγμή ότι οί Βορειοηπειρώτες θέλουν νά άσκήσουν τό δικαίωμα τής αυτοδιάθεσης με στόχο τήν άπόσχιση τους άπό τό άλδανικό κράτος και τήν ένταξη τους στήν Ελλάδα. Φαντάζομαι ότι κανείς καλόπιστος άνθρωπος με δημοκρατικές πεποιθήσεις δέν θά είχε κατ' άρχήν αντίρρηση στήν άσκηση αυτού του δικαιώματος. Ένός συλλογικού δικαιώματος πού είναι πρόσφατη κατάκτηση τής ιστορίας, πού άποτελεί «ποιοτικό άλμα» στήν εξέλιξη τών πολιτικών έλευθεριών συγκρίσιμο μόνο με αυτό τής Γαλλικής Έπανάστασης, πού κατοχυρώθηκε πάληγυρικά στό χάρτη τών Ήνωμένων Έθνών και συνέβαλε στή διαμόρφωση τής μεταποικιοκρατικής «τάξης πραγμάτων». Πού όδήγησε στήν υπέρβαση του προηγούμενου καθεστώτος τής Κοινωνίας τών Έθνών, ή όποια θεσμοθετούσε τς «χώρες υπό κηδεμονία» και τά «προτεκτοράτα», άρνούμενη τό δικαίωμα πολλών συλλογικών υποκειμένων νά επιλέγουν τό πολιτειακό τους μέλλον.

Όμως νομίζω ότι άκόμη και σέ συνθήκες σαφούς προτίμησης τών Βορειοηπειρωτών νά άσκήσουν τό δικαίωμα τής αυτοδιάθεσης και νά ένωθούν με τήν Ελλάδα, ύπάρχει μιά σημαντική έκκρεμότητα πού άφορά τούς όρους άσκησης αυτού του συλλογικού δικαιώματος. Ή αυτοδιάθεση προϋποθέτει μιά όρισμένη χωρική κλίμακα, όπως έπίσης και μιά όρισμένη χωρική ένότητα. Άν ύποστηρίζαμε τό αντίθετο, τότε οί κάτοικοι μιάς μικρής έπαρχίας ή μιάς πόλης θά μπορούσαν νά διεκδικήσουν τό δικαίωμα τής άπόσχισης άπό ένα συγκεκριμένο κρατικό σχήμα και τής ένωσής τους με κάποιο άλλο — ή ένδεχομένως και τό δικαίωμα σχηματισμού άνεξάρτητης κρατικής ύπόστασης. Τελικά, άκόμη κι ένα οικόδομικό τετράγωνο θά μπορούσε νά διεκδικήσει τήν αυτοδιάθεσή του!

Ό,τι ισχύει γιά τούς Βορειοηπειρωτές, ισχύει προφανώς και γιά τούς Τούρκους τής Δυτικής Θράκης. Στήν κλίμακα τής Κομοτηνής ή όλόκληρης τής Δυτικής Θράκης θά είχαμε τελείως διαφορετικά άποτελέσματα με τήν άσκηση του δικαιώματος

Ή ύποχρέωση ήμών τών Έλλήνων νά θέσουμε θέμα αυτοδιάθεσης τής Βορείου Ήπειρου — πού τέθηκε άπό τόν Μανώλη Γλέζο και σχολιάστηκε άπό τόν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη* (τεύχ. 1)— θυμίζει άπό πρώτη όψη μιά παλιά ιστορία. Ήταν κάποτε ένας φεμινιστής άντρας πού είπε ένα πρωί στή γυναίκα του: «Σήκω, μωρή, και τρέχα νά προλάβεις τή συγκέντρωση πού έχουν οί φεμινίστριες τής περιοχής. Έμπρός, τσακίσου!»

τής αυτοδιάθεσης. Βεβαίως ύπάρχει ή Συνθήκη τής Λωζάνης, ή όποία ρυθμίζει έσαεί τό πολιτειακό μέλλον τών μουσουλμάνων. Ή ρύθμιση αυτή, ή όποία σαφώς αντίβαινει τς άρχές του καταστατικού χάρτη τών Ήνωμένων Έθνών, έχει άπλώς μιά μεγάλη πολιτική και ιστορική άξία: Ή άξία τής έγκειται στό ότι μπορεί νά ύπογραμμίζει τήν τουρκική παρασπονδία, τή λεηλασία και τόν άφανισμό του έλληνισμού τής Πόλης, τή μισαλλόδοξη και έτεκτατική φύση του τουρκικού κράτους. Δυστυχώς τό διεθνές δίκαιο δέν θεσμοθετεί τό «άπαράγραπτο» κάποιων συλλογικών δικαιωμάτων, με βάση τό όποιο ένας λαός θά μπορούσε νά άποκαταστήσει τό δικαίωμα στον ιστορικό του χώρο παρά τήν εκδίωξη του άπό αυτόν. Τώρα βέβαια και αυτό τό δικαίωμα έχει ένα χρονικό όρίζοντα: άς μή θεωρηθεί λοιπόν αυτή ή άναφορά ως συνηγορία υπέρ τής εθνικής άποκατάστασης τών Πελασγών, τών Βαβυλωνίων και τών Άσσυρίων! Τό «άπαράγραπτο», όμως, μπορεί νά καλύπτει τούς Έλληνες Βορειοκύπριους, τούς Κούρδους, τούς Αρμένιους.

Τά πρακτικά προβλήματα πού προκύπτουν άπό τήν άσκηση του συλλογικού δικαιώματος τής αυτοδιάθεσης είναι μεγάλη, όμως τό μωρό δέν μπορεί νά πετιέται άπό τή σκάφη μαζί με τά βρομόνερα. Ή αυτοδιάθεση είναι κορωνίδα τών δημοκρατικών θεσμίσεων, ισοδύναμη με τήν κατάκτηση τής καθολικής ψηφοφορίας στό άτομικό επίπεδο, στό επίπεδο τών «έσωτερικών» συνταγματικών θεσμών.

Άς προσέχουμε λοιπόν τς κουβέντες μας γι' αυτήν. Κι άκόμη, άς μή μετατρέπουμε κάποιες συμβιωτικές σχέσεις άλλοεθνών πληθυσμών σέ σχέσεις μίσους και άνταγωνισμού. Λύσεις μπορεί νά ύπάρξουν και χωρίς πολιτειακές άλλαγές ή χωρίς άναδιευθέτηση τών συνόρων. Ειδικά με τούς Άλδανούς γείτονές μας θά μπορούσαμε νά γίνουμε οί καλύτεροι φίλοι. Μαζί τους συμβιώσαμε πολλούς αιώνας κι άκόμη συστρατευθήκαμε στήν Έπανάσταση του '21. Στό θεατρικό έργο του Δ. Βυζάντιου «Βαβυλωνία» ό «Αρδανίτης» ήταν ένας άπό τούς ελληνικούς χαρακτήρες πού μετείχε του καθεστώτος σύγχυσης γλωσσών τής μετεπαναστατικής Ελλάδας. Άς μή ξεχνάμε, οί Αρδανίτες τών Μεσογείων ήταν δίπλα μας: έξελληνισμένοι, έσω και χωρίς τό DNA τους νά έλκει τήν καταγωγή του άπό τό DNA του Πλάτωνα.

ΑΠΕΤΑΞΑΜΗΝ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ

του Άγγελου Έλεφάντη

Ο αρχαίος σοφιστής Πρωταγόρας, όπως τουλάχιστον αποδίδει τη σκέψη του ο Πλάτων στον ομώνυμο διάλογο, καταφεύγει σ' έναν ωραίο μύθο για να εξηγήσει την καταγωγή της πολιτικής τέχνης και την αναγκαιότητά της. Ο Έπιμηθέας, στον οποίο ανατέθηκε από τους θεούς να μοιράσει στα διάφορα όντα τα μέσα που χρειάζονταν για τον αγώνα της επιβίωσης, τα μοίρασε απερίσκεπτα κι όταν έφτασε στον άνθρωπο οι χρήσιμες ιδιότητες είχαν εξαντληθεί γιατί τίς είχε δώσει στα κατώτερα ζώα. Έτσι οι άνθρωποι θά έμεναν άβοήθητοι και άνυπεράσπιστοι αν ο Προμηθέας δεν έκλεβε από τον ουρανό τη φωτιά και τίς κατασκευαστικές τέχνες («δημιουργική τέχνη»). Ωστόσο, και παρά τα δώρα του Προμηθέα, οι άνθρωποι παρέμεναν αδύνατοι και ευάλωτοι στις επιθέσεις των άγριων θηρίων και των άλλων ανθρώπων διότι «ή δημιουργική τέχνη», λέει ο Πρωταγόρας, «πρός μὲν τροφήν ικανή βοηθός ἦν, πρὸς τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής — πολιτική γάρ τέχνην οὕτω εἶχον, ἥς μέρος ἢ πολεμική» (322 β). Μπορούσαν με τίς τέχνες να εξασφαλίζουν την τροφή τους, όχι όμως να αντιμετωπίζουν τα θηρία, διότι δεν κατείχαν την πολιτική τέχνη, την τέχνη να συναθροίζονται και να οργανώνουν «πόλεις», γι' αυτό αλληλοσκοτώνονταν, «ἠδίκουν ἀλλήλους» και «σκεδαννύμενοι διεφθείροντο», σκόρπιζαν, χάνονταν. Γι' αυτό ο Δίας λυπήθηκε τους ανθρώπους και έστειλε τον Έρμη για να τους έφοδιάσει με «δίκην και αἰδῶ», δηλαδή με τη συναίσθηση της δικαιοσύνης και με συνείδηση. Αλλά ο Δίας έδωσε ρητή εντολή τα δώρα αυτά να μὴ δοθοῦν σέ λίγους αλλά σέ όλους τους ανθρώπους, ανεξαιρέτως. Γι' αυτό λέει ο Πρωταγόρας στον Σωκράτη να μὴ εκπληττεται με την Έκκλησία του Δήμου, καθόσον η «πολιτική ἀρετή» είναι θέμα δικαιοσύνης και σωφροσύνης, κανένα μέλος της κοινότητας δεν μπορεί να θεωρηθεί αναρμόδιο και ἀπληροφόρητο για τα πολιτικά: ἀντίθετα, κάθε πολίτης είναι πραγματογνώμονας, «εἰδήμων» τῆς ἀρετῆς. Δεν έσωσε, λοιπόν, τὸ ἀνθρώπινο γένος ἡ τεχνική, τὸ δῶρο τοῦ Προμηθέα, ἀλλά ἡ τέχνη, ἡ πολιτική, τὸ δῶρο τοῦ Δία.

Σήμερα μιλάμε πολύ για την ἀπολιτικότητα, την ἀπολιτικοποίηση που βασιλεύει στις σύγχρονες κοινωνίες και ὑπονομεύει τὰ θεμέλιά τους, κοινωνίες τίς ὁποῖες ἂν ἐγνώριζε ὁ Πρωταγόρας και οἱ ἀρχαῖοι σίγουρα θά τοῦς κατέπλησσαν με τὸν «πρωτογονισμό» τους. Πῶς είναι δυνατόν οἱ ἄνθρωποι νά ἔχουν παραιτηθεῖ ἀπὸ τὰ δῶρα τοῦ Δία και νά βασίζονται ἀποκλειστικά στὰ δῶρα τοῦ Προμηθέα, τῆν τεχνική; Ἄτιμους ὀνόμαζαν, και θεωροῦσαν, ὅσους δὲν μετεῖχαν στὰ κοινά. Ἄν μάλιστα ἤξεραν αὐτὸ πού ὄλοι οἱ σημερινοὶ ξέρουμε, ὅτι δηλαδή τὰ

πάντα διέπονται ἀπὸ αὐτοματισμούς, ἀπὸ τὴν πληροφορική, ἀπὸ τίς ἐπικοινωνιακές τεχνολογίες, τίς τεχνικές ἐνσωμάτωσης, ἐλέγχου, τίς τεχνικές τῶν ἀπολαύσεων, τοῦ θεάματος, τῆς κατανάλωσης, τίς τεχνικές καλλιέργειας τῆς κατὰ μίμηση ἐπιθυμίας χωρίς ἐπιθυμία, τῆς ἀένας και ἐπιταχυνόμενης ἐμπορευματοπαραγωγῆς και ἐμπορευματοποίησης ἀκόμη και τοῦ ἀέρα, τοῦ νεροῦ, τοῦ ἔρωτα, τῆς δυστυχίας, τῆς εὐτυχίας, τοῦ θανάτου, τῆς λιακάδας, τοῦ ταξιδιοῦ, τῆς περιέργειας, τῆς τέχνης, τῆς συναναστροφῆς, ἀκόμη και τῆς πολιτικῆς, τότε τὰ συμπεράσματά τους για μᾶς τοῦς κατόχους τῶσων και τῶσων ὑπεραναπτυγμένων τεχνικῶν, μπροστά στις ὁποῖες οἱ δικές τους τεχνικές δὲν ἦταν οὔτε παιχνιδάκια μικρῶν παιδιῶν, τὰ συμπεράσματά τους, λοιπόν, θά ἦταν ἀνάλογα μ' ἐκεῖνα πού συνήγαγαν για τοῦς μυθικούς τους προγόνους: σκεδαννύμενοι διεφθείρεσθε, θά μᾶς ἔλεγαν, οὕτω ἔχετε τέχνην τὴν πολιτικὴν, εἴσθε ἀπολιτικοί!

Ἄς ἀφήσουμε τώρα τοῦς ἀρχαίους στὴν ἀπογοήτευσή τους για μᾶς κι ἄς δοῦμε ἂν τὸ περί ἀπολιτικότητας και ἀπολιτικοποίησης τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἰσχύει, ἂν τὸ φαινόμενο εἶναι πρᾶγμα τόσο σοβαρὸ ὅσο λέγεται, ἄς ἀναρωτηθοῦμε ἀκόμη γιατί τάχα ἡ μὴ συμμετοχή τῶν ἀνθρώπων στὰ πολιτικά δρώμενα εἶναι κακὸ πρᾶγμα, μήπως ἡ πολιτικὴ ἐν τέλει εἶναι ὑπόθεση μόνο τῶν εἰδικῶν, ὅπως τὸ ἤθελε ὁ Σωκράτης. Τὸ ἐρώτημα μοιάζει ἀφελές ἂν ἀπευθυνθεῖ σέ ἀνθρώπους πολιτικοποιημένους, ἀριστοερούς, ἐνεργούς πολιτικά, για τοῦς ὁποῖους εἶναι αὐτονόητη ἡ ἀξία τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς ὡς μέσου διαχείρισης τῶν κοινῶν και ἐπιδίωξης τῶν ἀναγκαῖων κοινωνικῶν και ἄλλων ἀλλαγῶν, ἀλλαγῆς ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας ἐνδεχομένως και τοῦ πολιτισμοῦ τῆς. Για τοῦς ἀριστερούς ἡ πολιτικὴ και ἡ πολιτικὴ συμμετοχὴ ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς παιδείας τῆς, εἶναι δομικὸ γνῶρισμα τοῦ πολιτισμοῦ. Φαίνεται ὅτι διαπνέονται ἀπὸ τίς ἴδιες ἀξίες ἀπὸ τίς ὁποῖες διαπνεόταν και ὁ στοχασμός τοῦ Πρωταγόρα, τοῦς κατέχουν οἱ ἴδιες φροντίδες. Φροντίδες πρακτικές ἐν πρώτοις: ἡ πολιτικὴ εἶναι ἀναγκαῖο και πολῦτιμο ἀγαθὸ (ὄχι ἀναγκαῖο κακὸ), ἰδίως για τοῦς πολλούς και τοῦς ἀδύνατους, χωρίς τὸ ὁποῖο δὲν θά μπορούσαν συνειδητὰ νά οργανώσουν τὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, νά ἐξυπηρετήσουν αἰτήματα κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ἰσότητος, ἐλευθερίας, αἰτήματα πολιτισμοῦ. Για ὅλ' αὐτὰ χρειάζεται ἡ ἄμεσος συνέργεια τῶν ἰδίων τῶν πολιτῶν. Εἰδᾶλλως, σκεδαννύμενοι θά ἀπολεσοῦμε. Αὐτὰ, ὁμως, δὲν εἶναι μόνο ἰδέες τῶν ἀριστερῶν ἀλλά και οἱ θε-

μελιώδεις αρχές που διέπουν τους δημόσιους και συνταγματικούς θεσμούς των σύγχρονων κοινωνιών, για τοῦτο τὰ πολιτικά δικαιώματα, καθολικά, ἀπαράγραπτα καὶ ἀπαραβίαστα, ἀναγορεύτηκαν σὲ θεμέλια τοῦ δημόσιου βίου. Μέχρι καὶ στρατιωτικές ἐπεμβάσεις γίνονται γιὰ νὰ προστατευθοῦν τὰ δημοκρατικά δικαιώματα ἂν κάπου παραδιάζονται!

Μέχρις ἐδῶ πάει καλά καὶ μὲ τὸν Πρωταγόρα καὶ τὶς δημοκρατικές ἀρχές καὶ τὰ συντάγματα καὶ τὶς πεποιθήσεις τῶν ἀριστερῶν (κι ὄχι μόνο). Ἄν ὅμως παρατηρήσουμε τὸν κόσμο, ἂν ρωτήσουμε τοὺς συμπολίτες μας, ἂν ἀσχοληθοῦμε κάπως μὲ τὰ ἔντυπα μαζικῆς κυκλοφορίας, κι ἰδιαίτερα τὰ ὀνομαζόμενα νεανικά καὶ γυναικεία, ἂν ἀκούσουμε τὶς ἀπαντήσεις περὶ πολιτικῆς πού δίνουν καλλιτέχνες καὶ ἄλλοι «ἐπώνυμοι» σὲ συνήθειες ἐπὶ παντός τοῦ ἐπιστητοῦ συνεντεύξεις, ἂν ἀσχοληθοῦμε μὲ τοὺς θεωρητικούς, τοὺς κοινωνιολόγους, τοὺς δημοσιολόγους τῶν cool, τῶν ψυχρῶν κοινωνιῶν, ἂν συνδυάσουμε τὶς ἀφοριστικὲς μπάφες τοῦ ταξιτζή μὲ τὶς λεπτεπίλεπτες καὶ περὶ διὰ γραμμάτου ἀναλύσεις πολλῶν πολιτικῶν ἐπιστημόνων, ἂν πάρουμε ὑπόψη τὰ ἀνατριχιαστικά ποσοστά ἀποχῆς τῶν πολιτῶν ἀπὸ τὴν πάσης φύσεως ἐκλογῆς, καὶ τὸν γενικευμένο ἀποσυνδικαλισμὸ τῶν ἐργαζομένων, ἂν δοῦμε τὴν ἀπο-

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δὲν ζεῖ τὸν πολιτικὸ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ὡς στέρηση οὔτε ὡς ἀμηχανία ἀπέναντι σ' ἓνα σύστημα πού τὸν ἀποκλείει ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ τὸν περιθωριοποιεῖ, ἀλλὰ ὡς θετική ἐπιλογή, ὡς συνειδητὴ ἀπόρριψη ἑνὸς συστήματος πού δὲν τὸν ἀφορᾷ, καθόσον βρόμικο.

δεκατισμένη πιά ὀργανωμένη βάση τῶν κομμάτων, ἀκόμη καὶ τῶν κομμάτων τῆς Ἀριστερᾶς, καὶ πολλὰ ἄλλα συναφῆ φαινόμενα, ὅπως ἡ ἐξύμνηση τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τῆς ἰδιωτικῆς καταξίωσης, ἂν ἀκούσουμε τὸ γδοῦπο περὶ θανάτου τῶν ἰδεολογιῶν, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτικῆς, τῆς ἐκπτώσεως τῶν κομμάτων, τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, τῆς χρεοκοπίας τῶν πολιτικῶν, ἂν συνυπολογίσουμε τοὺς σαρκασμούς, τὰ εὐθυμογραφήματα, τὰ χυδαιογραφήματα πού ἐκπέμπονται ἀπὸ τὰ ΜΜΕ, ἔντυπα καὶ ἠλεκτρονικά, ἐναντίον τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν, δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι, στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ διεθνῶς, δὲν θεωροῦν τὴν πολιτικὴ καλὸ πράγμα, ἀνθρώπινη δραστηριότητα ἀξια λόγου. Ὁ καθεὶς καὶ ἡ δικαιολόγησή του βέβαια. Ἀλλὰ δὲν ἔχει σημασία ἡ γνώμη, ἡ ὄρξη, ἡ ἀποψη τοῦ καθενὸς χωριστά· σημασία ἔχει ὅτι ὅλες οἱ προσωπικὲς στάσεις καὶ συμπεριφορὲς συγκλίνουν σὲ ἓνα σημεῖο: ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι βρόμικο πράγμα, καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἀσχολοῦνται οἱ ἴδιοι μ' αὐτήν. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δὲν ζεῖ τὸν πολιτικὸ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἢ αὐτοαποκλεισμοῦ ὡς στέρηση οὔτε ὡς ἀμηχανία ἀπέναντι σ' ἓνα σύστημα πού τὸν ἀποκλείει καὶ τὸν περιθωριοποιεῖ, ἀλλὰ ὡς θετικὴ ἐπιλογή, ὡς συνειδητὴ ἀπόρριψη ἑνὸς συστήματος πού δὲν τὸν ἀφορᾷ, καθ' ὅσον βρόμικο. Ὁ χῶρος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐδράζονται οἱ δικές του δραστηριότητες, τὰ ἐνδιαφέροντά του καὶ τὰ ψυχορήματά του εἶναι ὁ αὐστηρὰ ἰδιωτικὸς χῶρος πού ἀντιμετωπίζει τὸν δημόσιο χῶρο, τὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς, ὡς ἄξιο, ἐχθρικό, βρόμικο. «Ἄσε τὶς πολιτικοῦρες», ἔλεγε ὁ βάρδος τῆς γενιᾶς τοῦ '70, «κι ἔλα σ' ἐκεῖνο κεῖ τὸ μπάρ πού ξενοχτάει». Ἄρσε αὐτὸ τὸ νόημα: ἔτσι κι ἔγινε.

Συνήθως τὸ φαινόμενο τῆς πολιτικῆς ἀδιαφορίας ἀποδίδεται στὴν ἐπικράτηση πραγματιστικῶν καὶ ὠφελιμιστικῶν ἀρχῶν, στὴν ἐπικράτηση ἀτομιστικῶν πρακτικῶν πού δὲν ἀποτρέπουν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ἐνδιαφέροντα. Ἀλλιῶς γεμίζουν οἱ ὠρες κι ὄχι ὅπως τότε πού ὄλοι ἔτρεχαν σὲ συγκεντρώσεις, ἀφισοκολλήσεις, συνεδριάσεις. Ἡ κατάρρευση, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τῶν μεγάλων, οἰκουμενικοῦ τύ-

που ἰδεολογιῶν, ὅπως ὁ σοσιαλισμὸς, ἡ ἀπόρριψη τῆς πεποίθησης ὅτι ἡ προσωπικὴ εὐδοκίμηση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν εὐδοκίμηση τοῦ συνόλου, ἀπομακρύνει τὸ μεμονωμένο πλέον ἄτομο ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ σ' ἐκεῖνες τὶς μορφές πρακτικῆς πού προϋποθέτουν τὴν συλλογικότητα, τὴν συνεργασία, τὴν ἀλληλεγγύη, διαδικασίες κατ' ἐξοχὴν πολιτικές. Καθὼς δὲ ἡ πολυπλοκότητα τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν εἶναι τέτοια πού δὲν ἐπιτρέπει στὸν πολίτη νὰ ἔχει ἐποπτεία συνόλου, ἡ προσωπικὴ ἀνάμειξη μέσα σὲ ἀδιαφανῆ κοινωνικοπολιτικὸ γίνεσθαι εἰσπράττεται ὡς ματαιότητα, διώνεται ὡς ματαίωση ἐπιθυμίας γιὰ τὴν πολιτικὴ. Ἡ αἴσθησις ὅτι σήμερα οἱ ἀποφασιστικῆς σημασίας πολιτικὲς καὶ οικονομικὲς διαδικασίες ξετυλίγονται σὲ ὑπερεθνικὸ, σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο, ὑπὸ τὴν ἡγεμονία ὑπερεθνικῶν καὶ ἀδιαφανῶν κέντρων λήψης ἀποφάσεων, μακριὰ, πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐμβέλεια τῆς δράσεως τοῦ ἀτόμου, ἀποτελεῖ κι αὐτὴ μιὰ δραστηριότητα αἰτία πολιτικοῦ παροπλισμοῦ γιατί ἀχρηστεύονται ἢ χάνουν τὴν κεντρικότητα πού εἶχαν ἐκεῖνα τὰ πολιτικὰ ὄργανα (κρατικά, κομματικά, συνδικαλιστικά, τοπικά) μέσα στὰ ὁποῖα ἐκφράζονταν καὶ δροῦσαν τὰ ἄτομα καὶ οἱ διάφορες κοινωνικὲς ομάδες. Ἐδῶ, ἴσως, συναπτᾶ κανεὶς τοὺς λόγους πολιτικοῦ παροπλισμοῦ τόσο τῆς ἐργατικῆς τάξης ὅσο

καὶ τῶν μεσαίων στρωμάτων.

Πρέπει, ὅμως, νὰ προσέξουμε ὅτι οἱ παραπάνω αἰτίες πού ἐξηγοῦν τὴν ἀπομάκρυνση τῶν πολιτῶν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ γιὰ τὸν πολὺ κόσμο ὑπερκαλύπτονται ἀπὸ ἓνα μὴδενιστικὸ περὶ πολιτικῆς λόγο, συμπυκνώνονται σὲ μιὰ ἀξιολογικὴ κρίση πού ἐνῶ ἐπισημαίνει πραγματικὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπάρχουσας πολιτικῆς πράξεως καὶ τῶν θεσμῶν τῆς, ὡστόσο, βάλλει ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ νοήματος τῆς πολιτικῆς. *Εἶναι λόγος ἀπαξιωτικὸς τοῦ πολιτικοῦ.* Ὑποστηρίζεται δηλαδὴ ὅτι ἡ εὐτέλεια τῆς ἀσκούμενης ἀπὸ τὰ κόμματα πολιτικῆς ἔκανε τὸν κόσμο νὰ σιχαθεῖ, τὸν ἐδίωξε ἀπὸ τὴν πολιτικὴν συμμετοχὴ, ὅτι αὐτὴ ἢ εὐτέλεια, εἴτε ἐπειδὴ εἶναι ἐγγενῆς στὸν ἐξουσιαστικὸ λόγο εἴτε ἐπειδὴ εἶναι ἔκφραση τῆς βουλιμικῆς ἰδιοτελείας τῶν πολιτικῶν, καθιστᾷ τὴν ἴδια τὴν πολιτικὴν εἶδος ἐγγενῶς κατώτερο, ἀνήθικο, ψυχοφθόρο καὶ ἀλλοτριωτικὸ: ὁ ἀνώτερος βαθμὸς ἀλλοτριωμένου ἀνθρώπου θεωρεῖται ὁ homo politicus. Καὶ κατ' ἐπέκταση τὸ δημόσιο, τὸ συλλογικὸ, τὸ κόμμα, τὸ συνδικάτο, ἡ κομματικὴ συμμετοχὴ θεωροῦνται ὡς ἐγγενῶς ἀλλοτριωτικὰ τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας· στὴν καλύτερη περίπτωση εἶναι ἀναχρονιστικὲς ἐπιδιώξεις τοῦ παρελθόντος, κατάλοιπα σωτηριολογιῶν οὐτοπιῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα, φορεῖς νεκρῶν, ψυχρῶν πλέον ἰδεολογιῶν: ἡ ζωὴ εἶναι ἄλλοῦ, ὄχι στὴν πολιτικὴν.

Βρισκόμαστε λοιπὸν μακριὰ ἀπὸ τὸ μάθημα τοῦ Πρωταγόρα: «*Τὸ δὲ μάθημα ἐστὶ εὐβουλία περὶ τῶν οἰκειῶν, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικῶ καὶ περὶ τῶν πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν*». Μακριὰ βρισκόμαστε καὶ ἀπὸ τὴν παιδεία τοῦ ἀριστεροῦ πού τοῦ διδάσκει ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργαζομένων θὰ εἶναι ἔργο τῶν ἴδιων τῶν ἐργαζομένων. Βρισκόμαστε ἐπίσης πολὺ μακριὰ ἀπὸ μιὰ ἱστορία ἀγῶνων, ἀγῶνων διὰ τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς, ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων σ' ὀλόκληρο τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, σ' αὐτὸν τὸν αἰῶνα τῆς βαρβαρότητας ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων ἀπελευθερωτικῶν κινήσεων, μακριὰ ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ, τὸ πνευματικὸ καὶ τὸ ψυχολογικὸ κλίμα πού ἡ κεντρικότητα τῆς πολιτικῆς ἀπέπνεε.

Είναι σίγουρο βέβαια ότι πολλά από τα καταμαρτυρούμενα στα κόμματα, τούς πολιτικούς θεσμούς και τον σύγχρονο πολιτικό λόγο, της 'Αριστεράς και της Δεξιάς, ισχύουν. Συμπυκνώνονται στο γεγονός ότι η Δεξιά, ο άστικος κόσμος γενικότερα, δεν προτείνει τίποτε άλλο εκτός από τη φυγή μέσα στον οικονομικό ανταγωνισμό της αγοράς, στις πρακτικές του πραγματισμού, την καταξίωση και την προσωπική επιτυχία μέσα από την αύξηση της παραγωγικότητας, της αποδοτικότητας, της αποτελεσματικότητας, της ποσοτικής ανάπτυξης. Στη βάση άλλωστε αυτής της ιδεολογίας επικράτησε ένας άκρατος οικονομισμός, η πλήρης απορρόφηση του πολιτικού από το οικονομικό. Είναι πιά η οικονομία και μόνο αυτή που κρατά το τιμόνι χωρίς διαμεσολαθήσεις, χωρίς ανάδραση του πολιτικού επί του οικονομικού, χωρίς αποχρώσεις. Είναι άστειο: η άστική ιδεολογία που επί έναν αιώνα τώρα κατηγορούσε και καταδίκαιζε τούς μαρξιστές διότι υπέτασσαν τα πάντα στον οικονομικό ντετερμινισμό και αποκεφάλιζαν τα πάντα με τη σπάθα της οικονομίας, είναι αυτή τώρα η άστική ιδεολογία που δεν σκέφτεται παρά μόνο με αριθμούς και αξιωματώσεις των οικονομικών μεγεθών, έτσι που ο μεγαλύτερος αριθμός φαντάζει και καλύτερος, τό 10 καλύτερο από τό 9, μέ-

Ανώτατος βαθμός του άλλοτριωμένου ανθρώπου σήμερα θεωρείται ο homo politicus. Τό πολιτικό, τό δημόσιο, τό συλλογικό, τό κόμμα, τό συνδικάτο, ή πολιτική συμμετοχή θεωρούνται ως γενώς άλλοτριωτικά της ανθρώπινης ουσίας.

χρι που η μεγαλύτερη βλακεία να είναι καλύτερη από τη μικρότερη. Έδώ πράγματι τό πολιτικό θερίζεται με τόν πιό μηδενιστικό τρόπο κι απομένει μετέωρη, στόν άέρα, μιά ρητορεία περί αρχών, αξιών, θεσμών και πολιτισμού, που μονίμως αλληθωρίζει προς τά λογιστήρια.

Σ' αυτή, λοιπόν, τήν κουβέντα — αν ύποτεθει ότι γίνεται πραγματική κουβέντα — γιά τήν άπολιτικότητα, τήν απομάκρυνση τών ανθρώπων από τήν πολιτική, θά ήθελα να ύποβάλω μιά ιδέα κάπως διαφορετική, τουλάχιστον διαφορετική ως προς τόν έντοπισμό του φαινομένου, ίσως κάπως πιό κοντά στις πραγματικότητες που ζούμε. Διότι ή άπολιτικοποίηση, αυτή ή συγχρονη πολιτισμική θεομηγία, δεν «πλήττει» γενικά και ισόποσα τίσ πολιτικές παρατάξεις και όλα τά κοινωνικά στρώματα.

Κατ' αρχήν όταν λέμε ότι ο κόσμος σήμερα έφυγε από τήν πολιτική, δεν συμμετέχει στα πολιτικά δρώμενα, συγχέουμε δύο διαφορετικά φαινόμενα. 'Αφ' ενός διαδικασίες και θεσμούς πολιτικού αποκλεισμού, όπως ο αποκλεισμός τών νέων, τών γυναικών, τών μεταναστών· αφ' έτέρου τυφλές διαδικασίες απομάκρυνσης τών ανθρώπων που σέ

Δέν έφυγε γενικά ο κόσμος από τήν ενεργό πολιτική συμμετοχή, αλλά αποστρατεύτηκε κυρίως ό άριστερός κόσμος, μετατοπίστηκε προς πρακτικές και συμπεριφορές που προσιδιάζουν στη Δεξιά.

πλαισιότερες εποχές συμμετείχαν, με τόν έναν ή με τόν άλλο τρόπο, στην πολιτική και σήμερα άδιαφορούν ή άδρανούν.

Γι' αυτή τή δεύτερη κατηγορία πολιτικού παροπλισμού ή αυτοαποκλεισμού πάλι θά πρέπει να σημειώσουμε ότι τό γενικό συμπέρασμα είναι εν μέρει σωστό και χρειάζεται μιά ουσιώδη άποσαφήνιση. Διότι από τήν πολιτική δεν απομακρύνθηκαν γενικά δεξιοί και άριστεροί. 'Απομακρύνθηκαν από τήν πολιτική κυρίως οι άριστεροί πάσης φύσεως· οι έξελεθόντες δεν άντικαταστάθηκαν από νεότερους ή άλλους. Μ' άλλα λόγια ή 'Αρι-

στερά έχασε και χάνει τή μάχη τής αναπαραγωγής.

Ο εικοστός αιώνας (ήδη από τά τέλη του περασμένου) χαρακτηρίζεται από τήν όρμητική είσοδο μαζών στο προσκήνιο τής ιστορίας και τής πολιτικής, είσοδος που έκφράστηκε με τήν ανάπτυξη του έργατικού κινήματος, του σοσιαλισμού, του κομμουνισμού, τών πάσης φύσεως κινήματων, ιδιαίτερα τά χρόνια του άντιφασιστικού πολέμου και μετά απ' αυτόν.

Δέν θά έπεκταθώ· άπειρα τά περιγραφικά στοιχεία που συνθέτουν αυτή τήν εικόνα τής πολιτικής συμμετοχής μαζών, μιά εικόνα που άφορούσε εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους έντός πολιτικής, έντός δημόσιου χώρου. Καί κατ' ουσίαν αυτή ή πολιτική συμμετοχή, ή στράτευση, έπειδή ήταν άντιστασιακή και ριζοσπαστική, έθνικοαπελευθερωτική, επαναστατική ή έλευθεριακή, έστω και ή μεταρρυθμιστική, έγερνε προς τά άριστερά, όργανωνόταν και ύπήρχε μέσα σε άριστερης φύσεως όργανωτικά μορφώματα και πρακτικές: στα γιγαντιαία σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα, τά έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, μέχρι τίσ άπειρες μικροομάδες, ομάδες και κινήματα. Σ' αυτή τή διαδικασία οι άριστεροί έμαθαν να είναι άριστεροί όχι μόνο έπειδή υίοθετοΰσαν ριζοσπαστικές ιδέες αλλά και διότι έντάσσονταν, αυτοπροσώπως, σε

όργανώσεις ριζοσπαστικές. Ο άστικός-δεξιός κόσμος (με εξαίρεση τό φασιστικό και τό ναζιστικό κόμμα) δεν ήταν ένταγμένος άμεσα, σωματικά, σε όργανα άσκησης τής πολιτικής. Οι πολλοί άπλώς ψήφισαν τά άστικά κόμματα, λειτουργούσαν κυρίως δι' άντιπροσώπων παρέχοντάς τους τήν αναγκαία γιά τήν πολιτική τους νομιμοποίηση συναίνεση. Κατ' ουσίαν δεν συμμετείχαν. Συμμετείχαν μόνον οι έλίτ, εκείνοι γιά τούς όποιους πολιτική ήταν επάγγελμα και που κατείχαν τίσ άνώτερες θέσεις τής ιεραρχίας τών κομμάτων και του κράτους. Καί δέβια έδώ δεν θά πρέπει να παραβλέψουμε ότι τό κύριο, τό μαζικό κόμμα του άστισμού, ήταν ο ίδιος ο κρατικός μηχανισμός, με τήν πολυσχιδέστατη και μαζική του ανάπτυξη σε όλα τά επίπεδα: τό ιδεολογικό, τό πολιτικό, τό διοικητικό, τό κομματικό, τό καλλιτεχνικό. 'Από κει πέρα δεξιός άσχολούμενος με τήν πολιτική σήμαινε, και εξακολουθεί να σημαίνει, κυρίως πολιτικός έξ επαγγέλματος ή κρατικός λειτουργός, ιδίως εκείνων τών κρατικών βαθμίδων και μηχανισμών που άσκούν κυβερνητική έξουσία. 'Αντίθετα άριστερός άσχολούμενος με τήν πολιτική σήμαινε άμεσα στρατευμένος, έθελοντής.

Η διαφορά τεράστια: στή μιά περίπτωση τό «μοντέλο» του Πλάτωνα με τούς βασιλικούς άνδρες, τούς «επαίοντες», τούς ειδικούς· στήν άλλη περίπτωση εκείνο του σοφιστή, του έξυ-

πνάκια Πρωταγόρα, που θεωρούσε ότι ή πολιτική άρετή άνήκει σε όλους και κανείς δεν μπορεί να θεωρηθεί αναρμόδιος.

Όταν λοιπόν λέμε σήμερα ότι ο κόσμος έφυγε από τήν πολιτική πρέπει να ξέρουμε ότι αποστρατεύτηκε κυρίως ό άριστερός κόσμος, ότι μετατοπίστηκε προς πρακτικές και συμπεριφορές που προσιδιάζουν στη Δεξιά. 'Αντίθετα οι δεξιοί έμειναν εκεί που ήταν εκτός πολιτικής, όπαδοί, άπολιτικοί, έχοντας έμπιστευθεί τούς άντιπροσώπους τους ν' άσκούν τήν τέχνην τήν πολιτικήν και παρέχοντάς τους άπλως τή συναίνεσή τους.

Ο αστικός κόσμος δέν προτείνει τίποτε άλλο έκτός από τή φυγή μέσα στόν οικονομικό ανταγωνισμό τής αγοράς, στίς πρακτικές του πραγματισμοῦ, στήν καταξίωση καί τήν προσωπική έπιτυχία μέσα από τήν αύξηση τής παραγωγικότητας, τής άποδοτικότητας, τής άποτελεσματικότητας καί τής πολιτικῆς ανάπτυξης.

Ένδιαφέρει νά τονισθεῖ αυτό τό φαινόμενο τής μετατόπισης του άριστερου σέ θέσεις αδράνειας κι άδιαφορίας, μή προσωπικής συμμετοχῆς πού κατ' έμέ συνιστᾶ τήν οῦσία καί τής άπολιτικότητας καί τῶν διαδικασιῶν άπολιτικοποίησης. Οἱ άνθρωποι νιοθέτησαν στήν πρακτική πολιτική τους ὑπαρξη τό δεξιό μοντέλο, ανεξάρτητα κι από τίς ριζοσπαστικές ιδέες τους, πού άποτελοῦν πλέον «ιδιωτική ὑπόθεση», γνωρίσματα οικιακά. Υιοθέτησαν μιά σχέση μέ τήν πολιτική, έμμεση, άσώματη. Μόνο μιά κάποια anima, μιά άριστερή ψυχή έγκρίνει, πιστεύει, προσδοκᾶ, έπιθυμεῖ, ένῶ τό σῶμα άδιαφορεῖ, αδρανεῖ, άπλῶς ψηφίζει, όταν ψηφίζει. Κι έτσι ξαναχώρισε τό corpus από τήν anima, τό σῶμα από τήν ψυχή, ακριδῶς ὅπως δίδαξε ὅλη ἡ μεταφυσική κι ἡ αστική ιδεολογία. Ἡ Ἄριστερά ἦταν πάνω άπ' ὅλα ὀργάνωση, ὀργάνωση ιδεῶν πρακτικῶν, σωμάτων, αυτοπερόσωπος δράση τῶν προσώπων, ἡ πολιτική τέχνη

ἦταν γιά τήν Ἄριστερά έπιστράτευση του ἴδιου του σώματος τῶν μελῶν της μαζί μέ τήν ψυχή τους, αυτό ἦταν ἡ πολιτική τέχνη, ἡς μέρος ἡ πολεμική, πού θά 'λεγε ὁ Πρωταγόρας. Τώρα τό σῶμα χαίρεται τήν τρυφηλότητα του βίου, γιά νά ζήσει συχνά μόνο τίς δυστυχίες, ὅσο γιά τήν ψυχή... ἄντε ψάξε νά τή θρεῖς.

Υπάρχει καί μιά δεύτερη διάσταση: τό γεγονός ὅτι, μέχρις ένα ὀρισμένο σημείο, ἐξέπεσαν, διαλύθηκαν, άποσμικρύνθηκαν καί περιθωριοποιήθηκαν τά ὄργανα άσκησης τής πολιτικῆς καί τής πολιτικῆς συμμετοχῆς. Ὅπως επίσης καί ἡ ανάπτυξη κομμάτων «νέου τύπου» πού, ένῶ άσκοῦν πολιτική, δέν έπιτρέπουν τήν πολιτική συμμετοχή, τά ΜΜΕ έν προκειμένο. Γι' αυτά, ὅμως, τά ζητήματα θά χρειασθεῖ νά συνεχισθεῖ αὐτή ἡ διερεύνηση πού άρχισα ἐδῶ στό έπόμενο τεῦχος. Καλό Πάσχα γιά τήν ὥρα.

Ο ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ I.

του Γιώργου Φαράκλα

Επειδή πριν από έναν αιώνα υπήρξαν αναρχικοί τροκράτες, ή δημαγωγία συνεχίζει να επαναλαμβάνει πώς οι τρομοκράτες είναι αναρχικοί. Όμως ή ουσία της άντεξουσιαστικής άντίρρησης, σης, *δέν μπορεΐς νά επιβάλεις τήν έλευθερία*, έξηγει, θαρρώ, τήν ουσία του προβλήματος τής τρομοκρατίας, τήν έλλοχεύουσα σ' αυτήν άντίφαση. "Αν ό τυπικός ελάχιστος προσδιορισμός τής έλευθερίας είναι ή μή *επιβολή*, τότε ισχύει ότι ή *επιβολή τής μή επιβολής* είναι άντίφαση, άν δέβαια ή θεωρία μας περι γνώσεως επιτρέπει νά αντιπαραθέσουμε τή διαδικασία καί τήν ουσία, τή μορφή καί τό περιεχόμενο.

Στό ίδιο νοηματικό σύνολο άνάγονται μάλλον τόσο ό αντιφασισμός, πού δικαιολογεί μιάν εκτέλεση ως παραδειγματισμό, όσο καί ό αντιτρομοκρατισμός, πού νομιμοποιεί τήν εκτέλεση του τρομοκράτη στό κελί του (μάλλον είναι κληρονομιάς του ίταλικού καί γερμανικού φασιστικού φαινομένου άντιστοίχως), διότι τά ίδια γνωρίσματα χαρακτηρίζουν τήν έν λόγω τρομοκρατία, μά άπλή, μά κρατική: ή ήθικη άπραγμοσύνη, πού χαρακτηρίζει τή χρησιμοποίηση θυμάτων *ως μέσων*, καί συγχρόνως *οί άγαθές (όχι έγκληματικές) προθέσεις*, *οί άσπιλες πεποιθήσεις*.

• Τό κακό είναι ότι πρόκειται για πεποιθήσεις. Η «πεποιθήση» συνεπάγεται μιά γνωσιοθεωρητική στάση, όπου δέν είναι άπαραίτητο νά αντιπαραθέτουμε τή διαδικασία καί τήν ουσία, τή μορφή καί τό περιεχόμενο. Προσδίδουν έναν ήθικά άμεμπτο χαρακτήρα στίς πράξεις μου, ό όποιος ναι μέν είναι μόνον *ό, τι μου φαίνεται*, ή πράξη μου έτσι όπως είναι κατ' έμέ, όμως ή δοξασία μου αυτή λογίζομαι (είναι μιά περί τής γνώμης μου γνώμη, ένας αναλογισμός) πώς δέν είναι δοξασία, *πάρεξ τυπικά*, κατά τή μορφή, όχι κατά τό περιεχόμενό της, πού αυτό άληθεύει.

Πεποίθηση είναι νά νομίζεις, αλλά ό, τι νομίζεις νά μήν τό νομίζεις για ψιλό «νόμισμα», παρά για άληθινό.

Γιά τούς άλλους, *οί πράξεις μου υποκινούνται από μιά γνώμη, «δόξα», «νόμισμα»*: τούς φαίνονται (μοιραία) σάν «φαινόμενα»: *ένώ έγώ «ξέρω»*. Θεωρώ ότι τό πώς φαίνονται σέ μένα δέν είναι άπλώς ένα άλλο, *έστω «έσωτερικό»*, φαινόμενο, δέν είναι δοξασία, μ' όλο πού συνάμα δέν μου διαφεύγει πώς δέν είναι φανερό στους άλλους ή γνωστή σέ μένα κρυφή ουσία, ή άλήθεια. Κι έτσι, *οί πράξεις μου δέν άποσκοπούν στό νά πείσουν για τίς καλές μου πεποιθήσεις*, παρά, *έπειδή πιστεύω τίς πεποιθήσεις μου άντικειμενικές (ή έπειδή ή άλήθεια δέν χρειάζε*

ται τήν πειθώ), δίδω σκοπό στίς πράξεις μου τό ν' *άποκαλύψουν μιάν άλήθεια*.

Οί «μάζες» — αυτή ή μάλλον αντιφατική έννοια μιάς ύπάρχουσας πλύν ακαθόριστης ύλης — υποθέτω πώς υπόκεινται στή μία ή στήν άλλη δοξασία: πώς *οί έχοντες τήν εκάστοτε γνώμη δέν είναι παρά ψιλοί φορείς*, άπλώς *ετερόφωτοι*, μιά παθητική ουσία, πού τό πολύ πολύ νά άντιδρά, δηλαδή νά βρίσκεται σέ *άλληλεπίδραση* μέ τίς *ένιοτε έστίες* των δοξασιών (αυτό πού κάποτε λέγεται «*διαλεκτική σχέση*» ή «*άνάδραση*»).

Συγχρόνως, δέν είμαι *κυνικός*: θεωρώ πώς ή παθητική αυτή υπόστασή τους, ό *ετεροφωτισμός*, δέν είναι παρά άποτέλεσμα του μέχρι τουδε *κακού* ετεροφωτισμού τους. Πώς *μία* συγκεκριμένη δοξασία, ή ως εκ τούτου *κακή*, *εϋθύνεται* για τήν επικράτεια τής δοξασίας *έν γένει*, τής «*ιδεολογίας*», καί πώς ή δοξασία ή *όρθή*, κατ' ό *όρθή*, δέν είναι μιά *επιπλέον «δόξα»*. Είναι λοιπόν ή *έπιστήμη*, ή όποία, καίτοι διαδιδόμενη υπό τήν αναγκαία πλύν *άκατάλληλη* προς τό περιεχόμενό της μορφή τής μίας *επιπλέον* δοξασίας, θά δείξει *ώστόσο* (κατά τήν *πεποίθησή* μου) στους *ετερόφωτους* τό δικό τους *άληθινό* συμφέρον, τήν *έλευθερία* τους.

Εφόσον τό περιεχόμενο *επιβάλλεται*, διαδίδεται μέ τόν τρόπο πού διαδίδεται ή *ψευδής* δοξασία, δηλαδή ή *έλευθερία*, ως περιεχόμενο, διαδίδεται υπό τίς προϋποθέσεις παθητικότητας του παραλήπτη, πού *άπαντούν* στήν περίπτωση τής φαύλης *διδασκαλίας*, *οί όποίες* είναι μιά *μορφή* σύμφωνη προς τό δικό της, *άσύμφορο* για τή *μάζα*, *άνελεύθερο* περιεχόμενο.

Μ' όλα ταύτα θεωρώ πώς τό περιεχόμενο αυτό θά πρέπει νά καταργήσει τίς *σχετικές* συνθήκες: τής *δόξας* *έν γένει*, τής *μάζας*. Άρα ή *πεποίθηση* (ήθικη κατοχύρωση) δέν άφορά τό άν είναι *άλήθεια* μιά γνώμη *δίχως* νά δεσμεύει καί τήν *άντίληψη*, πού εκάστοτε *συνδυάζεται* μαζί της, για τή *σχέση* μεταξύ *άληθειας* καί *ψεύδους*, φαινομένου καί ουσίας, *δόξας* καί *έπιστήμης* — μιά *γνωσιοθεωρία*.

Η *άλήθεια* για τή «*μάζα*», μιάν ύλη πού στερείται ως τώρα (*όρθης*) *μορφής*, *επιβάλλεται*, *άρα* δέν είναι (όπως θά 'ταν λογικό, σύμφωνα μέ άλλη *άντίληψη* περί *άληθείας*, άλλη *γνωσιοθεωρία*) ένα περιεχόμενο μέ *δική του μορφή*, άλλη από τήν *επιβολή*, αλλά ή *επιβολή* είναι ή *μορφή* πού *άρμόζει* στήν *άνελεύθερη*, κατ' *έξοχήν* δοξασία, τήν *ιδεολογία*, πού ναι *ύπεύθυνη* για τήν *κατάσταση* *άμορφης* ύλης των πολιτών, τή *λεγόμενη* *άλλοτρίωση*, καί *χαρακτηρίζεται* μάλλον, *όπως* ή *τρομοκρα-*

τία, από τη χρησιμοποίηση των πολιτών ως μέσων. Έτσι τό περιεχόμενο (πού τό κρύβει ή αντίθετη μορφή), ή ουσία (πού φαίνεται άλλιώς), διαμένει έξω από τή σχέση πρὸς τούς άλλους, από τό τί τούς φαίνεται, τό φαινόμενο. Αὐτή ή δομή καθορίζει τή γνωσιοθεωρία τῆς τρομοκρατίας.

Τό περιεχόμενο τῆς πεποίθησης παραμένει ἀμιγές, ἄθικτο από τό φαινόμενο, γιατί ὁ ἀναλογισμός (ὅτι αὐτό γιά τό ὁποῖο εἶμαι πεπεισμένος δέν εἶναι μόνο πεποίθησή μου) παραμένει μία πεποίθηση (ή δεδαιωτική αὐτονομιοποίηση τῆς πεποίθησης). Ἀλλά τότε, πῶς νά ἄρει ή συγκεκριμένη δοξασία τό γεγονός τῆς πεποιθήσεως, τό καθεστῶς τῆς ἐν γένει δοξασίας, τήν *ιδεολογία*, τή δυνάμει ἐπ' ἀπειρον ἐπιστροφή τῆς ιδεολογίας, ὅταν ή μορφή, ὑπό τήν ὁποία ὑπάρχει, ὁ τρόπος ὑπαρξης τοῦ περιεχομένου, εἶναι ή «πεποίθηση». Τό ἀμιγές ἄρα ἀσπίλο περιεχόμενο παραμένει πεποίθηση, καί ἄρα δέν ἀποκτᾷ τή μορφή τῆς πραγματικότητας. Καί πάντως ἄχι στή συγκεκριμένη πράξη, ἀφοῦ ἔχει ἄλλο φαινόμενο, δηλαδή ἐντάσσεται σέ ἄλλη σχέση πρὸς τούς άλλους.

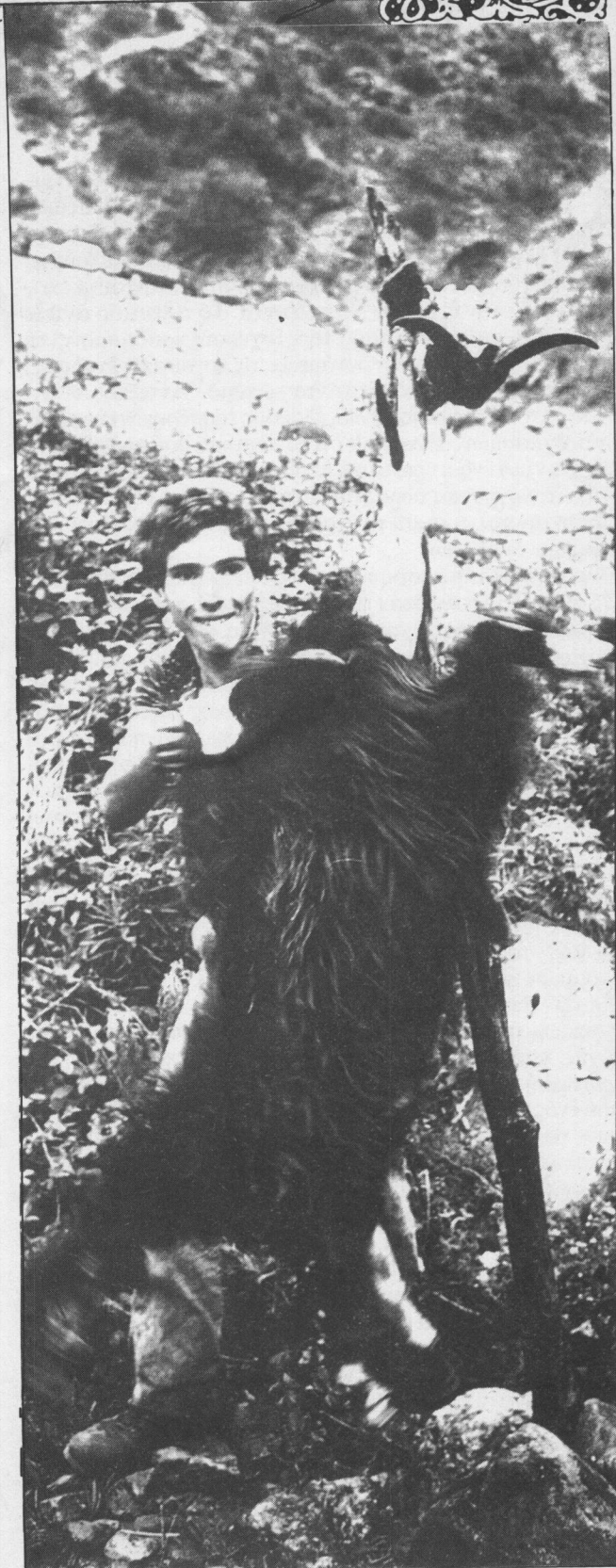
Μ' ἄλλα λόγια, εἶναι ἀντιφατική ή θέληση ἐπιβολῆς τῆς ἐλευθερίας στό θαμνό πού ή μορφή (ή χρησιμοποίηση ἄλλων ὡς μέσων καί ή ἀποδοχή τοῦ ὑποβιδιασμοῦ τους σέ «ὔλη») εἶναι ἀνάρμοστη γιά τό περιεχόμενο, ἀλλά ή διάγνωση αὐτοῦ τοῦ «ἀνάρμοστου» δέν ἰσχύει γιά κάθε γνωσιοθεωρία, παρά μόνο γιά ὁποια θεωρεῖ πῶς ὁ τρόπος ὑπαρξης κάποιου περιεχομένου διακυβεύει τήν ἀξία του, δηλαδή *προσδιορίζει* τό περιεχόμενο, πράγμα πού, ὅσο αὐτονόητο κι ἂν φαίνεται ὅταν λέγεται ἔτσι, δέν ἰσχύει ὅταν σκεφτόμαστε μέ ὄρους «πεποιθήσεως», διότι ἂν ή πρόθεση ὡς πρόθεση ἰσχύει μόνον ὡς ἐσωτερικό, καί τό ὁποῖο μπορεῖ ὡστόσο νά ἰσχύει ὡς τέτοιο ὡς ἀντικειμενικό, ἄρα ὁ τρόπος ὑπαρξης του δέν διακυβεύει τήν ἀξία του, δέν τό προσδιορίζει.

Ἡ ἐννοια «πεποίθηση» στηρίζεται ἔτσι δομικά σέ ἕναν ὀρισμό τῆς ἀλήθειας (μία γνωσιοθεωρία) ὁ ὁποῖος ἐπιτρέπει τήν ἀντίληψη περὶ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἐλευθερίας, ἐφόσον ή ἐπιβολή δέν θεωρεῖται ἀπαραιτήτως ὡς ἕνας τρόπος ὑπαρξης, πού ἀντιβαίνει πρὸς ἕνα περιεχόμενο ὀριζόμενο ὡς μή ἐπιβολή, διότι δέν θεωρῶ πῶς ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τελεῖται ή πραγματοποίηση τῆς πρόθεσης ὀρίζει κιόλας τό περιεχόμενό της.

Οἱ καλές (ἄχι κυνικές) προθέσεις, ἄσχετες πρὸς τό «φαινόμενο», τήν ἑτεροσχесία, εἶναι ἔτσι μᾶλλον ἐξ ὀρισμοῦ ἀπραγματοποίητες — δέν φταῖνε οἱ χειραγωγίες, πού ὁ τρομοκράτης ἀποτυγχάνει, φταίει μᾶλλον ή γνωσιοθεωρία, πού ὑποδαστάζει τό διάθημά του. Αὐτή προκαλεῖ κατ' ἀνάγκη τήν ἑτερογένεια τοῦ σκοποῦ.

Δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑποθέσουμε πῶς ἄλλαξαν τά μέλη τῆς ἑλληνικῆς τρομοκρατικῆς ομάδας, γιά νά ἐξηγηθεῖ ή πρόδηλη ἀλλαγὴ στήν ἐπιλογή των θυμάτων της ἀπό τήν πρό εἰκοσαετίας ἐναρξη τῆς δράσεώς της μέχρι πέρυσι.

Ἡ κατανόηση των δομικῶν προϋποθέσεων τοῦ τρομοκρατικοῦ ἔγχειρήματος, πού ἐκ των πραγμάτων ἐπιδροῦν ὀλοένα περισσότερο μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, καί πού ἐπιβάλλονται ἀσφαλῶς μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια ὅταν δέν συνειδητοποιοῦνται, μία καί παραμένουν ἔτσι ἐκτός ἐλέγχου, ἀρκεῖ θαρρῶ γιά νά φωτίσει τήν ὀλέθρια αὐτή ἐξέλιξη — ἀπό τήν ἐκτέλεση τοῦ ἐπὶ δικτατορίας βασανιστῆ μέχρι τόν φόνου τοῦ ἐπὶ δικτατορίας συνεργάτη τῆς Ντόιτσε Βέλλε.

ΕΦΗΜΕΡΗ ΓΑΛΗΝΗ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Κλείνουν φέτος πενήντα χρόνια από τον τελευταίο μεγάλο ευρωπαϊκό πόλεμο. Μισός αιώνας δεν είναι αμελητέα ποσότητα για ένα αγαθό συνήθως σέ ανεπάρκεια. Ή ήττα της Γερμανίας το 1945 φάνηκε να σηματοδοτεί την έναρξη ενός συστήματος ισορροπιών αντίστοιχου με εκείνο του 1815 στην ήττα του Ναπολέοντα. Το τελευταίο άντεξε περίπου για έναν αιώνα παρά τους ισχυρούς κραδασμούς: τη γέννηση νέων ευρωπαϊκών δυνάμεων, τις κοινωνικές εντάσεις, τον εθνικισμό, τον αποικιακό ανταγωνισμό. Άντεξε δέ, σέ αντίθεση με τό σύστημα του 1945, εξαιτίας έσωτερικών ευρωπαϊκών συσχετισμών. Έννοούμε ότι τό σύστημα πού προέκυψε τό 1815 ήταν μιά ένδοευρωπαϊκή υπόθεση ενώ τό αντίστοιχο του 1945 λειτουργήσε ως τώρα χάρη στή διχοτόμηση της Εύρώπης με βάση την πολιτική και τή στρατιωτική παρουσία δύο μη ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Η λειτουργικότητα του συστήματος ισορροπιών της περιόδου 1815-1914 εξασφαλιζόταν από οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Οικονομικούς με την έννοια της ευρωπαϊκής κυριαρχίας πάνω στην παγκόσμια αγορά, κυριαρχία πού επιβεβαίωσε και ενίσχυσε ή Βιομηχανική Έπανάσταση. Κοινωνικούς με την έννοια της άνόδου και της πολιτικής κυριαρχίας των μεσαιών τάξεων. Τό σύστημα του 1945 λειτουργήσε μέσα σέ μιά ατμόσφαιρα συνεχών ευρωπαϊκών κρίσεων — αποαποικιοποίηση έπικεφαλής — καθώς και σέ συνθήκες ύποτέλειας πού ό Ψυχρός Πόλεμος διαμόρφωσε και έγκατέστησε. Οί κοινωνικές διεργασίες της ήπειρου, στρεβλωμένες κάτω από τό βάρος ενός πολιτικού άδιεξόδου όπου δέσποζε ή άπειλή του πυρηνικού όλοκαυτώματος, λειτουργήσαν περιθωριακά, όπως λειτουργήσε έξάλλου και ή ευρωπαϊκή οικονομία σ' έναν κόσμο πού γνώριζε τον πολλαπλασιασμό των μη ευρωπαϊκών οικονομικών κέντρων.

Οί εξελίξεις του τέλους της δεκαετίας του 1980 άνέτρεψαν τά διπλωματικά και πολιτικά δεδομένα της ψυχροπολεμικής εποχής, συνεισέφεραν, όμως, έλάχιστα στην επανάκτηση της ευρωπαϊκής αυτοπεποίθησης. Στόν επαναπροσδιορισμό δηλαδή ενός συστήματος έσωτερικών ισορροπιών πού θά μπορούσε νά οδηγήσει την ήπειρο με έσωτερική συνοχή μέσα από τις πολύπλοκες συγκυρίες του μεταψυχροπολεμικού κόσμου. Οί ισορροπίες αυτές, περισσότερο από οικονομικές — χώρος όπου ή ευρωπαϊκή συμμετοχή έχει παραμεριστεί σέ δευτερεύουσα θέση —, δεν μπορεί παρά νά είναι κυρίως κοινωνικές.

Τό ζητούμενο είναι εκείνη ή κοινωνική ομάδα πού άφ' ενός θά έχει διευρωπαϊκή έμβέλεια και ισχύ, άφ' έτέρου θά λειτουργεί με τρόπον κοινωνικά συνεκτικούς, πού θά συστειρώνει γύρω από τά συμφέροντά της ευρύτερα στρώματα, πού θά προσαρμόζει τρέχουσες ιδεολογίες, πού θά άναδεικνύει ευρύτερα αποδεκτές προοπτικές. Στή σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία αυτόν τό ρόλο τον είχαν έπωμισθεί τά μεσοστρώματα, τά άστικά μεσοστρώματα για την άκρίβεια. Αύτή ή παράδοση, όμως, φαίνεται ότι λειτουργεί έλάχιστα στόν σημερινό ευρωπαϊκό χώρο. Άντίθετα, ή τάση παραγκωνισμού των μεσοστρωμάτων εκφράζεται με στατιστική διαύγεια. Στήν Άνατολική Εύρώπη, τό μικρό ποσοστό των πλουσιών-νεόπλουτων (1-2% του πλη-

θυσμού) πλουτίζει ραγδαία, τόσο ραγδαία όσο εξαθλιώνεται ένα πολύ σημαντικό τμήμα της κοινωνίας (στην «έπιτυχημένη», χωρίς άνεργία, Τσεχία πάνω από 20% του πληθυσμού ζει κάτω από τό έλάχιστο όριο διαβίωσης). Στή Δυτική Εύρώπη οί τάσεις εμφανίζονται λιγότερο άπειλητικές ή τουλάχιστον ραγδαίες, κινούνται, όμως, προς την ίδια κατεύθυνση. Η μεσαία τάξη ροκανίζεται κυρίως στα ήλικιακά άκρα της για νά αποφευχθούν οί εντάσεις. Η άπαξίωση του κράτους πρόνοιας σκορπίζει την άβεβαιότητα στίς μη παραγωγικές ήλικίες, σέ όσους βρίσκονται εκτός έργασίας, σέ όσους δεν διαθέτουν περιουσιακά άποθέματα. Η ικανότητα και ή δεξιότητα προς εργασία αποτελούν όλοένα και πιο έπισφαλή έγγύηση. Οί νέες γενιές των μεσοαστών άνακαλύπτουν ότι οί επενδύσεις σέ εκπαίδευση, ειδίκευση κλπ. διασφαλίζουν έλάχιστα τό δικαίωμα στην εργασία και άκόμα λιγότερο τό δικαίωμα σέ άξιοπρεπή ζωή. Η άβεβαιότητα καταλύει τή λειτουργία των μεσοστρωμάτων ως ένιαίο κοινωνικά χώρο και προκαλεί άποδιαρθρωτικά ρεύματα έσωτερικού ανταγωνισμού. Τό αύριο δεν μπορεί νά τους χωρέσει όλους.

Οί κοινωνίες των άκρων, οί κοινωνίες όπου υπάρχουν πολύ πλούσιοι και πολύ φτωχοί, έχοντας πρόσβαση στην έξουσία και θεατές του γίγνεσθαι, αισιόδοξοι για τό αύριο και καταθλιπτικά άπελπισμένοι, μπορούν νά υπάρξουν και νά λειτουργήσουν. Τό μπορούν, όμως, με όρους τελείως διαφορετικούς από εκείνους πού κυριάρχησαν στην Εύρώπη από τό 1815 — τό 1789 ίσως θά ήταν τό πιο σωστό — ως τις μέρες μας. Οί ισορροπίες θά πρέπει ριζοσπαστικά νά μεταβληθούν. Θά πρόκειται για ισορροπίες των άκρων, γεμάτες εντάσεις και συγκρούσεις, όπου ή συνοχή και ή όποια «συναίνεση» θά επιβάλλεται μέσα από διαδικασίες έπιβολής και δυναμικής άναμέτρησης. Η άνατροπή δέ της έσωτερικής «τάξης» δεν μπορεί νά αφήσει άνεπηρέαστη την έξωτερική. Η ευρωπαϊκή γαλήνη, όπως τή διαμόρφωσε τό 1945, βαδίζει πιθανότατα προς τό τέλος της.

Ο ΝΤΕΡΡΙΝΤΑ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΛΙΑΝΟΣ

Καί γιατί ή ιστορία τῶν ἐπιστημῶν ἐπειγόντως πρέπει νά διδάσκεται στά Λύκει

Τό Βῆμα τῆς 2ας Ἀπριλίου 1995 φιλοξενεῖ ἕνα ἄρθρο τοῦ κ. Θ. Π. Λιανοῦ, καθηγητῆ στό Οἰκονομικό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, μέ τίτλο Ἐναντίον τοῦ Ντερριντά! Τό τρίστηλο κείμενο στεφανώνεται ἀπό μιά φωτογραφία τοῦ Ντερριντά ἀπό τήν περίφημη πλέον διάλεξή του στό Γαλλικό Ἰνστιτούτο, ἀπλωμένη κι αὐτή σέ τρεῖς στήλες, ἐνῶ κείμενο καί φωτογραφία φέρουν τόν ὑπέρτιτλο Πῶς καί γιατί δέν κατάλαβα λέξη ἀπό τό βιβλίο του. (Ἐννοεῖται τό Φαντάσματα τοῦ Μάρξ, πρόσφατα μεταφρασμένο ἀπό τόν Κωστή Παπαγιώργη, στίς ἐκδόσεις Ἐκκρεμές.)

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτᾶ

Ο φεῖλω νά ὁμολογήσω ὅτι πολύ σπάνια ἔχω συναντήσει τίτλο, φωτογραφία, ὑπέρτιτλο καί συνολική διάταξη πού νά βρίσκονται σέ μιά τόσο ἀξιοπρόσεκτη ἁρμονία μεταξύ τους, ὅπως καί σέ μιά τόσο ἀκριβή ἀντιστοιχία μέ τό περιεχόμενο τοῦ κειμένου πού θέλουν νά ὀνομάσουν, νά σχολιάσουν καί νά κοσμήσουν. Ἄς προσπαθήσουμε νά δοῦμε συνοπτικά τό γιατί.

Πρῶτα πρῶτα, ὁ Ντερριντά ἐμφανίζεται στή φωτογραφία σοβαρός, ἀγέλαστος, μέ βλέμμα τόσο σκοτεινό ὅσο τό θέλει ἡ ἀχλύ πού συνοδεύει τό ὄνομά του. Ἄρα ὁ ὑπέρτιτλος τοῦ ἄρθρου, ὁ ὁποῖος, χάρις στή σελιδοποίηση, ἀποτελεῖ καί ὑπέρτιτλο τῆς φωτογραφίας, δικαιώνεται: Πράγματι, πῶς καί γιατί νά κατάλαβε κανεῖς λέξη ἀπό τό βιβλίο αὐτοῦ τοῦ βλοσυροῦ τύπου; Ὑστερα, ὁ Ντερριντά, ἄνετος μέσα στό πάλ ἀποχρώσεων σακάκι του (ὅπως δέν εἶχε παραλείψει νά ἐπισημάνει μέ μεγάλη ὀξυδέρκεια ὁ ἀρμόδιος δημοσιογράφος τοῦ Βήματος κατά τό ρεπορτάζ του ἀπό τήν ἐν λόγω διάλεξη), παρουσιάζεται νά σκέπτεται καί νά προσπαθεῖ νά ἐπικοινωνήσῃ τή σκέψη του κοινῶντας τό χέρι του μέ μιά ἀντιπαθητική δασκαλίστικη χειρονομία. Ὁ τίτλος τοῦ ἄρθρου τοῦ κ. Θ. Λιανοῦ, ὁ ὁποῖος, χάρις καί πάλι στή σελιδοποίηση, λειτουργεῖ ὡς γνήσια λεζάντα τῆς φωτογραφίας, δικαιώνεται κι αὐτός μέ τή σειρά του: Ὅς σύνθημα πού θέλει νά εἶναι, κινητοποιεῖ θετικά τό θυμικό τοῦ ὑποψήφιου ἀναγνώστη, τόν ὁποῖο ἡ ἴδια πάντα σελιδοποίηση ὑποχρεώνει νά κοιτάξῃ τή φωτογραφία πρῖν ἀρχίσει νά διαβάξῃ: Ἐναντίον τοῦ Ντερριντά! Ναί, ναί. Δηλαδή, «Βεβαίως εἶμαι μαζί μέ τό συγγραφέα τοῦ ἄρθρου καί ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ σκοτεινοῦ τύπου πού φαίνεται πῶς τολμᾷ νά σκέπτεται, ἐπιχειρώντας νά ἐπικοινωνήσῃ τή σκέψη του μέσα ἀπό ἀντιπαθητικές δασκαλίστικες χειρονομίες καί φορώντας πάλ σακάκι».

Ἀλλά ἡ ἀντιστοιχία πού μᾶς ἀπασχολεῖ ὀλοκληρώνεται καί τελειοποιεῖται μέσω τοῦ ρητοῦ συσχετισμοῦ τοῦ τίτλου μέ τόν ὑπέρτιτλο. Δηλαδή, ἂν ὁ ὑπέρτιτλος διαβαστεῖ, ὅπως ὀφείλει, ὡς ἐπεξηγηματικό σχόλιο τοῦ τίτλου, διαθέτουμε πλέον τήν ἀπολύτως ἀκριβή σύνοψη τοῦ τρίστηλου κειμένου τοῦ κ. Θ. Π. Λιανοῦ στήν ὀλόγητά του: «Ἐναντίον τοῦ Ντερριντά, ἐπειδή ἐγώ δέν κατάλαβα λέξη ἀπό τό βιβλίο του — καί τό παρακάτω κείμενο θά σᾶς ἐξηγήσει τό πῶς καί τό γιατί».

Αὐτή ἡ σύνοψη εἶναι ἀπολύτως δραστηκή ὡς τέτοια γιατί ὀθεῖ τόν ὑποψήφιο ἀναγνώστη νά σταματήσει σ' αὐτό

ἀκριβῶς τό σημεῖο, καθιστώντας περιττή τήν καθαντό ἀνάγνωση τοῦ κειμένου: Μέ πρωτοβουλία τοῦ ἴδιου τοῦ κ. Θ. Λιανοῦ καί μέ τά δικά του λόγια, μαθαίνουμε ὅτι ὁ κ. Θ. Λιανός δέν κατάλαβε λέξη ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ντερριντά. Κατά συνέπεια, ὅσα γράφει παρακάτω δέν μποροῦν νά μᾶς φωτίσουν καθόλου ὡς προς τό περιεχόμενο τοῦ ἐν λόγω βιβλίου. Στούς χαλεπούς δέ καιρούς πού ζοῦμε, μιά τέτοια ἀφοπλιστική εἰλικρίνεια, μιά τόσο καταλυτική δημόσια ὁμολογία συγκινεῖ μέν, ἀλλά, ὡς ἀσθηρᾶ προσωπική, δέν μπορεῖ νά ἀφορᾷ ἄμεσα παρά μόνον τόν κ. Θ. Λιανό καί τούς οἰκείους του. Κι αὐτός εἶναι ἕνας ἐπιπλέον λόγος πού μᾶς παρωθεῖ νά μή διαβάσουμε παρακάτω.

Ὅστόσο, τό κείμενο ὑπάρχει μπροστά μας, ὁπότε, ἐθισμένοι καθὼς εἴμαστε ἀπό τόν Τύπο καί τήν τηλεόραση νά παραδιάζουμε χώρους ἀκόμη καί αὐστηρά ἰδιωτικούς, δυσκολεψάστε νά ἀντισταθοῦμε στόν πειρασμό νά τό διαβάσουμε. Ἄν δέ τό κάνουμε, καί θά ἐπιβεβαιώσουμε ρητᾶ ὅτι ἡ παραπάνω σύνοψη εἶναι ὄντως ἀκριβέστατη ἀλλά καί θά συναντήσουμε ἕνα ἰδιότυπο ἐπιχείρημα, τό ὁποῖο, διατυπώμενο μέ ὄλη τή βαρύτητα πού φέρει ἡ ὑπογραφή του ἀπό ἕναν καθηγητῆ Πανεπιστημίου, μᾶς ὑποχρεώνει νά ζητήσουμε ἐπειγόντως ἀπό τό ὑπουργεῖο Παιδείας νά θεσμοθετηθεῖ τή διδασκαλία τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν στά λύκεια.

Συγκεκριμένα, τό κείμενο τοῦ κ. Θ. Π. Λιανοῦ χωρίζεται σέ δύο περίπου ἴσα μέρη. Στό δεύτερο (ἐλαφρῶς μεγαλύτερο) μέρος ὁ συγγραφέας σχολιάζει σύντομα τέσσερα διαφορετικά σημεῖα ἀπό τό ἐπίμαχο βιβλίο, τά ὁποῖα ὁ ἴδιος δέν κατάλαβε. Βέβαια, ὁ κ. Θ. Λιανός δέν ἰσχυρίζεται ἐδῶ ἀκριβῶς αὐτό. Θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι ὁ ἴδιος ὄχι μόνον νομίζει πῶς κατάλαβε, ἀλλά θεωρεῖ πῶς αὐτά πού κατάλαβε παραδιάζουν τόσο πολύ τό αὐτονόητο ὥστε νά ἀρκοῦν λίγες ἀράδες «κριτικής» γιά νά ἐπιστρέψουν τά πράγματα στήν παλαιά τους τάξη. Ὁ ὑπέρτιτλος «Δέν κατάλαβα λέξη ἀπό τό βιβλίο του» ἐπιδιώκει ἔτσι νά ἀποκτήσῃ ἕνα ἐλαφρῶς διαφορετικό νόημα: «Αὐτά πού λέει ὁ Ντερριντά παραδιάζουν τόσο πολύ τό αὐτονόητο ὥστε δέν καταλαβαίνω πῶς εἶναι δυνατόν κάποιος νά τά ἰσχυρίζεται».

Αὐτή, ὁμως, εἶναι μιά τόσο πλατιά διαδεδομένη καί τετριμμένη πλέον ἀντιμετώπιση τοῦ Ντερριντά ἀπ' ὅσους, ἐπιφανεῖς ἢ λιγότερο ἐπιφανεῖς, δέν κατάλαβαν πραγματικά λέξη ἀπό τό ἔργο του, ὥστε νά μήν τῆς ἀξίζει νά σταθοῦμε περισσότερο. Ἄλλωστε, τά ζητήματα πού ἀφοροῦν τούς ὄρους κατανόησης, ὑποδοχῆς καί πρόσληψης τοῦ

ντερριντιανού έργου είναι τόσα και τόσο διδακτικά καθ' ἑαυτά ὥστε νά ἀπαιτοῦν ἀντιμετώπιση ἐντελῶς ἄλλης τάξης, δηλαδή νά μὴν χωροῦν σέ ἓνα εὐκαιριακό σημείωμα, ὅπως τό παρόν. Ἐπιπλέον, ὁ ὑπογράφων δέν ἔχει καμιά ὀρεξή νά ποζάρει ὡς αὐτόκλητος ὑπερασπιστής ἢ αὐθεντικός ἐρμηνευτής τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἀφήνω λοιπόν ἀσχολίαστο αὐτό τό δεύτερο μέρος τοῦ κειμένου του κ. Θ. Λιανού, ἐπιμένοντας πάντα στό ὅτι ὁ ὑπέριτιλός του πρέπει νά διαβαστεῖ κυριολεκτικά καί ὄχι εἰρωνικά, γιά νά ἐρθῶ σέ αὐτό πού θεωρῶ ιδιαίτερα σημαντικό, δηλαδή τό «ἐπιχείρημα» πού ὑποδαστάζει τό πρώτο μέρος τοῦ κειμένου.

Γράφει ὁ κ. Θ. Π. Λιανός:

«... Συνειδητοποιῶ ὅτι δέν ἔχω καταλάβει τίποτα. Αἰσθάνομαι ντροπή καί ἀγωνία. Ἄδικα λοιπόν πήγαν ὄλ' αὐτά τά χρόνια σπουδῶν καί μελετῶν, ἄδικα

τά ξενύχτια στή βιβλιοθήκη, ἄδικα τά πτυχία; Μοῦ ἔχει κοπεῖ τό αἷμα...

Σκέφτομαι αὐτά πού ἔχω διαβάσει καί πού περηφανεύομαι πῶς κατάλαβα. Διάβασα Ἄριστο-Τέλη (Ἠθικά Νικομάχεια) καί τόν κατάλαβα, διάβασα Κάντ (*Fundamental Principles of the Metaphysic of Morals*) καί τόν κατάλαβα, διάβασα Μάρξ, τόν ἓνα, τούς πλείονες τοῦ ἑνός καί τόν κατάλαβα. Γιατί νά μὴν μπορῶ νά καταλάβω τόν Ντερριντά; Τό ἐρώτημα εἶναι κρίσιμο, τό ἐρώτημα εἶναι θανάσιμο...»

Δέν θέλω νά ἀμφισβητήσω ὅτι ὁ κ. Θ. Λιανός διάβασε καί «κατάλαβε» τά Ἠθικά Νικομάχεια, τό *Fundamental Principles of the Metaphysic of Morals*, πολλά ἴσως ἀπό τά ἔργα τοῦ Μάρξ. Τά διάβασε, ὁμως, καί τά «κατάλαβε», ἂν καί ὅπως τά «κατάλαβε», ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Δηλαδή με-

τά τούς αιώνες πού μεσολάβησαν από τή σύνταξή τους, αφού οί άμέτρητοι έκλαικευτές, σχολιαστές και κάθε λογής επίγονοι μόχθησαν, άναλώθηκαν, έκτέθηκαν, πολέμησαν, ό καθένας μέ τόν τρόπο του, γιά νά στηρίξουν τά έργα αυτά ένάντια στό άυτονόητα τής τρέχουσας «σοφίας» τής εποχής τους, διακινδυνεύοντας και πληρώνοντας συχνά ένα τίμημα έντελώς άλλης τάξης από εκείνο τής δικής τους «κατανόησης». Μόνον έτσι έφτασαν τά έργα αυτά νά στοιχειοθετούν σήμερα τούς κοινούς τόπους τής άδρόχους ποσίν επίκλησής τους, δηλαδή τά άυτονόητα τής δικής μας τρέχουσας «σοφίας».

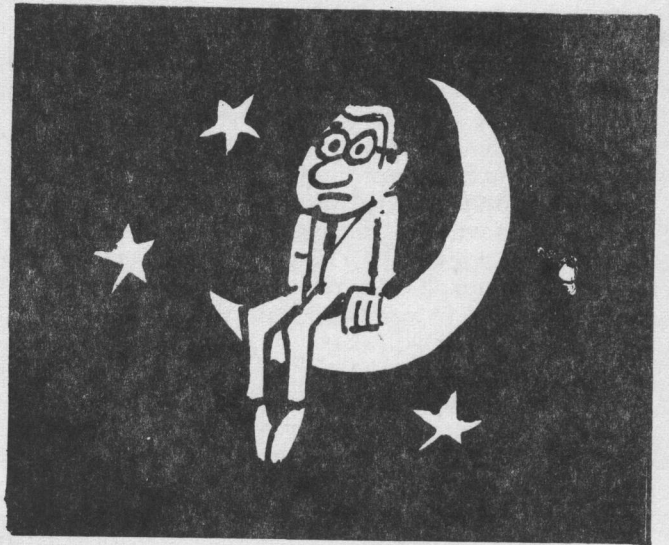
Μέ αυτό δεδομένο, τό όντως κρίσιμο, τό κυριολεκτικά θανάσιμο έρώτημα είναι άν τό σύγχρονο τών έργων αυτών άνάλογο του κ. Θ. Λιανού, μέ τά αντίστοιχα χρόνια σπουδών και μελετών, ξενύχτια στή βιβλιοθήκη, και πτυχία, θά «καταλάβαινε» τά έργα αυτά έν θερμώ, τήν εποχή πού γράφθηκαν. Νομίζω πώς δικαιούμαι νά είμαι βέβαιος ότι τό αίμα εκείνου του «Θ. Π. Λιανού» (όπως και του καθενός μας, άλλωστε) θά κοβόταν σίγουρα πολύ περισσότερο άν είχε νά ύποστηρίξει τόν Σωκράτη στή δίκη του, νά συμπαρασταθεί στον Κάντ κατά τίς προστριβές του μέ τήν πολιτική έξουσία και τίς άκαδημαϊκές κορυφές τής εποχής του, νά άκολουθήσει τόν Μάρξ στις λογής έξορίες του.

Επιπλέον, καθώς οί στοχαστές πού κοσμούν τή λίστα του κ. Θ. Λιανού έδρασαν μέχρι περίπου τά τέλη του 19ου αιώνα ένώ ό ίδιος δέν λαμβάνει καμιά πρόνοια νά περιστείλει τά όρια ισχύος του έπιχειρήματός του, δικαιούμαι νά συμπεράνω ότι τό έπιχείρημα αυτό (Τό ότι κατάλαβα ένα έργο του Άριστοτέλη, ένα του Κάντ και μερικά του Μάρξ είναι άρκετό γιά νά καταλάβω τόν Ντερριντά.

Όμως, δέν τόν καταλαβαίνω. Άρα ό Ντερριντά είτε είναι φύσει άκατανόητος είτε, πράγμα πού άνάγεται στό ίδιο, λέει άνοησίες) μπορεί νά εφαρμοστεί και σε άλλες σφαιρες του έπιστητού. Ό σπουδαστής του Πολυτεχνείου, μπορεί νά ρίξει τό έπιχείρημα, δίκην κοκτέιλ μολότωφ, στό κεφάλι του άτυχούς ύποψήφιου δασκάλου του πού θά μπει στήν τάξη γιά νά του διδάξει τή θεωρία τής σχετικότητας ή τήν κβαντική μηχανική: «Τό ότι κατάλαβα τόν Γαλιλαίο και τόν Νεύτωνα κατά τίς σπουδές μου στό Λύκειο είναι άρκετό γιά νά καταλάβω τόν Άϊνστάιν, τόν Χάιζενμπεργκ και τόν Ντιράκ. Όμως, δέν τούς καταλαβαίνω. Άρα αυτά πού μου λες γιά τή σχετικότητα του χρόνου, γιά τή δυαδικότητα σωματιδίου/ κύματος και γιά χώρου Χίλμπερτ μέ άπειρες διαστάσεις και μέ μιγαδικούς συντελεστές είναι καθαρές άνοησίες».

Μέ βάση τό έπιχείρημα του κ. Θ. Λιανού, ό Κάντορ (ό τής θεωρίας τών συνόλων) καλώς τρελάθηκε, ό Μπόλτσμαν (ό τής στατιστικής φυσικής) καλώς άυτοκτόνησε, ό Φρόνντ και ό Δαρβίνος καλώς κνηγήθηκαν όπως κνηγήθηκαν, αφού οί άκαδημαϊκές κορυφές τής εποχής τους, μετά τά δικά τους τόσα χρόνια σπουδών και μελετών, μέ τά άμέτρητα ξενύχτια στή βιβλιοθήκη και τα έντυπωσιακά πτυχία, δέν τούς κατάλαβαν και τούς πολέμησαν όπως μπόρεσαν.

Γιά νά ξανάρθουμε δέ στό φαινομενικά ειρηνικότερο σήμερα (άλλά μόνο φαινομενικά, όπως πιστοποιεί τό ίδιο τό κείμενο του κ. Θ. Λιανού), έκτιμώ λόγω πείρας ότι άν ό κ. Θ. Π. Λιανός, έκτός από *Ήθικά Νικομάχεια*, διάβαζε και τά *Φυσικά* του Άριστοτέλη, θά δυσκολευόταν ιδιαίτερα νά δεχθεί ότι ό δάσκαλος του Μεγάλου Άλεξάνδρου, ού και τήν μνήμη έντελειούμεν χάρις στήν κ. Σουβαλτζή, δέν ήταν ένα κοινός ήλίθιος, αφού, άνάμεσα στ' άλλα, δέν

ήταν ό δόλιος σε θέση νά καταλάβει ούτε τό νόμο τής άδρανείας ούτε τήν ύπαρξη του κενού. Ό Τόμας Κούν (ό τών Παραδειγμάτων και τών Έπιστημονικών Έπαναστάσεων) όμολογεί μέ παρηρησία ότι ή δική του πρώτη άνάγνωση αυτού τουλάχιστον του άριστοτελικού έργου τόν έφερε μπροστά σε αυτή άκριβώς τήν κρίση. Καί ότι ό ίδιος έμπνεύστηκε τήν έννοια του «Παραδείγματος» γιά νά μήν ύποκύψει εκεί άυτογελοιοποιούμενος.

Τέλος, καθώς *αυθόρμητα*, δηλαδή πριν μοχθήσουμε, λίγο - πολύ όλοι φέρουμε μιάν αντίληψη σαν αυτή του κ. Θ. Π. Λιανού, μπορώ νά διαβεβαιώσω τόσο τόν ίδιο όσο και τούς ύπευθύνους του ύπουργείου Παιδείας ότι συναντώ πλείστες όσες δυσκολίες γιά νά πείσω τούς σπουδαστές και τούς φοιτητές μου πώς τό γεγονός ότι ό Γαλιλαίος ταλαιπωρήθηκε επί χρόνια προκειμένου νά λύσει — ή ότι δέν κατόρθωσε καν νά λύσει— προβλήματα τά όποια άποτελούν ψωμοτύρι γιά τούς μαθητές τής πρώτης δέσμης δέν τόν καθιστά άυτόχρημα χαμηλότερου επιπέδου στοχαστή από τούς ίδιους. Τό γιατί ή ιστορία τών έπιστημών πρέπει έπειγόντως νά άρχισι νά διδάσκαται στή Μέση Έκπαίδευση γίνεται πλέον, έλπίζω, προφανές.

Ύστερόγραφο. Ό «κ. Θ. Π. Λιανός» πού περιφέρεται παραπάνω δέν είναι ύποχρεωτικά ό κ. Θ. Π. Λιανός άυτοπροσώπως. Ό Ντερριντά άνάμεσα στ' άλλα, και άνάμεσα σε άλλους, διδάσκει ότι κάθε κείμενο συγκροτεί τόν δικό του συγγραφέα, ό όποιος δέν ταυτίζεται ύποχρεωτικά μέ τόν φυσικό άυτουργό του ίδιου. Είναι κι αυτό ένα από τά παράδοξα τής γραφής. Π.χ. ό «κ. Θ. Π. Λιανός» πού ύπογράφει στό ίδιο φύλλο του *Βήματος* ένα κείμενο γιά τήν άπασχόληση τών πανεπιστημιακών είναι «άλλος». Τόσο δέ «άλλος» ώστε νά μήν δυσκολεύομαι νά συμφωνήσω μέ αυτόν στό περισσότερα άπ' όσα γράφει.

ΤΑ «ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ» ΤΟΥ ΔΙΟΦΑΝΤΟΥ

μιά έκδοση του Ροσντί Ρασέντ

ληλατημένη από τīs εκδόσεις Κάκτος

τῆς Βάσως Κιντή

«**Ε**, ὄχι καί νά κάψουμε τούς ἀρχαίους» ἐπιγράφεται κείμενο τῆς *Ἐλευθεροτυπίας* στίς 2 Μαρτίου, πού κοσμείται μέ φωτογραφία τοῦ Ὀδυσῆα Χατζόπουλου, τῶν ἐκδόσεων Κάκτος, στήν ὁποία εἰκονίζεται νά ἀγκαλιάζει μέ αὐταράσκεια καί καμάρι τό ἄγαλμα ἀρχαϊκῆς Κόρης. Ὁ τίτλος εἶναι ἡ «ὀργισμένη ἀπάντησή» τοῦ Ἑλληνα ἐκδότη σέ αἴτηση ἀσφαλιστικῶν μέτρων τοῦ Ροσντί Ρασέντ (Roshdi Rashed). Ὁ Ρασέντ, διακεκριμένος μαθηματικός καί ἱστορικός τῆς ἀραβικῆς ἐπιστήμης, ζητεῖ τήν ἀπόσυρση τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως τῶν τεσσάρων ἀραβικῶν βιβλίων τοῦ Ἑλληνα μαθηματικοῦ τῆς ἀρχαιότητος Διόφαντου, διότι ἡ ἐκδοση αὐτή ἀναπαράγει φωτογραφικά, χωρίς τήν ἀδεία του καί χωρίς τήν ἀναγνώριση τῆς ὀφειλῆς, δική του ἐπιστημονική ἐργασία. Ἡ ἐργασία τοῦ Ρασέντ συνίσταται στήν ἀνακάλυψη, τό 1971 σέ βιβλιοθήκη τοῦ Ἰράν, μιᾶς ἀραβικῆς μετάφρασης τοῦ 9ου αἰῶνα τεσσάρων βιβλίων τῶν *Ἀριθμητικῶν* τοῦ Διόφαντου —τό ἐλληνικό κείμενο τῶν ὁποίων σώζεται— καί στήν ἐν συνεχείᾳ ἐκδόσή τους, τό 1975 στά ἀραβικά, καί τό 1984 στά γαλλικά, στή σειρά *Les Belles Lettres*. Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Ρασέντ περιλαμβάνουν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου ἀπό τό χειρόγραφο καί σχολιασμό τόσο φιλολογικό ὅσο καί μαθηματικό.

Οἱ ἐκδόσεις Κάκτος ἀναπαρήγαγαν φωτογραφικά τή γαλλική ἐκδοση. Τά στοιχεῖα εἶναι συντριπτικά καί τά προσκομίζουν τόσο ὁ Ρασέντ στήν αἴτησή του ὅσο καί ὁ Ἑλληνας μελετητής τοῦ Διόφαντου, Γιάννης Χριστιανίδης, σέ βιβλιοκριτική του στήν *Καθημερινή* (31/5/94). Θά ἀναφέρω μόνο ἕνα. Οἱ σειρές καί οἱ σελίδες τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου στή δίγλωσση ἐκδοση τοῦ Κάκτου εἶναι ἀκριδῶς ἴδιες μέ αὐτές τῆς γαλλικῆς δίγλωσσης ἐκδόσεως. Μάλιστα, ὁ χώρος τόν ὁποῖο καταλάμβανε στή γαλλική ἐκδοση ὁ σχολιασμός μένει στήν ἐλληνική ἀσπίλωσ κενός. Κατά τά ἄλλα, ὡς ἐπιμελητής τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου ἀναφέρεται στό ἐσώφυλλο τοῦ ἐλληνικοῦ βιβλίου ὁ Ἑλληνοπαλαιστίνιος Σαμίρ Ἀσφούρ. Τί σόι ἐπιμέλεια ἔκανε ἀφού τό κείμενο εἶναι πανομοιότυπο μέ τοῦ Ρασέντ; Δέν τό ἀποκατέστησε δηλαδή ἀπό τό χειρόγραφο, ὥστε νά παρατηροῦνται διαφορές οἱ ὁποῖες σημειώνονται σέ ἄλλες ἐκδόσεις. (Πάνω ἀπό χίλιες εἶναι π.χ. οἱ διαφορές πού παρατηροῦνται μεταξύ γαλλικῆς καί ἀγγλικῆς ἐκδόσεως.) Ὅσο γιά τά σχόλια στήν εἰσαγωγή, εἶναι κατά λέξη μετάφραση διά-

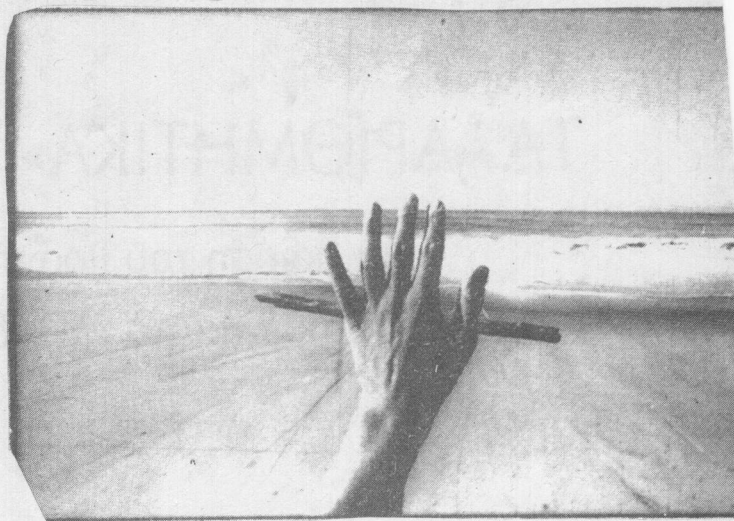
σπαρτων σχολίων τοῦ Ρασέντ στή γαλλική ἐκδοση. Οὔτε πάλι μπορεῖ ὁ Ἑλληνοπαλαιστίνιος Ἀσφούρ νά ἔκανε τή μετάφραση τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου, ἀφού ἀναφέρεται ἄλλη μεταφραστική ομάδα, ἡ ὁποία προφανῶς ἔκανε τή μετάφραση ἀπό τά γαλλικά. (Ἄλλη μιά καινοτομία τῶν ἐκδόσεων Κάκτος. Δέν ὑπάρχουν ἐπώνυμοι μεταφραστές ἀλλά ἡ «φιλολογική ομάδα τοῦ Κάκτου».)

Τί ἀπαντάει σ' ὅλα αὐτά ὁ Ὀδυσῆας Χατζόπουλος ἐκ μέρους τοῦ Κάκτου; «Εἶναι πρωτοφανές», λέει, «ἕνας ἀλλοδαπός μελετητής νά προσφεύγει στά ἐλληνικά δικαστήρια ζητώντας νά κοῦν ἀρχαῖα ἐλληνικά συγγράμματα. [...] Δέν θεωροῦμε ὅτι ὁ Ρασέντ συνέβαλε στό ἔργο τοῦ Διόφαντου σέ τέτοιο σημεῖο πού νά τοῦ ἐπιτρέπεται νά ἐπικαλεῖται πνευματικά δικαιώματα γιά ἕνα κείμενο τοῦ 250 μ.Χ.». Τί νά πρωτοσκολιάσει κανεῖς! Φαίνεται ὅτι ὁ Ὀδυσῆας Χατζόπουλος ἀγνοεῖ ἢ θέλει νά ἀγνοεῖ τί σημαίνει ἐκδοση ἑνός ἀρχαίου κειμένου. Φαίνεται νά νομίζει ὅτι τά ἀρχαῖα κείμενα γράφτηκαν, ἐκδόθηκαν (ἀφού ἔχουν οἱ συγγραφεῖς τους καί πνευματικά δικαιώματα —σκεφθεῖτε πόσα ὀφείλουμε στόν Πλάτωνα) καί κείτονται ἔκτοτε σκονισμένα καί ξεχασμένα σέ κάποια βιβλιοθήκη. Ὁ σύγχρονος ἐκδότης τους, ἀφού τά βρεῖ, δέν ἔχει παρὰ νά φυσηθεῖ τή σκόνη, νά βγάλει μιά φωτοτυπία, νά τά μεταφράσει καί νά τά βγάλει στήν ἀγορά. Ἐκδότης, ὅμως, ἑνός κειμένου δέν εἶναι ὁ ἐκδοτικός οἶκος, αὐτός πού βάζει τά λεφτά γιά νά τυπώσει ἕνα βιβλίο, αὐτός πού πληρώνει τόν συγγραφέα, τόν μεταφραστή, τό χαρτί ἢ τά δικαιώματα. Εἶναι ὁ ἐπιμελητής τοῦ κειμένου, αὐτός πού τό διασώζει τελικά ἀποκαθιστώντας το κατά τό δυνατόν στήν ἀρχική του μορφή. Ἡ ἀνασύσταση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί συνήθως τά κείμενα σώζονται σέ δεκάδες ἀντιγραφές καί μεταφράσεις, πολλές ἀπό τīs ὁποῖες ἔγιναν ἀπό ἀνθρώπους πού δέν εἶχαν σχέση μέ τό ἀντικείμενο, ὅπως π.χ. ἀπό μοναχοῦς. Ἡ σύγχρονη ἐκδοση κειμένου ἀπαιτεῖ θαθιές καί ποικίλες γνώσεις, γνώσεις παλαιογραφίας, ἱστορίας, φιλολογίας, καί βέβαια τοῦ συγκεκριμένου ἀντικειμένου στό ὁποῖο ἀναφέρονται τά χειρόγραφα, μαθηματικό, φιλοσοφικό, μουσικό κλπ. Πρέπει νά γίνει ἀντιπαροχή τῶν ἀντιγραφῶν, νά ἀφαιρεθοῦν οἱ προσθήκες, τά λάθη καί οἱ ἐπεξηγηματικές ἐπεμβάσεις τῶν ἀντιγραφῶν.

Σπύρος Τσακνιάς A propos Ἀναστοχασμοί καί σχόλια Στιγμή, 1995

Ἡ τέχνη τοῦ ἀφορισμοῦ, τοῦ ἀποφθέγματος καί τοῦ βραχέος στοχασμοῦ ἀποτελεῖ, θά μπορούσαμε νά ποῦμε, ἕνα ἰδιότυπο λογοτεχνικό εἶδος, τό ὅποιο ὑπερβαίνει τά ὅρια τῶν εἰδῶν, καθῶς, στίς καλύτερες περιπτώσεις, συνδυάζει τή διανοητική ἀκρίβεια τῆς δοκιμακῆς γραφῆς μέ τήν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ποιητικῆς ἐνάργειας. Τό Ἄ propos τοῦ Σπύρου Τσακνιά παρουσιάζει, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε (τουλάχιστον σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν ἑλληνικό χῶρο), μιάν ἰδιαιτερότητα μέσα στό πλαίσιο τῆς εἰδολογικῆς του ἰδιοτυπίας: εἶναι, ὅπως δηλώνει καί ὁ τίτλος του, ἕνα «ἀναστοχαστικό» βιβλίο. Πρόκειται γιά ἕνα σύνολο σύντομων σκέψεων πού γράφτηκαν μέ ἀφορμή στοχασμούς ἢ ἀφορισμούς πολλῶν καί διαφορετικῶν ἀνθρώπων, μέ τά κείμενα τῶν ὁποίων ὁ συγγραφέας διασταυρώθηκε κατά τίς ἀναγνωστικές του περιπλανήσεις. Μολοντί ὁ Τσακνιάς ἔχει ὡς ἀντικείμενό του τό σχολιασμό τῶν ἀπόψεων συγγραφέων, πολλοί ἀπό τοῦς ὁποίους σημάδεψαν τήν πνευματική πορεία τῆς ἀνθρωπότητας (Ἐρασμος, Μοντεσιέ, Κάντ, Γκαίτε, Μπάυρον, Νίτσε, Χάιντεγγερ, Βιτγκενστάιν κ.ἄ.), τό βιβλίο του, χάρις στήν ποιότητα καί τό ἦθος τῶν παρατηρήσεών του, διαφεύγει τόν κίνδυνο τῆς ἀσεβοῦς ἀναμέτρησης καί γίνεται ἕνα ἐνδιαφέρον καί ἐνίοτε ἐλκυστικό ἀνάγνωσμα, πού ἀπεικονίζει μιᾶ προσωπική στάση ἀπέναντι στά πράγματα καί στήν ἀνθρώπινη κατάσταση. Ἡ μόνη ἔλλειψή του, πού θά μπορούσε νά αἰσθανθεῖ κανεῖς —τό λέμε χωρίς καμία πατριωτική διάθεση—, εἶναι τό πολύ περιορισμένο ἑλληνικό του μέρος (ἀπό τοῦς ἑκατόν δέκα σχολιαζόμενους συγγραφεῖς μόνο πέντε εἶναι Ἕλληνες, καί αὐτοί ζῶντες). Ἡ νεοελληνική γραμματεία ἔχει νά ἐπιδείξει μιᾶ ὄχι ἀμελητέα ἀφοριστική-«στοχαστική» παράδοση (Ν. Μαυροκορδάτος, Κοραΐς, Σολωμός, Θ. Καΐρης, Λασκαράτος, Ἄρμ. Βράϊλας, Ροΐδης — γιά νά ἀναφέρουμε μερικούς μόνο ἀπό τοῦς παλαιότερους), τήν ὁποία θά ἄξιζε νά ἀναστοχαστεῖ κανεῖς.

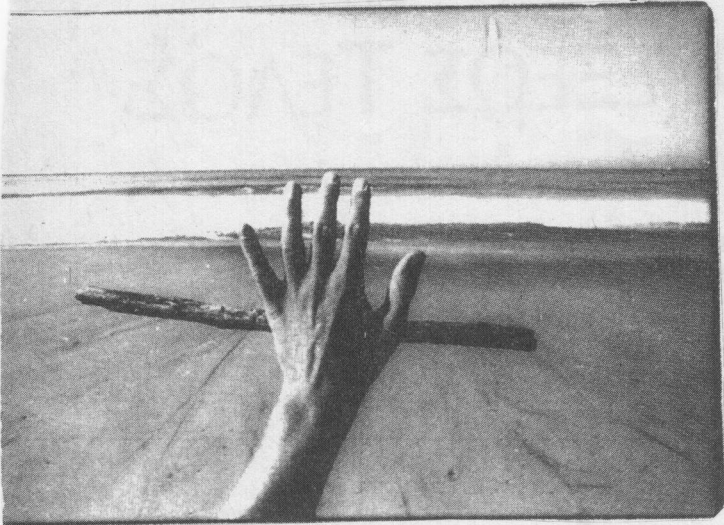
A.B.

Ἡ πνευματικός αὐτός μόχθος πού ἀπαιτεῖ ὑπεύθυνη καί σύνθετη δουλειά χρόνων δέν ἀναγνωρίζεται ἀπό τόν Ὀδυσσεά Χατζόπουλο. Γιατί ἄλλωστε; Δικός μας, Ἕλληνας, ὁ Διόφαντος, δικαίωμά μας νά τυπώσουμε τό ἔργο του καί δέν δίνουμε λογαριασμό σέ κανέναν. Θά μᾶς ὑποχρεώσει τώρα ἕνας ἄλλοδαπός, ἕνας τριτοκοσμικός Ἀραβας, νά κάψουμε ἀρχαῖα ἑλληνικά συγγράμματα; Τί κι ἂν αὐτά τά συγγράμματα δέν θά ὑπῆρχαν ἂν αὐτός ὁ Ἀραβας μελετητής ἢ κάποιος ἄλλος, κατά κανόνα ἄλλοδαπός, δέν τά ἔφερεν στό φῶς, δέν τά ἔκανε αὐτά πού εἶναι; Αὐτοί οἱ κουτόφραγχοι καί οἱ ἀφελεῖς Ἀραβες τῆς Ἀνατολῆς μᾶς τό χρωστᾶνε. «Εἶναι κοινό κτήμα τῆς ἀνθρωπότητας τό ἔργο τῶν ἀρχαίων. Καί σίγουρα δέν χρειάζεται ἄδεια ἀπό κανέναν γιά νά ἐκδοθεῖ», λέει ὁ Ὀδυσσεάς Χατζόπουλος στήν Ἐλευθεροτυπία. Μαγιά! Κάντε ἐσεῖς, γραφιάδες, τή δουλειά καί φέρτε τα σέ μᾶς στοῦς Ἕλληνες, στοῦς ἀπογόνους τῶν μεγάλων στοχαστῶν, στοῦς κληρονόμους τῆς σκέψης τους. Δικά μας εἶναι. Δέν ἀναγνωρίζουμε νόμους, διεθνεῖς, ἑλληνικούς, οὔτε δικαίωματα ξένων πάνω σ' αὐτά. Αὐτό μᾶς ἔλειπε, νά μᾶς δάλουν οἱ ξένοι νά κάψουμε σέ πυρά τά βιβλία μας, τήν ψυχή μας. Ὁ Ρασέντ δέν ἀπαίτησε νά καοῦν τά βιβλία, οὔτε κἀν ἀπαίτησε ἀμοιβή γιά τά δικαίωματα. Ζήτησε ἀπλῶς νά ἀποσυρθοῦν καί νά ἀναγνωριστεῖ σέ τυχόν νέα ἐκδοσῆ ἢ ὀφειλή στή δική του πνευματική ἐργασία. Ψιλὰ γράμματα γιά τόν Ἕλληνα ἐκδότη. Αὐτός πήρε συνήγορο τόν Πλεύρη (κυριολεκτικά — τό διευκρινίζω γιά νά μή θεωρηθεῖ σχῆμα λόγου) καί προχωρεῖ στήν ἐθνική μας διαπαιδαγώγησι.

Εἶναι πράγματι κρίμα ἡ ἐλληνική γραμματεία νά ἀφήνεται στά χεῖρια ἀνεύθυνων ἰδιωτῶν. Εἶναι κρίμα πού ἡ ἐπισημονική κοινότητα, ἡ κοινωνία, δέν ἀντιδρᾷ σ' αὐτή τήν εὐτέλεια.¹ Ἡ ἐλληνική σκέψη σωρηδόν, μαζικά στό τυπογραφεῖο, καί μέσω τῶν κουπονιῶν τῆς Ἐλευθεροτυπίας σέ κάθε ἑλληνικό σπίτι.² Τό ἐνδιαφέρον τοῦ Κάκτου καί τῆς Ἐλευθεροτυπίας δέν ἐστιάζεται προφανῶς στό νά μάθουν οἱ Ἕλληνες τήν ἱστορία τους ἢ ἔστω τήν κληρονομιά τους. Τόσο πρόχειρα πού ἐνεργοῦν καί τόσο ἀγοραῖα, προδίδουν πῶς ἀφήνονται, ἂν δέν καθοδηγοῦν, στίς οἰσθηλατήσεις τοῦ καιροῦ. Λένε ὀρισμένοι πῶς ἐπιτελοῦν ἔργο ἐθνικό.

Αὐτό δέν εἶναι ἔργο ἐθνικό. Εἶναι λαϊκισμός καί ἰδεολογία. Δέν ὑποστηρίζει κανεῖς νά μὴν θγάξουν οἱ ἐκδότες στήν ἀγορά τοῦς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς. Οὔτε

τούς ζητάει νά υποκαταστήσουν τήν Ἀκαδημία ἢ τό Πανεπιστήμιο. «Μέ κατηγοροῦν», ἔλεγε εἰρωνικά ὁ Ὀδυσσεύς Χατζόπουλος, σέ συνέντευξή του στήν τηλεόραση, «ὅτι δέν ἔχω στά βιβλία μου τό apparatus criticus». Ποιός τοῦ ζήτησε νά τό ἔχει; Τοῦ ζήτησαν νά μὴν τό κλέβει! Ἄς βγάλει χρηστικές ἐκδόσεις ἀλλά νά εἶναι σοδαρές, νά σέβονται τόν ἀναγνώστη καί τό ἔργο, νά ἀναγνωρίζουν τίς ὀφειλές. «Ἐλήφθησαν ὑπόψη οἱ στερεότερες ἐκδόσεις Oxford Classical Textes, BSB B.G. Teubner, Loeb Classical Library, Les Belles Lettres καί ἄλλες», σημειώνεται στό ἐσώφυλλο τῆς σειρᾶς «Οἱ Ἕλληνες» τῶν ἐκδόσεων Κάκτος. Δηλαδή ὅλα, δηλαδή τίποτα. Ἕνα πασάλεμμα, χωρίς συγκεκριμένη καί ἐπάνυμη ἐρμηνευτική καί ἐκδοτική γραμμή. Σαλταρισμα καί ὄ,τι προκύψει.

Ἔχει πολλές φορές ἐπισημανθεῖ ὅτι δέν ὑπάρχουν ἔγκυρα ἑλληνικά λεξικά, ἐπίσημες ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων γιά τούς ὁποίους τόσο κοπτόμεθα. Τό ἐπίσημο λεξικό τῆς ἐποχῆς εἶναι αὐτό πού μοιράζεται στή «Mega Banca» καί στό ὁποῖο καταχωρίζεται ὡς ὀρθή ἡ λέξη «ὁ ψήφος» μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι λέγεται. Καί ὁ «Ὀκτώμβριος» λέγεται. Θά τό δάλουμε κι αὐτό; Τώρα ἔχουμε τυπωμένο καί τό σύνολο τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας μέ τούς ὄρους πού περιγράψαμε προηγουμένως. Νά περιμένουμε ὅτι θά ἀντιδράσουν διά τῆς κριτικῆς ἢ ἀκόμα καλύτερα διά τῆς παραγωγῆς αὐτῶν πού μᾶς λείπουν τό Πανεπιστήμιο ἢ ἡ Ἀκαδημία;

1. Νά σημειώσουμε, ὠστόσο, στή συγκεκριμένη περίπτωση τήν τολμηρή συνηγορία ὑπέρ τοῦ Ρασέντ τοῦ κ. Νεγρεπόντη, καθηγητῆ τοῦ Μαθηματικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καί τοῦ κ. Χριστιανίδη, οἱ ὅποιοι ὑπέστησαν ἀκόμη καί τή χυδαίότητα τῶν ἀνώνυμων ἀπειλητικῶν τηλεφωνημάτων.

2. Α propros, εἶδα πρῖν ἀπό λίγο στήν τηλεόραση τήν ἐξῆς διαφήμιση: ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος στό σπίτι σας μόνο μέ τρία κουτόνια τῆς Ραδιοτηλεόρασης! — Ἡμαρτον, Παναγία μου!

Πλάτων Ροδοκανάκης Μέσα στά γιασεμιά

Φιλολογική ἐπιμέλεια: Ἄννα Κατσιγιάννη,
ἐκδόσεις Νεφέλη, 1995

Ἡ ἀνακάλυψη ἄγνωστων ἢ λησμονημένων ἔργων γνωστῶν συγγραφέων πολύ σπάνια μᾶς προσφέρει ἀναγνωστική ἱκανοποίηση ἀνάλογη μ' ἐκείνη τῶν γνωστῶν τους κειμένων. Συνήθως τά εὐρήματα εἶναι ἔργα τέχνης μέτρια ἢ ἀσήμαντα, πού θά ἦταν καλύτερα νά μὴν εἶχαν βρεθεῖ. Δέν συμβαίνει τό ἴδιο μέ τό *Μέσα στά γιασεμιά*. Δημοσιευμένο μεταθανάτως τό 1923 καί λησμονημένο ἐντελῶς ἔκτοτε, τό μακρὺ αὐτό διήγημα εἶναι πράγματι «ὄ,τι ἀρτιότερο ἔχει νά παρουσιάσει ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἀφηγηματικῆς ὀργάνωσης καί τῆς ἐκφραστικῆς ὀριμότητας ἡ τέχνη τοῦ Πλάτωνος Ροδοκανάκη».

Ἡ ὑπόθεση τοῦ διηγήματος ἀναφέρεται στίς καθημερινές προσωπικές καί κοινωνικές σχέσεις μιᾶς ἑλληνικῆς ἀστικῆς οἰκογένειας τῆς Σμύρνης τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νά ἀνέλθει κοινωνικῶς μέσα ἀπό τήν ὑποτιθέμενη εὐρωπαϊκοῦ τύπου ἐκπαίδευση καί τό γάμο της πρωτότοκῆς κόρης. Τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ διηγήματος γιά τήν τελική ἀποτίμησή του συνολικοῦ ἔργου τοῦ Ροδοκανάκη βρίσκεται στό ὅτι ὀλοκληρώνει μιά τάση προσχώρησής του στό ρεαλισμό, ἡ ὁποία, «ὅσο καί ἂν σέ κάποιες στιγμές της γίνεται ποιητική, δέν ρέπει κατά κανένα τρόπο πρὸς τίς προηγούμενες αἰσθητικές ἀναζητήσεις τοῦ συγγραφέα».

Τό λιτό εἰσαγωγικό σημείωμα τῆς ἐπιμελήτριας τῆς ἔκδοσης, Ἄννας Κατσιγιάννη, τοποθετεῖ τό ἔργο στή σωστή του βάση, ἀποφεύγοντας τόν κίνδυνο τῆς ὑπερεκτίμησής πού ἐγκυμονοῦν αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἀνακαλύψεις. Πειστική ἢ χρονολόγησι τοῦ διηγήματος (1913 κ. ἔξ.) καί ἡ περιγραφή τῆς ρεαλιστικῆς πλευρᾶς τοῦ Ροδοκανάκη, καί καίριες οἱ παρατηρήσεις της γιά τήν (ἔπειτα ἀπό τήν ἄκρατη δημοτικότητα τῶν προηγούμενων πεζογραφημάτων του) γλωσσική «ἀνάκρουση» τοῦ συγγραφέα πρὸς μιάν ἀστική δημοτική, πρόδρομη ἀνάλογων ἀναζητήσεων τῶν συγγραφέων της γενιᾶς τοῦ '20.

Α.Π.

ΛΟΓΟΥ ΠΕΡΙ ΟΡΕΞΕΩΣ ΤΕΛΟΣ

του Διονύση Καψάλη

Ὁμολογῶ ὅτι ὀργίζομαι ὅταν βλέπω αὐτά τὰ πράγματα πού ντύθηκαν διβλίια νά κουρνιάζουν στά ράφια, σάν ψευδεῖς ἅγιοι, σφετεριστές ἀληθινῶν ναῶν, τῶν ἀδύτων παρείσαστοι, καί νά ἐκτοπίζουν τούς νόμιμους ἐνοίκους.

CHARLES LAMB

Χορηγίες, βραβεῖα, ἀντιμισθίες, διαφημίσεις, ἐκπομπές, γυαλιστερές συνεντεύξεις, παρουσιάσεις, σέ πολυτελή ξενοδοχεῖα· λαμπρός καινούργιος κόσμος, πολύ μακριά ἀπό τόν κόσμο τοῦ Βικέλα· κι ἕνας ἀδιάκοπος καινούργιος θόρυβος, ἐκκωφαντικός, ἑκατομύρια συσκευές νά μεριμνοῦν νυχθημερόν γιά τήν ἐνημέρωσή μας καί νά πολιορκοῦν ἀνη· ὥς ἐκεῖνο τό ἐλάχιστο δίωρο ἢ τρίωρο στή ζωή μας· τό παιδί πού διαβάζει λίγο προτοῦ τό πάρει ὁ ὕπνος (πού εἶχε μείνει;), τόν ἔφηβο πού προβληματίζεται γιά τήν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ καί τό οἰκτρό κατάντημα τῆς Δημιουργίας Του (μήπως ἔχει δίκιο ἐν τέλει ὁ μέγας Ἱεροξεταστής;), τό ζεύγος τῶν παραθεριστῶν στήν παραλία, ἐφοδιασμένο μέ κρέμες ἀντιηλιακές, μέ γυαλιά ἡλίου καί μ' ἕνα ἀργόπλοο διβλίιο ὁ καθένας (ἀβάσταχτη ἐλαφρότητα), τόν ἄλλον πού ψάχνει καφενεῖο νά κρυφτεῖ μ' ἕνα διβλίιο στήν τσέπη (τί ὁμορφες, τί βολικές πού ἦσαν ἐκεῖνες οἱ ἐκδόσεις τοῦ Γαλαξία!), τόν ἄντρο πού καταδροχθίζει ἕνα μυθιστόρημα σέ δύο λεπτές νύχτες (νά 'ταν κι ἄλλο τόσο!). Τέτοιοι περίπου εἶμαστε ὅλοι οἱ ἀναγνώστες: ἕνα λειψό σύμπαν ἀπό δίωρα ἢ τρίωρα, ἀτελέσφορα καί φευγαλέα, μέσα στά ὅποια, ὅμως, διεκπεριώνεται ἀφανῶς κάτι πολύτιμο ἀπό τήν ἀνθρωπότητά μας. Ἀλλά φαίνεται πῶς αὐτό τό δίωρο ἢ τρίωρο τῆς κατά μόνας ἀνάγνωσης ἔχει ἀκόμη πολύ ψωμί γιά ὄλους, τόσο ὥστε νά ἀποτελέσει καί ἀντικείμενο διεκδικήσεων, ἀντεγκλήσεων, συλλογικῶν φαντασιώσεων καί ἔθνικης πολιτικῆς.

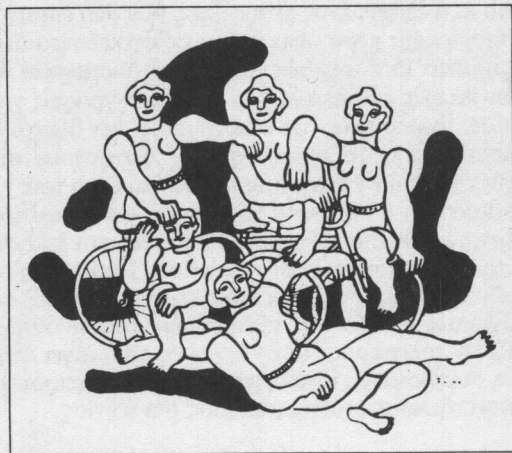
Κι εἶχαμε μείνει, τό προηγούμενο δεκαπενθήμερο, μέ ἐκεῖνον τόν μικρό ἀντιρρησία, κάπου στό βάθος τῆς τάξης, νά δυσανασχετεῖ μέ τόση προφανή κατάχρηση τοῦ ἔθνικος. Ὅχι, ἡ δυσαρέσκειά του —καί ἡ ἀμνηχανία του μαζί— δέν προέκυψε γενικῶς καί ἀορίστως ἰδεολογική. Καθώς ἀκουγε νά μιλοῦν περί "ἔθνικης πολιτικῆς διβλίου", τοῦ ἦρθε ἔξαφνα στό νοῦ μιά εἰκόνα ἀπό τήν τηλεόραση. Πρέπει νά ἦταν ἕνα ἢ δύο χρόνια πρίν (δέν θυμᾶται πότε ἀκριβῶς), ὅταν ὁ Νίκος Δήμου, κατά τή διάρκεια μιᾶς σοβαρῆς περιποιήσεως συζήτησης, τήν ὅποια διηύθυνε, προκειμένου νά εἰκονογραφήσει κάποιο ἐπιχείρημά του (δέν θυμᾶται ποιό ἀκριβῶς), ἔδειξε —μέ ἐκδηλῆ ἀποστροφή στά λόγια καί στήν ἔκφρασή του— μιά στοίβα ἀπό διβλίια στό τραπέζι ἐμπρός του· κι ἄρχισε τότε νά λοιδορεῖ τούς "δημοδιδάσκαλους τῆς ἐπαρχίας" πού γράφουν (ὅπως πιστεύουν, οἱ νήπιοι) ποιήματα —ποιήματα!— καί ἔχουν μάλιστα τό θράσος νά τοῦ τά ἀποστέλλουν ταχυδρομικῶς. Καί τί νά τούς πεί, αὐτός, τί νά τούς ἀπαντήσει;

Καί τοῦ ἦρθε τότε, τοῦ μικροῦ ἀντιρρησία, αὐτή ἡ τηλεοπτική εἰκόνα στή μνήμη, γιατί ἔμοιαζε αἴφνης νά συ-

νοψίζει ὁ,τι ἀντιπαθοῦσε περισσότερο ὡς ἀναγνώστης: μιά πνιγηρή ἀτμόσφαιρα ἐκσυγχρονισμένης ἰδιοτέλειαις καί ἔπαγγελματισμοῦ, μιά ἄνωθεν χορηγούμενη —δίκην θεραπείας— ἰδεολογία τοῦ ἐπαγγελματία συγγραφέα νά αὐτοσυστήνεται σάν πρότυπο πολιτισμοῦ. Δέν ἦταν μόνον ἡ τρομαχτική ἀλαζονεία τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος, ἔχοντας —ἐλέω τοῦ μέσου— ἀπροσμάχητο τό δικό του κύρος (ὥστε κανεῖς νά μήν μπορεῖ νά πει: τά δικά σου ποιήματα πιστεύεις ὅτι εἶναι καλύτερα ἀπό τοῦ δημοδιδασκάλου;), μποροῦσε πλέον ἀπό τοῦ μέσου καί ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς νά κατακεραυνῶσει τά ἴψωνια· δέν ἦταν μόνον αὐτό. Κάτι ἀκόμη χειρότερο ἀκουγόταν ἀπό τό βάθος τῶν λέξεων: Νά τελειώνουμε ἐπιτέλους μέ αὐτόν τόν κόσμο τῶν ἐρασιτεχνῶν, τῶν ψώνιων τῆς ἐπαρχίας, τῶν δημοδιδασκάλων! Χορηγήστε μας, ἐπιτέλους, ἂν θέλετε νά ἔχετε πολιτισμό. Ὁ Νίκος Δήμου, ἔτσι ὅπως μίλησε ἢ ὅπως ὑποδύθηκε τό κύρος του στήν τηλεόραση, ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τοῦ ἐπαγγελματία συγγραφέα τῆς ἔθνικης πολιτικῆς διβλίου, ὁ ἄξιος πρόδρομος τῆς. Χρειαζόταν μόνον ἀλλαγὴ τοῦ προσήμου: τό ἀρνητικό (καθότι προπετές, ἴσως δέ καί σύμμαχο τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας) νά διαφημιστεῖ σάν θετικό· δηλαδή τό πνεῦμα τοῦ κνυλισμοῦ καί τά ἦθη τῆς ἀγορᾶς νά μετονομαστοῦν σέ ἔθνικη πολιτική. Ὅπερ καί ἐγένετο.

Καί τότε θά ἦταν πού σκέφτηκε, ὁ μικρός ἀντιρρησίας, ὅτι ἂν δάλουμε τά πράγματα στή ζυγαριά, ἂν τά σκεφτοῦμε ψύχραιμα καί ὅσο μποροῦμε συνολικά, θά δοῦμε ὅτι εἶναι ἐν τέλει προτιμότερος ὁ κόσμος στόν ὁποῖον —ὡς σήμερα ἀκόμη— μπορεῖ ὁ καθένας (δημοδιδάσκαλος τῆς ἐπαρχίας, ὀργίλος ποιητής τῆς πρωτεύουσας ἢ ὁ,τι ἄλλο) νά ἐξοικονομήσει ἑκατό ἢ διακόσιες χιλιάδες δραχμές καί νά τυπῶσει τό διβλίιο του ἰδίους ἀναλώμασιν· ὅτι συνολικά, ὡς πολιτισμός, εἶναι καλύτερος αὐτός ὁ κόσμος, ὁ σχεδόν δικός μας, ἀπό τόν ἄλλον μέ τίς χορηγίες καί τίς παχυλές προκαταβολές· ὅτι ἡ κοινωνία ἢ ὁποῖα περιθάλλει ἀκόμη καί τά ψώνια τῆς, εἶναι μιά κοινωνία —πῶς νά τό κάνουμε— πιό δημοκρατική καί πιό πολιτισμένη ἀπό τήν ἄλλην, ἢ ὁποῖα οὕτως ἢ ἄλλως δέν παραδίδεται ποτέ καί σέ κανέναν χωρίς ἀνταλλάγματα.

Καί δέν μποροῦμε ἄραγε, ἀναρωτήθηκε τότε ὁ μικρός ἀντιρρησίας, νά ἔχουμε καί τά δύο — καί τήν πίτα (τήν κοινωνική ἀλληλεγγύη) ὀλάκερη καί τόν σκύλο (τόν ἐπαγγελματία συγγραφέα) χορτάτο; Πέραν ἑνός σημείου, ὅχι, δέν γίνεται νά τά ἔχουμε καί τά δύο. Ὅταν παραβιάζονται τά ὅρια τῆς ἀντοχῆς μιᾶς κοινωνίας καί τό κοινό μέτρο τῶν πραγμάτων, τότε ἀναπόφευκτα ὁ καινούργιος κόσμος εἶτε θά καταπιεῖ τόν παλιό εἶτε θά τόν μετατρέψει σέ γαφρικό ἐρεῖπιο πρὸς ἀναπαλαίωση. Καί τό ὄριο αὐτό τό

έχουμε ήδη παραβιάσει πρό πολλού. Τό παραβιάσαμε μέ τήν επέκταση τού πνευματικού δικαιώματος από τά πενήντα στά έβδομήντα χρόνια μετά τό θάνατο τού δημιουργού. Τόν παραβιάζουμε όταν συγγραφείς καί εκδότες (κάποιοι συγγραφείς καί κάποιοι εκδότες) συζητούν, όπως μαθαίνω ότι έγινετο προσφάτως, γιά τό πώς θά επιβληθεί ή είσπραξη συγγραφικού καί εκδοτικού ποσοστού από τίς φωτοτυπίες. Τό παραβιάζουμε όταν άφελώς καί έντελώς άνιστόρητα καταρτίζουμε έθνική πολιτική βιβλίου στηριζόμενοι στό ιδεολόγημα ότι ό "Έλληνας συγγραφέας πάσχει κατά παράδοσιν από έλλειψη κοινωνικού κύρους. Γιατί τό μόνο σίγουρο είναι ότι ή νεοελληνική κοινωνία δέν περιφρόνησε καί δέν ύποτίμησε τούς συγγραφείς της. Άπεναντίας, δέν νομίζω νά ύπήρξαν πολλές σύγχρονες κοινωνίες στίς όποίες ή φιλολογία (καί όλοι οί συναφείς κλάδοι, ιστορικοί, αρχαιολογικοί κλπ.) νά κατείχε θέση τόσο προνομιούχο στή συλλογική συνείδηση όσο στήν Έλλάδα. Καί είναι κατά συνέπεια έντελώς έσφαλμένη ή μετατόπιση τού συλλογικού ενδιαφέροντος, τήν όποία —θέλοντας καί μή— επιχειρεί τό ύπουργείο, από τόν όρίζοντα τής παιδείας (όπου τό πρόβλημα τής ανάγνωσης καί τού βιβλίου μπορεί νά έμφανιστεί μέ τίς πραγματικές ιστορικές καί κοινωνικές του διαστάσεις) σ' έναν άορίστως φιλελεύθερο όρίζοντα ψευδούς παγκοσμιοτήτας, όπου κανοναρχεί ή γλώσσα τής προβολής, τής διαφήμισης, τού επιχορηγούμενου πολιτισμού καί τού επαγγελματία συγγραφέα.

Καί δέν χρειάζεται ειδική φιλοσοφία γιά νά καταλάβουμε ότι ό 'συγγραφέας' ό όποιος τριβελίζει τή δημοσιογραφική κατά βάσιν συνείδηση των περισσότερων συντακτών δέν είναι θεβαίως ό φιλόσοφος, ό δοκιμιογράφος, ό ιστορικός, αλλά ό κατασκευαστής αφηγηματικής πεζογραφίας. Καί δέν χρειάζεται καί ιδιαίτερη άνάλυση γιά νά προβλέψουμε ότι ή ύπουργική παρέμβαση θά δημιουργήσει κίνητρα γιά τήν παραγωγή μιās όρισμένης κατηγορίας βιβλίων καί συγγραφέων, στήν όποία πάλι ό 'μυθιστοριογράφος' (δηλαδή ό έμπορικότερος δυνάμει συγγραφέας) θά έχει τή μερίδα τού λέοντος. Αύτόν άφορούν οί χορηγίες, οί μεταφράσεις, οί προσκλήσεις, οί άντιμισθίες — κυρίως αύτόν. Αύτός είναι τό πρότυπο τού επαγγελματία συγγραφέα πού άνταποκρίνεται συνολικά στά προτεινόμενα μέτρα, αυτός

ένσαρκώνει τό πνεύμα τής έρευνας, αυτός θά είναι καί ό κατ' έξοχήν επιχορηγούμενος. Είναι μάλλον άπίθανο νά μεταφραστεί στα γερμανικά ένα ελληνικό βιβλίο γιά τόν Γκαίτε ή γιά τόν Κάντ. Είναι ώστόσο σημαντικό (άπό τήν άποψη τού πολιτισμού) νά ύπάρξουν τέτοια βιβλία. Καί θά έλεγα επιπλέον ότι ή επιτυχημένη μετάφραση ενός καλού γερμανικού βιβλίου γιά τόν Γκαίτε ή τόν Κάντ καί ή συγγραφή ενός άντίστοιχου βιβλίου στήν ελληνική γλώσσα είναι αίτήματα συμπληρωματικά. Ένώ, άπεναντίας, ή μετατόπιση τής εκδοτικής δραστηριότητας προς τήν πλευρά τού επαγγελματία πεζογράφου (μέ όλα τά διαφημιστικά συμπαρομαρτούντα της) είναι μηχανισμός κατ' έξοχήν ανταγωνιστικός, άφ' ενός προς τίς άλλες κατηγορίες βιβλίων καί άφ' έτέρου προς τό συνολικό αίτημα παιδείας, τό όποιο όχι μόνον δέν ύπηρετεί (όπως όφειλε) ή έθνική πολιτική βιβλίου, αλλά μάλλον κάνει ό,τι μπορεί γιά νά τό εκτοπίσει.

Έπειδή λοιπόν τό όριο τό έχουμε ήδη ύπερβεί πολλάπλώς, καί επειδή ή ελληνική κοινωνία δέν πρόκειται ποτέ νά γίνει όμοια μέ τήν άμερικανική ή έστω τή γαλλική, ή δυσμορφία ή όποία θά προκύψει από τήν εφαρμογή τέτοιων άμετρων μέτρων θά είναι μιá δυσμορφία κατ' έξοχήν ιδεολογική, μιá δυσμορφία τού δημόσιου λόγου, έπίσημου καί άνεπίσημου. Αύτή τή δυσμορφία προσπάθησα νά έντοπίσω καί νά έλέγξω κατά τά δύο περασμένα δεκαπενθήμερα. Καί διατείνομαι ότι οί ύφιστάμενες χορηγίες, διά τού τρόπου μέ τόν όποιον πολιτεύονται στήν άγορά τού βιβλίου, αύτήν ακριβώς τή δυσμορφία εύνοούν, εάν δέν εμπνέονται από αύτήν καί έξακολουθώ νά τό πιστεύω, παρά τά ήμαρτημένα τά όποία είχε τήν καλοσύνη νά μου ύποδειξει ή φίλη Ρέα Γαλανάκη. Πράγματι συναίρεσα δύο διαφορετικές έπιστολές: μιá τής Στέγης Γραμμάτων καί Τεχνών (τού ύπουργείου Πολιτισμού) καί έτέρα τού ύπουργείου Πολιτισμού καθ' έαυτόν (ή κατά τόν ύπουργόν του), καί ζητώ συγγνώμη άν έδωσα τήν έντύπωση ότι άδικώ, μέ τή συναίρεση αύτή, τίς προθέσεις τής Ρέας Γαλανάκη ή άλλων λειτουργών τής Στέγης Γραμμάτων καί Τεχνών. Έξακολουθώ όμως νά πιστεύω ότι, πρώτον, ό θεσμικός τίπος είναι κατά βάσιν ό ίδιος καί στίς δύο έπιστολές (μέ τόν εκάστοτε χορηγό νά διαμεσολαβεί τυπικά άνάμεσα στόν χορηγούμενο

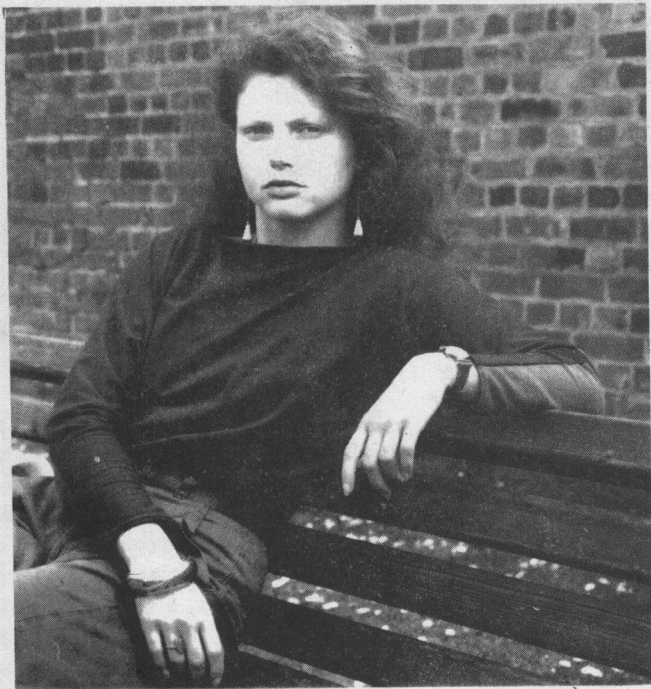
καί τό ἐνδιαφερόμενο πανεπιστημιακό τμήμα)· καί, δεύτερον, ὅτι τόσο ὁ θεσμικός τύπος ἀμφοτέρων τῶν χορηγιῶν ὅσο κι ὁ ἐξαγόμενος μέσος ὅρος τῶν δύο ἐπιστολῶν (ἡ *ἀτμόσφαιρα* μέσα στήν ὁποία ἐκλογικεύονται αὐτά τὰ μέτρα) στήν ἴδια ἀκριβῶς ἰδεολογική δυσμορφία ἀπολήγουν. Δέν θεωρῶ, μέ ἄλλα λόγια, ὅτι οἱ συγγραφεῖς χεῖρουν βοήθειας, ἰδεολογικῆς εἴτε οικονομικῆς· δέν θεωρῶ ὅτι τὰ πανεπιστήμια χρειάζονταν *σήμερα* 'σύγχρονους' συγγραφεῖς πού νά μιλοῦν ἐπ' ἀντιμισθία 'γιά τό ἔργο τους'· καί εἰμαι δέβαιος ὅτι ἡ ἰσχύουσα νομοθεσία καθῶς καί ἡ ἀγορά μεριμνοῦν ἤδη ἐπαρκῶς γιά τὰ προβλήματα ἐπαγγελματικῆς ἀποκατάστασης τῶν συγγραφέων. Ἰδεολογική δυσμορφία, ἀπό τήν ἄλλη, ὀνομάζω κάθε δημόσιο λόγο ἐξ ἀφορμῆς τοῦ βιβλίου, ὁ ὁποῖος τὰ προβλήματα πού ὄντως ἀντιμετωπίζει ὁ πολιτισμός τῆς ἀνάγνωσης τὰ ἀνάγει στή σφαῖρα τῆς συγγραφικῆς ἰδεοληψίας ἢ —ἀκόμη χειρότερα— τὰ παραπέμπει στά αἰτήματα μιᾶς συντεχνίας.

Ἦ **Α**ς πάρουμε ὡς πρῶτο παράδειγμα τή μετάφραση. Ἡ μετάφραση ἡ ὁποία ἀπασχόλησε —καί ἀπασχολεῖ ἀκόμη, πιστεύω— τήν ἑλληνική παιδεία ἦταν ἡ μετάφραση στήν ἑλληνική σημαντικῶν ἔργων τῆς παγκόσμιας γραμματείας καί τῶν ἐπί μέρους —ἀνθρωπιστικῶν καί θετικῶν— ἐπιστημῶν. Μιά περιορισμένη γλωσσική κοινότητα, ὅπως ἦταν καί παραμένει σήμερα ἡ νεοελληνική, συναρτοῦσε μεγάλο μέρος τῆς ἐκφραστικῆς τῆς ἐπάρκειας καί τῆς ζωτικότητάς της πρὸς τήν ἰκανότητά της νά ἀφομοιώνει, νά προσαρτᾶ καί νά οικειοποιεῖται τὰ ἐπιτεύγματα ἄλλων λογοτεχνιῶν. Ἡ ἐθνική πολιτική βιβλίου ἀξιώνει καί ἐπισημοποιεῖ μιά φαινομενική ἀντιστροφή καί μαζί μιά μεταξίωση τοῦ μεταφραστικοῦ ζητήματος. Πρόκειται ἴσως γιά ἀπλή μετατόπιση τῆς ἐμφασης, ἀλλά μέ ἀποτελέσματα καί συμπτώματα ἤδη ἐμφανῶς βαριά, τόσο στήν παραγωγή τοῦ βιβλίου (ἡ ἀγορά ὄντως ἀναπροσανατολίζεται πρὸς τήν παραγωγή καί τήν κατανάλωση μεταφραστέων κειμένων), ὅσο καί στόν δημόσιο λόγο περὶ βιβλίου (''γιατί δέν ἐξάγεται ἡ ἑλληνική λογοτεχνία;'') ἀναρωτιόταν προσφάτως καί τό *Βῆμα* τῆς Κυριακῆς). Καλούμαστε λοιπόν νά ἀναδεχτοῦμε καί νά ὑπηρετήσουμε ὡς συνολικά κρίσιμη (καί μάλιστα γιά τό 'ἔθνος') μιά στρατηγική φαινομενικά ἀντίστροφη ἐκείνης τήν ὁποία θεράπευσε, ἄς ποῦμε ὁ Κοραῖς: τή μετάφραση (ἢ τήν ἐξαγωγή) κειμένων ἀπό τή νεοελληνική σέ ἄλλες γλώσσες. Καλούμαστε νά ὑπηρετήσουμε τή μετακένωση ἀπό τὰ κοφίνια τῶν Ἑλλήνων (πού ξεχείλισαν, φαίνεται, καί δέν ἀντέχουν ἄλλο βάρος) στά κοφίνια τῶν ἀλλογενῶν (πού ἐφτώχυναν στό μεταξί). Τό ἰδεολόγημα εἶναι ἔτοιμο (ἔχει ἤδη τό λῆμμα του στό λεξικό τῶν παραδεδεγμένων ἰδεῶν): τὰ βιβλία αὐτά, τὰ ὁποῖα ὀφείλουν —ρητῶς— νά εἶναι ''ἀντιπροσωπευτικά τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ'', εἶναι οἱ πρεσβευτές τῆς λογοτεχνίας μας στό ἐξωτερικό. (Φυσικά καί οἱ φράσεις αὐτές δέν σημαίνουν ἀπολύτως τίποτε· εἶναι ἀέρας κοπανιστός. Καί φυσικά δέν πρόκειται ποτέ νά ἀποτελέσουν 'κριτήρια'. Σημαίνουν, ὅμως, καί σημαίνουν πολλά, ὡς τυπική ἐκφορά, γιά τό εἶδος δημόσιου λόγου πού διεκπεραιώνουν. Καί θά σημάνουν ἀκόμη περισσότερο, δευτερογενῶς, ὅταν πιά θά κινδυνεύουμε τὰ βιβλία αὐτά, προσεπικυρούμενα, νά ἀποδοῦν πράγματι ἀντιπροσωπευτικά τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ). Γιά τόν σκοπό αὐτό, τό ὑπουργεῖο προβαίνει καί σέ νέα ἐφαρμογή μέτρου καί ἐξαγγέλλει ''εἰδικό πρόγραμμα ἐνθάρρυνσης ἐκδοτικῶν οἰκῶν γιά μεταφράσεις σύγχρονων ἔργων ἑλληνικῆς λογοτεχνίας''. Τί συμβαίνει;

Ἦλθε ἐπιτέλους, ὅπως προέβλεπε καί ὁ Κοραῖς, ''καί ὁ ἰδικός μας καιρός νά λαμβάνοσι καί παρ' ἡμῶν ἰδέας τὰ ἄλλα ἔθνη''; Διόλου δέν τό ἀποκλείω, μολονότι διατηρῶ σοβαρές ἐπιφυλάξεις κατὰ πόσον οἱ συμπαθεῖς ἑταῖροι μας θά βροῦν ὄντως τίς ἰδέες αὐτές στό σωρό τῶν μεταφραστέων ἔργων. Δικό τους, ἐν πάση περιπτώσει, τό πρόβλημα. Ἐπί τῆς οὐσίας, μήτε ἡ μετακένωση μήτε ἡ ἀντίστροφη τῆς νομίζω πῶς ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τοὺς συντάκτες τῆς ἔρευνας.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐξελληνισμοῦ —κειμένων, τεχνολογικῶν γλωσσῶν, εἰδικευμένης καί καθημερινῆς ὀρολογίας καί τόσων ἄλλων— ἐνδέχεται νά εἶναι σήμερα μεγαλύτερη κι ἀπό τόν καιρό τοῦ Κοραῖ ἀκόμη· καί ἐάν ὄχι μεγάλωστε, σίγουρα πιό ἐπιτακτική, καθόσον ἀπέναντι στοὺς χρήστες τῆς νεοελληνικῆς (ὅπως καί στοὺς χρήστες τόσων ἄλλων, εὐρωπαϊκῶν ἢ μὴ, γλωσσῶν) ὀρθώνεται ὡς πραγματικό οικονομικό μέγεθος τό φάσμα μιᾶς ψευδοῦς καθολικότητας, μιᾶς κίβδηλης καί ἐκδιαστικῆς παγκοσμιοτήτας, τό ὁποῖο ἀλέθει ἀκαταπόνητο ἀνθρώπους, ἀξίες καί συμπαθεῖς (κατὰ τὰ ἄλλα) τοπικισμούς. Ἀπέναντι σ' αὐτή τήν πραγματικότητα μοῦ φαίνεται τουλάχιστον ἀστεῖο νά θέλουμε νά ἀντιτάξουμε τή μετάφραση σύγχρονων λογοτεχνιῶν, «ἀντιπροσωπευτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ» (οὕτως ὥστε καί ἡ δική μας «ἰδιαιτερότητα» νά κερδίσει τή θέση πού τῆς ἀξίζει στό ἀμεταγλώττιστο Internet καί νά ἀξιωθεί ἐπιτέλους τό CD-ROM της, μαζί μέ τοὺς ὑπερήφανους λαούς τῶν Ἰνκας, τῶν Ἀζτέκων καί τῶν Ἰνδιάνων τῆς Βορείου Ἀμερικῆς). Καί δέν χρειάζεται μεγάλη φαντασία γιά νά καταλάβουμε ὅτι, ὑπὸ τήν πίεση αὐτοῦ τοῦ δράματος, πολλαπλασιάζονται παρ' ἡμῖν τὰ μεταφραστέα κείμενα, ὅσα, προκειμένου νά εἶναι καί μεταφράσιμα ἐσωτερικεύουν τοὺς ὅρους τῆς ἐξαγωγικότητάς τους ἀπομιμούμενα προκαταβολικά τὰ χαρακτηριστικά τῆς ψευδοῦς καθολικότητας στήν ὁποία φιλοδοξοῦν νά ἐνταχθοῦν. Ἡ

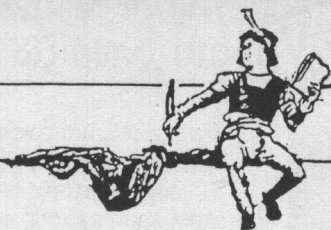

επιχορηγούμενη εξαγωγή «αντιπροσωπευτικών» έργων συνεπάγεται, κατά κύριο λόγο και εκ των πραγμάτων, τήν εισαγωγή τέτοιων προτύπων ψευδούς καθολικότητας και τήν παραγωγή εξαγωγίμων προϊόντων καθ' όμοίωσιν τών εισαγομένων προτύπων. Αυτό τό πρόβλημα —τήν έγγενή αντίφαση τοῦ πράγματος— δέν φαίνεται κἀν νά τήν ὑποψιάστηκε ἡ ἔθνικὴ πολιτικὴ διδλίου.

Ἄν χρειάζομαστε καὶ ἄλλο παράδειγμα ἰδεολογικῆς στρέβλωσης, ἄς ἔρθουμε σ' ἓνα θέμα λεπτότερο: τό θεσμὸ τῶν λογοτεχνικῶν βραβείων. Ἀσφαλῶς δέν εἶναι δουλειὰ τοῦ ὑπουργείου νά ἀναδεικνύει λογοτέχνες. Ἐντούτοις, κἀθε θεσμὸς που ἐνέχει ἢ συνεπάγεται διάκριση (τέτοιον θεσμοὶ εἶναι τὰ βραβεῖα, οἱ χορηγίες, κ.ἄ), οὕτως ἢ ἄλλως, εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὄχι, λειτουργεῖ καὶ ὡς μηχανισμὸς καταξίωσης καὶ παραγωγῆς ἐγκρίτων. Στά περσινὰ κρατικὰ βραβεῖα, λοιπόν, ὅταν ρητῶς ἐπιχειρήθηκε καὶ ἡ συνολικὴ ἀναβάθμιση τοῦ θεσμοῦ, μαζί μέ τὰ ὀνόματα τῶν ὄντως ἄξιων λογοτεχνῶν πού βραβεύτηκαν, δόθηκαν στή δημοσιότητα —ἐπισήμως, συμπεραίνω— καὶ τὰ ὀνόματα ὄλων τῶν ἐπιλαχόντων ὑποψηφίων γιά κάθε βραβεῖο. Δέν ξέρω ἐάν ὑπάρχουν λογοτέχνες οἱ ὁποῖοι κολακεύτηκαν ἢ τουλάχιστον πρᾶϊνθησαν ὅταν εἶδαν καὶ τό δικό τους ὄνομα ἀνάμεσα στοὺς λαμπροὺς ἀποτυχόντες. Τέτοια αἰσθήματα, ἐάν ὑπῆρξαν, ἀνήκουν μᾶλλον στήν ἰδιωτικὴ παθολογία τῆς δημοσιότητας, ἢ ὁποῖα θά ἦταν καλύτερα νά μὴν προσφέρεται λεία τῆς δημοσιογραφικῆς ἀδιακρισίας. Κατὰ τὴ δική μου κρίση, ἡ δημοσίευση αὐτῆ συνιστᾷ ἀπρέπεια πρῶτου μεγέθους. Δέν θά ἦταν ἀπρέπεια, ἐάν ἡ ἐπιτροπὴ ὑποχρεοῦτο νά συντάσσει καὶ νά δημοσιεύει εἰσηγητικὴ ἐκθεση γιά κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ βραβεῖα, ἐάν δηλαδή οἱ βραβεύοντες (δημοσιογράφοι, κριτικοί, φιλόλογοι, συγγραφεῖς, πανεπιστημιακοὶ ἢ ὅ,τι ἄλλο) ἐλάμβαναν δημοσίως τὴν εὐθύνη τῆς ἐπιλογῆς τους *αἰτιολογώντας τὴν*. Χρειάζεται ἄραγε νά ὑπενθυμίσω πόσο πλοῦσια σέ παραδείγματα καὶ ἰδέες

(ἐπωφελεῖς καὶ ἀνωφελεῖς) εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ποιητικῶν διαγωνισμῶν στή χώρα μας; Ἄλλὰ ἐάν οἱ συντάκτες τῆς ἔθνικῆς πολιτικῆς θεωροῦν παρωχημένους παρόμοιους προβληματισμούς καὶ ἐμπνέονται περισσότερο ἀπὸ καταξιωμένα διεθνῆ πρότυπα, ἄς ἀναλογιστοῦν ὅτι καὶ τὰ μείζονα διεθνῶς λογοτεχνικὰ βραβεῖα (συμπεριλαμβανομένου καὶ αὐτοῦ τοῦ Βραβείου Νόμπελ) εἰθισται νά διατυπώνουν ἐγγράφως τό σκεπτικὸ τῆς βράβευσης. Γιατί; Διότι τὰ βραβεῖα, κρατικὰ εἴτε ἰδιωτικὰ, εἶναι δημόσιοι θεσμοί, οἱ ὁποῖοι παρεμβαίνουν δραστικὰ στήν παραγωγή ἐγκρίτων συγγραφέων καὶ λογοτεχνικῶν προτύπων (ἐντέλει δέ καὶ στήν παραγωγή κοινωνικῶν ἀξιών). Κάθε ἐγκριση προϋποθέτει κρίση καὶ κριτήρια, ὅποια κι ἂν εἶναι αὐτά. Ἐάν μιὰ διάκριση κρίνεται —κοινωνικά καὶ ὄχι ἀπλῶς ἔμπορικά— κρίσιμη, τό κρισιμότερο ὄλων θά ἦταν ἐντέλει ἡ δυνατότητα νά κρίνουμε τοὺς κριτές. Πρόκειται γιά ἐκεῖνο τό ἀρχαιότατο αἴτημα τοῦ διδόναι λόγον, ἀρχὴ πολιτικῆς ἀρετῆς, δηλαδή δημοκρατίας. Τὴ λέξη *πολιτισμὸς* δέν τὴ γνωρίζαν οἱ ἀρχαῖοι.

Ενας —ἔστω μερικὸς— ἀναπροσανατολισμὸς (πόρων, ἐκδοτικῆς δραστηριότητας, δημοσίου ἐνδιαφέροντος) πρὸς τὶς κατευθύνσεις τῆς «ἐθνικῆς πολιτικῆς διδλίου» συνεπάγεται κάποιες ἀνακατατάξεις ἀξιών (οἰκονομικῶν καὶ πνευματικῶν) μέσα στήν ἐκδοτικὴ ζωὴ. Καὶ καμία ἀπὸ τὶς ἀνακατατάξεις αὐτές δέν πρόκειται νά φέρει περισσότερο κόσμο στὰ βιβλιοπωλεῖα. Καμία ἐπίσης δέν ἐγκυμονεῖ συγγραφικὴ ἀναγέννηση τῆς χώρας μας καὶ δέν προβλέπεται νά δημιουργήσει μιὰ μαζικὴ τάξη εὐημερῶντων συγγραφέων. Τό πολὺ νά εὐνοήσει λίγες ἀκόμη μεταγραφές στὶς τάξεις τῶν μπέστ-σέλερ. Ἄλλη ὅμως συνέπεια, μείζονος σημασίας, διαγράφεται στὸν ὄριζοντα: Ἡ βαθμιαία ἄλωση μιᾶς σημαντικῆς καὶ ἐκτεταμένης περιοχῆς ἀναγνωστῶν (τὴ γνωρίζουμε, ἀφοῦ οἱ περισσότεροί τὴν κατοικοῦμε ἀκόμη), ἢ ὁποῖα ἐπιβιώνει, ἀφανῶς ἀνανεούμενη, κάτω ἀπὸ ὄγκους, εὐτελοῦς δημοσιότητας. Εἶναι οἱ ἀναγνώστες τῶν «μεγάλων ἔργων»: ἐκεῖνοι πού θά διαβάσουν τὸν Αἰσχύλο στή μετάφραση τοῦ Γρυπάρη, πού θά ξενυχτήσουν μέ τὸν Ντίκενς ἢ τὸν Ντοστογιέφσκι, θά ἐκλογικεύσουν τὸν κόσμο μέσα ἀπὸ τὸν Ἑλύτη ἢ τὸν Σεφέρη καὶ μᾶλλον θά ἐξακολουθήσουν νά λησποῦνται πού δέν διάβασαν ποτέ ὀλόκληρο τὸν Ὅμηρο ἢ τὴ *Θεία Κωμῳδία*. Αὐτοὶ οἱ ἀναγνώστες συγκροτοῦν τὸν ὑλικὸ ὄριζοντα τῆς ἀναγνωστικῆς παιδείας μας, αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὸν εὐαίσθητο κρῖκο ἀνάμεσα στὸν «λόγιο» καὶ τὸν «λαϊκὸ» ἀναγνώστη. Καὶ σ' αὐτούς τοὺς ἀναγνώστες, ἢ «ἐθνικὴ πολιτικὴ διδλίου» (βοηθούμενη, βεβαίως, ἀπὸ τό πνεῦμα τῆς μαζικῆς ἐνημέρωσης) προτείνει —ἐμμέσως πλὴν σαφῶς— νά ἀντικαταστήσουν ἐπιτέλους τὶς συγκεχυμένες ἀξίες τους (τους «κλασικοὺς» τους) μέ κάποια ἀπὸ τὰ μεταφραζόμενα καὶ ἐπιχορηγούμενα ἔργα: νά ἀποβάλουν τὶς συγκεχυμένες ἀνησυχίες τους, ὅσες ἀνανεώνουν τό ἀναγνωστικὸ τους συμβόλαιο μέ τὰ «μεγάλα ἔργα», καὶ νά παραδοθοῦν ἀμαχητὶ στή φενάκη κάποιων «σύγχρονων» ἔργων ἀντιπροσωπευτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπέναντι σέ αὐτό τό ἐνδεχόμενο, ὁ μικρὸς ἀντιρρησις, ἀπογοητευμένος καὶ λίγο φοβισμένος, σπεύδει νά κρυφτεῖ πίσω ἀπὸ τὴ συγκινητικὴ μορφή τοῦ Ἀγγλοῦ δοκιμογράφου Καρόλου Λάμ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν εὐγενὴ καλοσύνη νά μᾶς δανείσει ἀφιλοκερδῶς τὰ λόγια του γιά τό παρὸν κείμενο.

«Θρίαμβος οικολογικός. Έπιτυχία πολιτιστική, προστασία ιστορική». Μέ τον παραπάνω τίτλο πανηγύριζε, πρωτοσέλιδα, η Έφημερίδα του Μεγάρου Μουσικής —κυκλοφορεί ένθετη, ανά τρίμηνο, στις κυριακάτικες εφημερίδες—, μετά την απόφαση του Δ' Τμήματος του Συμβουλίου της Έπικρατείας για τη συνέχιση των έργων στο Πάρκο Έλευθερίας.

Δέν θά ασχοληθούμε με τό ζήτημα από πραγματολογικής απόψεως· έχουν ήδη γραφεί αρκετά. Όμως εκτός των έργων, και των γεγονότων αυτών καθ' έαυτών, ιδιαίτερη σημασία έχει ο τρόπος, ή τακτική πού επιλέγει ο Όργανισμός του Μεγάρου Μουσικής για νά παρουσιάσει τό θέμα και νά πληροφορήσει τούς αναγνώστες.

Άς κάνουμε μιά προκαταρκτική διευκρίνιση: είναι, νομίζω, σαφές ότι, ούτως ή άλλως, ο ΟΜΜΑ θά παρουσίαζε τό θέμα των έργων στό Πάρκο Έλευθερίας από τή δική του σκοπιά — ή, για νά τό πούμε λιγότερο εύγενικά, κατά πώς τόν βόλευε. Καί μάλλον δέν πιστεύει κανείς σοβαρά ότι, όπως έχουν τά πράγματα, υπήρχε καμιά περίπτωση νά φιλοξενηθούν (στις στήλες της Έφημερίδας ή των έντύπων του Συγκροτήματος) οι καταγγελίες για τήν καταστροφή του Πάρκου ή οι κινητοποιήσεις των περιόικων κλπ. Όμως, όσο κι αν τά παραπάνω, καλώς ή κακώς, είναι περίπου αυτόνοητα, όσο κι αν φαντάζει αφελής κάποια προσμονή πλουραλισμού, και πάλι, από τό σημείο αυτό μέχρι τήν πλήρη διαστροφή των πραγμάτων και τούς πανηγυρισμούς για τό θρίαμβο της οικολογίας, ή απόσταση είναι μεγάλη.

Άς προσέξουμε: ο ΟΜΜΑ δέν πανηγυρίζει άπλως, πράγμα πού θά ήταν αναμενόμενο και εύλογο, για τήν απόφαση του ΣτΕ. Ούτε ακολουθεί τή συνήθη τακτική του έξωραϊσμού, παρουσιάζοντας τά έργα ως «άναγκαία κακά» για τόν επιδιωκό-

ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΡΟΥ

«Και τήν είωθυϊαν αξίωσιν τών ονομάτων ές τά έργα άντήλλαξαν τή δικαίωσει»*

μενο ύψηλό σκοπό, τίς έπεμβάσεις ως μικρές και αναπόφευκτες.

Έδω έχουμε νά κάνουμε με κάτι διαφορετικό: οι καταστροφές, οι έκσκαφές, τό γκαράζ εμφανίζονται ως κάποιο πρόγραμμα δεινροφύτευσης και επέκτασης του πράσινου, ως ένας εύγενής άγώνας για τήν προστασία και τήν άνάδειξη του Πάρκου, πού επιτέλους δικαιώνεται, μετά μάλιστα από «πολλά δεινά». Σέ αυτή τήν πλήρως άντεστραμμένη εικόνα της πραγματικότητας, ο ΟΜΜΑ, έγκολπωνόμενος και τήν οικολογία, άποτελεί τόν σταυροφόρο και σωτήρα του πράσινου, ένω όσοι άντιδρούν, προφανώς, τούς έχθρους του περιβάλλοντος, τούς συνενόχους στην «άπαράδεκτη σημερινή εικόνα».

Δέν πρόκειται για κάποιο μεμονωμένο περιστατικό ή στιγμιαία έμπνευση: ή τακτική και ή μεθόδευση αυτή συνδέεται άμεσα με τή διαρκή επέκταση των δραστηριοτήτων του ΟΜΜΑ και του Συγκροτήματος Λαμπράκη, τή διείδυση και τόν έλεγχο τους σε όλο και περισσότερες σφαίρες της δημόσιας ζωής. Καί είναι ή αίσθηση της παντοκρατορίας αυτής της ιδιότυπης αυτοκρατορίας πού οδηγεί στον άπλυτο χειρισμό και τή διαστροφή των γεγονότων και των πληροφοριών.

Πολύ χαρακτηριστικός, από τήν άποψη αυτή, είναι και ο λόγος πού άρθρώνει ο ΟΜΜΑ ή οι συμβολισμοί πού επιλέγει για νά παρουσιάσει τίς δραστηριότητές του. Πρίν από λίγους μήνες, σε διαφημιστικό φυλλάδιο, τό Μέγαρο αυτοσυστηνόταν

ως ο «πολιτιστικός άτομικός άντιδραστήρας της Έλλάδας». Καί είναι γνωστό τό έμβλημά του: τό σχέδιο με τήν Άκρόπολη και τόν Παρθενώνα στην κορυφή, και στη σκιά τους τό οικόδομημα του Μεγάρου.

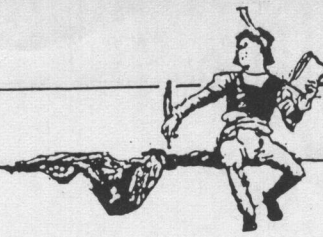
Ό καθένας γνωρίζει από τήν άπλή καθημερινή παρατήρηση ότι ο τρόπος με τόν όποιο κάποιοι μιλάει για τόν έαυτό του, τίς πράξεις, τά κατορθώματά του είναι κατά κανόνα ένα ασφαλές κριτήριο για τόν χαρακτήρα και τήν προσωπικότητά του. Άντίστοιχα, ο τρόπος με τόν όποιο αυτοπαρουσιάζεται ένα δημόσιο πρόσωπο, φορέας ή όργανισμός, μπορεί νά θεωρηθεί άποκαλυπτικό δείγμα του δημόσιου ήθους και της πολιτείας του.

Έτσι, οι νέοι Παρθενώνες και οι άτομικοί άντιδραστήρες δέν άποτελούν άπλως σημάδια κακού γούστου και χοντροκομμένου κίτς — σε πλήρη και έκπλησσοσα, ίσως, άντίθεση με τόν ύψηλό πολιτισμό του Μεγάρου, τόν έπιμελημένο σχεδιασμό, τήν προσεγμένη αισθητική. Ταυτόχρονα, είναι χαρακτηριστικά των νέων αυτοκρατορικών ήθων και πρακτικών πού εισάγονται στον δημόσιο βίο, όπου, άκριβώς, ή αίσθηση της άπόλυτης παντοδυναμίας οδηγεί στην έπαρση, τήν άπώλεια κάθε μέτρου, τό χάσιμο ακόμα και της αίσθησης του γελοίου: έτσι εξηγείται και ή εύκολη διολίσθηση, ή συνύπαρξη των ραφινάτων έκδηλώσεων με τά χοντροκομμένα σύμβολα και σλόγκαν.

Ό Χρ. Λαμπράκης, άνθρωπος των γραμμάτων και των τεχνών, θά γνωρίζει σίγουρα ότι, με τό λεξιλόγιο και τούς όρους της αρχαίας τραγωδίας, υπάρχει μία έννοια πού περιγράφει άκριβώς τήν κατάσταση όπου κάθε όριο και φραγμός έχουν παραμεριστεί: Υβρις.

Στρατής Μπουρνάζος

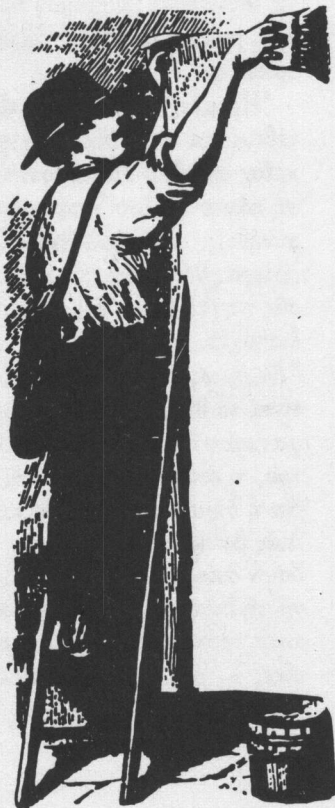
* Θουκιδίδης, Γ, 82

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Δικαίωμα όρισμένων έκδοτῶν νά κάνουν όσο πιό ἄθλια μποροῦν τή δουλειά τους. Τούς τό ἐξασφαλίζουν οἱ νόμοι τῆς ἀγορᾶς, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ κι ὀρισμένα νεοελληνικά ἤθη. Οὔτε, ὅπως φαίνεται, ὑπάρχουν ὅρια στήν ἀθλιότητα: ἄνευ ὄρων, ἄνευ ὀρίων.

Δέν εἶναι μόνο δική μας ἡ εὐαισθησία νά μήν θέλουμε νά καταπιούμε μεταφράσεις νεοελληνικῶν κειμένων στά ἑλληνικά, ἀπό τήν καθαρεύουσα στή δημοτική. Παλιότερα ὁ Π. Μπουκάλας στήν *Καθημερινή*, πρόσφατα ὁ Δ. Ν. Μαρωνίτης στό *Βῆμα*, ὅπως ἐπίσης ἡ Λουκία Δρούλια, ὁ Ἐμ. Κριαρᾶς, ὁ Θ. Βαλτινός καταδίκασαν τό ἀπαράδεκτο αὐτό ἐγχείρημα. Πρωτα-

γωνιστές καί ἰδεολογικοί ὑπέρμαχοι αὐτοῦ τοῦ νέου μεταφραστικοῦ κατορθώματος οἱ ὑπεύθυνοι τῶν ἐκδόσεων «Νέα Σύνορα» καί «Κάκτος». Διότι, λέει, «οἱ ἀναγνώστες, ἰδίως οἱ νέοι, δυσκολεύονται νά διαβάσουν τήν ἀρχαίχουσα γλῶσσα κειμένων ὅπως τοῦ Σάθα». Στίς παραστάσεις ὡστόσο τῆς Ἄννας Κοκκίνου, στό Θέατρο Σφενδόνη, ἑκατοντάδες μαθητές καί μαθήτριες ὄχι μόνο δέν δυσκολεύτηκαν νά κατανοήσουν τόν «καθαρεύοντα» λόγο τοῦ Βιζυηνοῦ ἀλλά ἔβγαιναν ἀπό τό θέατρο συναρμμένοι, ὅπως καί οἱ μεγάλοι. Κάτι ἄλλο, λοιπόν, ὑποκινεῖ αὐτή τή νέα «μεταφραστική» πρακτική. Μᾶλλον τό κανάκεμα τῆς εὐκολίας πού εὐκολα μεταφράζεται κι αὐτή σέ αὐξημένες πωλήσεις καί ὄχι ἡ κάλυψη κάποιας ὑπαρκτῆς ἀνάγκης. Ἡ «μετάφραση» ἑλληνικῶν στά ἑλληνικά λειτουργεῖ ὡς διαφημιστικό σύνθημα, ὡς ἐγγύηση τῆς ἀνώτερης ποιότητας τοῦ ἔργου: νέο ἔργο, ἐκσυγχρονισμένο, γιά τούς νέους!

Ἔτσι λοιπόν, μετά τή μετάφραση τῆς Πάπισσας Ἰωάννας τοῦ Ἐ. Ροῖδη ἀπό παλαιότερο πρωτοπόρο τοῦ εἶδους, τώρα οἱ «νέοι» θά μποροῦν ν' ἀπολαύσουν στή δημοτική τήν *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου, τήν *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ Σπ. Τρικούπη, τήν *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα* τοῦ Σάθα, ἔργα τοῦ Ροῖδη, τοῦ Βιζυηνοῦ κλπ. Τό ζήτημα φυσικά δέν εἶναι ἡ κακοποίηση τῶν ἔργων ἀλλά ἡ κακοποίηση τῶν ἀναγνωστῶν, ἰδιαίτερα τῶν νέων. Καλοῦνται νά μάθουν ὅτι οὔτε ἡ λογοτεχνία οὔτε ἡ νεοελληνική γραμματεία ἔχουν ἱστορία.

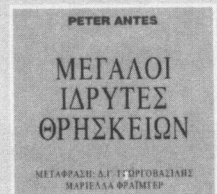
Α.Ε.

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Σειρά: **ΙΣΤΟΡΙΑ**

(Αρχαία - Μεσαιωνική - Νεότερη)

PETER ANTES

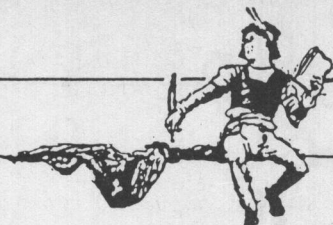
ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ: στον Ζωροαστρι-
σμό, Ιουδαϊσμό, Χριστιανισμό,
Μανιχαϊσμό, Μωαμεθανισμό,
Ἐιχισμό, Βουδισμό,
Κομφουκισμό και τον Ταοϊσμό.
με 360 σελίδες και 9 εικόνες

Μετάφραση:

Δ. Γ. Γεωργοβασίλης -
Μ. Φραϊμπερ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Ἴπποκράτους 8, 106 79
Τηλ.: 36.27.318

Δέν θά μᾶς πιάσουν κώτσους

Ἐάν τό θέατρο ἦταν ὑπόθεση τῶν φώτων, τῆς φήμης τῶν πρωταγωνιστῶν, τῆς ὀμορφιάς τους, τῆς ἐπιδεξιότητάς τους νά κάνουν δημόσιες σχέσεις, δέν θά συζητούσαμε τίποτε. Θά πηγαίναμε ἐκεῖ πού ἔχει φῶτα, νιάτα, ὀμορφιά, χαμόγελα καί θά εἴμαστε καί οἱ πρῶτοι θεατρόφιλοι.

Ἐπειδή, ὅμως, τό θέατρο ἦταν πάντα πολύ περισσότερο: παιδεία καί ἀσκησιμότητα καί πειθαρχημένη ζωή καί δουλειά σκληρή, προφανῶς δυσπιστοῦμε ὅταν, σέ μεγάλης κυκλοφορίας ἔντυπα, πλάι σέ αὐτά-ρεσκες πόζες, διαβάζουμε δηλώσεις ὅπως οἱ παρακάτω, πού ἀποδίδονται σέ ἐκπροσώπους «τοῦ νέου κύματος στό θέατρο»:

- «Ἡ δική μου ἡ γενιά δέν πάσχει ἀπό σύνδρομα, δέν προσπαθεῖ νά μιμηθεῖ κανέναν τοῦ παρελθόντος. Ἐλπίζω ὅτι εἴμαστε πιό καλλιεργημένοι καί σίγουρα πιό ἀκομπλεξάριστοι. Δέν ἀντιπροσωπεύουμε πιά σχολές, ξεχάσαμε τίς ὑστερικές διαμάχες μεταξύ "κουνικῶν" καί "ἔθνικῶν". Ἐξαιτίας ὄλων αὐτῶν, οἱ παλαιότεροι μᾶς κατηγοροῦν ὅτι δέν ἔχουμε ἄποψη. Ἐγώ νομίζω ὅτι, τελικά, αὐτό εἶναι τό πιό θετικό μας στοιχεῖο».

- «Δέν ἔχουμε αὐταπάτες οὔτε συγκεκριμένα ὄραματα, ὅπως ὑπῆρχε κάποτε τό ὄραμα τοῦ κινηματογράφου τῆς Ἀριστερᾶς ἢ τῆς Ἐλευθερῆς Σκηνῆς. Δέν μποροῦν νά μᾶς πιάσουν κώτσους γιά ἐπαναστάσεις. Ἐχουμε δεῖ τό παραμῦθι.»

- «Λίγο ζηλεύω αὐτούς πού πίστεψαν σέ κάτι πού τούς ἔδωσε πάθος καί τούς προχώρησε».

- «Θά μᾶς δεῖς σέ δουλειές γνωστές, νά δίνουμε συνεντεύξεις, νά τρώμε στό Πάρτυ, ὅλα αὐτά πού κανονικά θά ἔπρεπε νά κάνουμε μερικά χρόνια ἀργότερα. Εἴμαστε

ἤδη, τυπικά, μέσα στό σύστημα. Κι αὐτό εἶναι καλό γιατί δέν ἔχουμε ἀπωθημένα, ὅτι μόλις ἐμεῖς ἔρθουμε στά πράγματα θά σᾶς δείξουμε, θά κάτσουμε στήν καρτέλα καί δέν θά σηκωθοῦμε. Εἴμαστε ἡ γενιά πού ἀποενοχοποίησε πολλά πράγματα».

Ἐάν τά λόγια δέν ἦταν πρόσχημα γιά νά πλαισιωθοῦν οἱ φωτογραφίες ὠραίων, ὄντως, νέων ἀνθρώπων πού ἐργάζονται ὡς ἡθοποιοί καί στό θέατρο, σέ σχετικό θέμα τοῦ Ἐφίλιον (Κυριακή, 16 Ἀπριλίου), θά εἴχαμε πειστεῖ ὅτι, καί στό θέατρο πλέον, ὅλα ἔχουν μπεῖ στήν τροχιά τοῦ φαίνεσθαι. Ἡ γνώση, ἡ δουλειά, οἱ παραδόσεις γιά τούς νέους ἀστέρες δέν σημαίνουν τίποτα... Κανένα δέος προκατόχων τους ἀλλά μόνο τό δέλεαρ τῆς ἐπιτυχίας, τῆς φήμης καί τοῦ χρήματος εἶναι τό κινητήριο στοιχεῖο τῆς ἐνασχόλησης μέ τό θέατρο... Μόνο κινικά πονηρῆμένοι δηλώνουν ἀπό τίς ἀποτυχίες ἡθοποιῶν προηγούμενων γενιῶν πού εἴχαν βλέψεις καί ὄραματα...

Ἡρεμία, παιδιά. Ἐάν εἴστε διαθετιμῆνοι νά προσφέρετε φρέσκο κρέας στά ἔντυπα καί στήν τηλεόραση κάντε το, ἔτσι ὅπως γίνεται συνήθως. Λίγο καλύτερα, λίγο χειρότερα, θά βρεῖτε τόν τρόπο πού σᾶς πηγαίνει — καί σᾶς ἐξασφαλίζει ἐπιτυχία, φήμη, χρήμα, δουλειές... Ἐάν ὅμως, πράγματι, ὁ στόχος σας εἶναι τό θέατρο, προσπαθήστε πραγματικά νά καταλάβετε τί εἶναι θέατρο, τί ἀπαιτήσεις ἔχει καί, κυρίως, ὅτι ἡ δημοσιότητα κερδίζεται μέσω μιᾶς βαθιάς σχέσης μέ τήν τέχνη ὅσων ἀποφασίζουν αὐτή τή σχέση νά τή διεκδικήσουν. Τά ὑπόλοιπα εἶναι τρύκ, «σταρλίλια», ἐφήμερες νίκες — ἀλλά θυμᾶται κανεῖς γιά ποιό λόγο δίνεται ἡ μάχη;

Π.Κ.

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Σειρά:

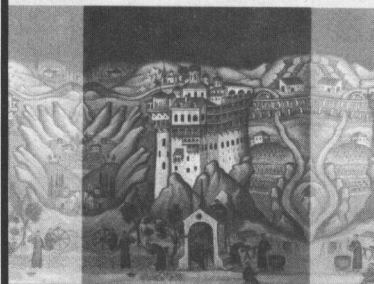
ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

I. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ

ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

I. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ

ΝΕΑ ΕΚΔΟΣΗ

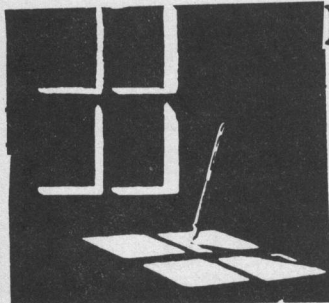
(576 σελίδες, 87 εικόνες)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Ἰπποκράτους 8, 106 79

Τηλ.: 36.27.318

Αγαπητέ Πολίτη,

Φοβᾶμαι ότι ὅσα γράφτηκαν ἀπὸ τὸν συνήθως πολὺ προσεκτικὸ Διονύση Καψάλη (25/3/95) περὶ τῆς Στέγης Καλῶν Τεχνῶν καὶ Γραμμάτων καὶ τῶν ἐπισκέψεων Ἑλλήνων λογοτεχνῶν σὲ Τμήματα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σύγχυσης δύο διαφορετικῶν πραγμάτων. Ὡς πολὺ παλιά φίλη καὶ συνεργάτις τοῦ περιοδικοῦ, ὡς φίλη τοῦ Δ. Καψάλη, ἀλλὰ καὶ ἀντιπρόεδρος τῆς Στέγης, πρέπει, νομίζω, νὰ διευκρινίσω καὶ νὰ σχολιάσω τὰ παρακάτω:

1. Ἡ ἐπιστολὴ τῆς Στέγης εἶναι ἡ ἑξῆς:

« Ἡ Στέγη Καλῶν Τεχνῶν καὶ Γραμμάτων (Νομικὸ Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, ἐποπτευόμενον ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟ) μὲ τὴν ιδέα νὰ προωθήσει τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ λογοτεχνία προτείνει σὲ Τμήματα Νοελληνικῶν Σπουδῶν τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τὴν ἑξῆς συνεργασία:

1. Νὰ ἐπιλέξουν τὰ Τμήματα μὲ ἀπόλυτη ἐλευθερία καὶ μὲ σειρά προτεραιότητος ἕως τρεῖς Ἑλληνες λογοτέχνες, πού ἐπιθυμοῦν νὰ προσκαλέσουν καὶ νὰ παρουσιάσουν τὸ ἔργο τους.

2. Ἡ Στέγη Καλῶν Τεχνῶν καὶ Γραμμάτων προτίθεται νὰ καλύψει τὸ κόστος μετάβασης, τριήμερης διανυκτέρευσης καὶ συμβολικῆς ἀμοιβῆς ἑνὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς λογοτέχνες, μὲ τοὺς ὁποίους θὰ ἔρθει σὲ ἐπικοινωνία τηρώντας τὴ σειρά προτεραιότητος.

3. Ὁ λογοτέχνης πού θὰ ἐπισκεφθῆ τὸ Τμήμα θὰ μιλήσει γιὰ τὸ ἔργο του, θὰ συζητήσῃ μὲ διδάσκοντες καὶ φοιτητές, ἐνδεχομένως θὰ διαβάσῃ καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο του.

Γιὰ τὴν παραπάνω συνεργασία, πού ἡ Στέγη εὔχεται νὰ πραγματοποιηθῆ, θὰ παρακαλοῦσε τὰ Τμήματα νὰ ἀπαντήσουν γραπτὰ ὡς τὶς 30 Δεκεμβρίου 1994, προσδιορίζοντας καὶ τὸν ἐπιθυμητὸ χρόνο ἐπίσκεψης κατὰ τὸ πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1995.»

2. Σχολιάζοντας θὰ παρατηροῦσα ὅτι ὁ ἀναγνώστης αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς δὲν συναντᾷ πούθεν τὰ «ἀξιολογικά» κριτήρια πού ὁ ἀρθρογράφος λέει ὅτι συνοδεύουν τοὺς συγγραφεῖς (σημαντικοί, ἀντιπροσωπευτικοί τῆς γενιᾶς τους, ἀναγνωρισμένοι). Θὰ παρατηροῦσα ἐπίσης ὅτι τὸ γράψιμο μιᾶς διάλεξης καὶ ἡ συμμετοχὴ σὲ σεμινάριο, ἂν ὄχι καὶ ἡ ἀνάγνωσις, εἶναι ἀσφαλῶς μιὰ μορφή ἐργασίας, ἐργασίας μάλιστα ἰδιαίτερα σοβαρῆς, πού πρέπει ἔστω καὶ συμβολικὰ νὰ ἀμειβεται, ὅταν ὑπάρχει τέτοια δυνατότητα. (Εὐτυχῶς — καὶ δικαίως — ἡ ὅποια ἀντίρρηση στὸ συγκεκριμένο σημεῖο αἴρεται πιὸ κάτω στὸ ἄρθρο). Σημειῶνω ἐπιπλέον ὅτι δὲν ὑπάρχει κανε-

νὸς εἶδους ἐπιχορήγηση ἀπὸ τὴ Στέγη πρὸς τὰ Τμήματα.

Ἄξιζει ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά νὰ ὑπογραμμιστῆ ὅτι ἡ Στέγη διεκπεραιώνει τὴν ὅλη διαδικασία χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπέμβαση καὶ τηρώντας αὐστηρότατα τὴ σειρά προτεραιότητος. Ἄν ἓνας λογοτέχνης προσκληθῆ πρῶτος σὲ περισσότερα ἀπὸ ἓνα Τμήματα, θὰ πρέπει νὰ ἐπιλέξει (αὐτὸς καὶ ὄχι ἡ Στέγη) σὲ ποῖο θὰ πάει, γιὰ νὰ πάρει τὴ θέση του ὁ ἐπόμενος. Ἴσως σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθῆ ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες πού εἴμαστε μόνιμα ἢ ἀναπληρωματικά μέλη τοῦ συμβουλίου δὲν ὑπέγραψε τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολή, γιὰ νὰ μὴ θεωρηθῆ ὅτι ἐκμαιεῖται προσκλήσεις· ἡ ἐπιστολὴ εἶχε τὴν ὑπογραφή τοῦ προέδρου τῆς Νότι Μαιουροδῆ. Ἄς προστεθῆ ἀκόμη ἡ διευκρίνιση ὅτι ἡ Στέγη συμμετεῖχε ἀποκλειστικά καὶ μόνον στὴν ἔκδοση τοῦ συγκεκριμένου τόμου γιὰ τὴν Ἑθνικὴ Πολιτικὴ Βιβλίου, γι' αὐτὸ καὶ ἀναφέρεται στὸ ἐξώφυλλο.

3. Ὅσο γιὰ τὴ σύγχυση τῶν δύο πραγμάτων πού ἀνέφερα στὴν ἀρχή, σύγχυση πού δὲν προκλήθηκε μόνον στὸν ἀρθρογράφο, πρόκειται γιὰ τὸ ἑξῆς: ταυτόχρονα σχεδὸν μὲ τὴν παραπάνω πρωτοβουλία τῆς Στέγης, τὸ ΥΠΠΟ ἔστειλε μιὰ δική του ἐπιστολὴ σὲ Τμήματα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Ἄγνωσθὸ κατὰ λέξιν κείμενο τῆς τελευταίας, εἶναι, ὅμως, γνωστὸ ὅτι ἀπευθύνθηκε σὲ πάρα πολλὰ Τμήματα προτεινοντάς τους νὰ ἐπιλέξουν ἀπὸ ἓναν κατάλογο συγγραφέων, πού τὸ 1993 εἶτε πῆραν κρατικὸ βραβεῖο (γιὰ τὸ 1992) εἶτε ἐκλέχτηκαν γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ Ἄριστειο. Ἡ Στέγη ἀναγκαστικά ἀπευθύνθηκε σὲ πολὺ λιγότερα τμήματα, ἔχει δὲ ἦδη ἀρχίσει ἡ ἀποστολὴ τῶν ἑντεκα λογοτεχνῶν πού ἐπιλέχτηκαν ἀπ' αὐτά. Τέλος, δὲν θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ ἀποσιωπηθῆ ἡ ἐξαιρετικὰ θετικὴ ἕως καὶ ἐνθουσιώδης ἀποδοχὴ τῆς πρότασης τῆς Στέγης σχεδὸν ἀπ' ὅλους τοὺς ἀποδέκτες τῆς.

Φιλικότατα
Ρέα Γαλανάκη

ἡ ΑΥΓΗ
ΠΡΩΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

**ἡ ἄλλη πλευρά
τῶν πραγμάτων**